ERICH FROMM

Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları

3. BASKI

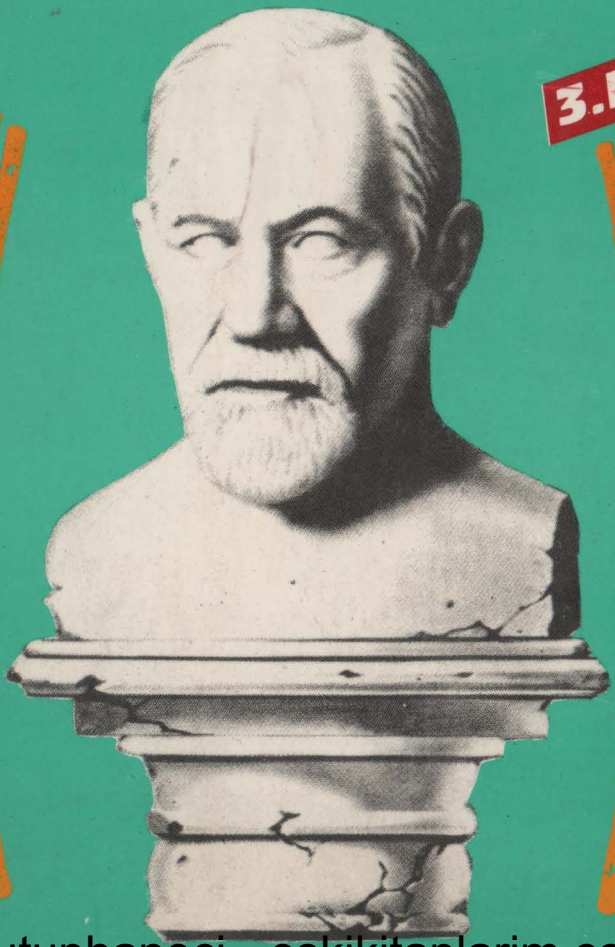

kutuphaneci - eskikitaplarim.com

ARITAN YAYINEVİ

ERICH FROMM

FREUD DÜŞÜNCESİNİN BÜYÜKLÜĞÜ VE SINIRLARI

Çeviren:
AYDIN ARITAN

ARITAN YAYINEVİ
Biçki Yurdu Sok. No. 1/3
34410 Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 526 17 75

Kitabın özgün adı : **Greatness and Limitations of Freud's Tought**

© : 1979 by Erich Fromm

Tüm Türkiye Hakları : 1980 ve 1991 ARITAN

ISBN 975-7582-03-4

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı Tebliğler Dergisi'nin 30 Ağustos 1982 tarihinde yayınlanan 2120 no'lu sayısında, Bakanlığın 17. 8. 1982' de aldığı 06888 sayılı karar uyarınca, yardımcı ***ders kitabı*** olarak ilgililere tavsiyesi uygun görülmüştür.

3. Basım : Eylül 1991, İstanbul

Baskı : Bakış Matbaası, 527 51 55

Kapak Kompozisyonu : Turgut Sayman

Kapak Baskı : Alp Ofset, 544 43 01

İÇİNDEKİLER

İçindekiler III
Çevirenin Önsözü V
Giriş 1

I BİLİMSEL BİLGİNİN SINIRLILIĞI ... 5
1. Her yeni teori hatalı olmak zorundadır 7
2. Freud'un hatalarının kökenleri 13
3. Bilimsel «gerçek» sorunu 22
4. Freud'un bilimsel yöntemi 29

II FREUD'UN BULUŞLARININ BÜYÜKLÜĞÜ VE SINIRLARI 39
1. Bilinçdışı 41
2. Oidipus kompleksi 47
3. Yansıtma 63
4. Narsizm 71
5. Karakter 87
6. Çocukluk döneminin önemi 99

III FREUD'UN RÜYA YORUMU TEORİSİ 107
1. Rüya yorumu buluşunun büyüklüğü ve sınırları 109
2. Rüya yorumunda çağrışımların rolü 114
3. Freud'un kendi rüya yorumunun sınırları 120
4. Rüyaların sembolik dili 131
5. Uykunun ve rüya görmenin işlevi ... 139

IV FREUD'UN İÇGÜDÜ TEORİSİ VE BUNUN ELEŞTİRİSİ 147
1. İçgüdü teorisinin gelişimi 149
2. İçgüdü teorisi varsayımlarının incelenmesi 153
3. Freud'un içgüdü teorisinin eleştirisi 176

V PSİKANALİZ DEĞİŞTİRİCİ BİR TEORİ OLMAKTAN ÇIKIP, NEDEN UYUM ARAYAN BİR TEORİ HALİNE DÖNÜŞTÜ?... 189
Kaynaklar 199
Küçük Sözlük 207

ÇEVİRENİN ÖNSÖZÜ

18 Mart 1980 günü Locarno'da vefat eden Erich Fromm, Freud psikanalizini geliştiren ve değerlendiren çok önemli bir kaç düşünür arasında yer alır. Psikanalizi bireycilik soyutlamasından kurtarıp, ona sosyal bir boyut da kazandırmayı başaran Fromm, savunduğu insancıl ve sevgiye dayalı bir toplum düzeni ile birçok ülkede tanınıp, sevilmiştir.

Kapitalist (ve sosyalist) ekonomik düzenlerin ve onlara dayalı dünya görüşlerinin insanları nasıl bunaltıp, mutsuz kıldığını gören Fromm , bunu kendi kişiliğinde de yaşamıştır. Tüketmenin, daha çok şeylere sahip olmanın insanları hiç bir zaman doyuramaması, onu büyük hümanist düşünür ve dinlerde ortak olan bir dünya görüşüne vardırmıştır.

«Eğer sahip olmak, maddesel açıdan zenginleşmek mutlu kılsaydı, bütün Batı toplumlarının buna ulaşmış olmaları gerekirdi. Ama kazanmak, sahip olmak ve daha fazla tüketmek, gerçekte kendisine ve çevresine yabancılaşmış insanların konkularını ve bunalımlarını gizlemekte kullandıkları bir araçtır. Sistemin (makinanın) işleyebilmesi için silik, kişiliksiz ve uyumlu "klişe" tipler gereklidir. Toplumsal yapı, bu ihtiyacını giderebilecek tipte insanlar üretir. Sonra da, onların bu kendilerine yabancılaşmış, korkak ve bunaltılı ruh hallerini yalancı bir tatmine yöneltir. Çok tüketmek ve tüketilen malların marka değişiklikleri ile kişilikleri farklılaştırmak, aldatıcı bir doyum ve mutluluk görüntüsü verir. Ama içten içe, herkes mutsuz, korkak ve acı içindedir.

Gerçeği görmek ve mutluluğu yaşamak ancak, sömürünün bulunmadığı ve bunu gizlemek ya da haklı göstermek için bir takım ideolojilerin geliştirilmediği, böylelikle de insanın aklını ve sevgisini tam olarak kullanabildiği bir toplum biçimi içinde olabilir» diyen Fromm, yerinde ve insan doğasına, özlemlerine uygun eleştirileri ile çok popüler olmuş ve sevilmiştir.

Ölümünden önce yazdığı son kitabı olan «Greatness and Limitations of Freud's Thought» (Freud Düşüncesinin Büyüklüğü ve Sınırları) 'nda Fromm, Batı dünyasını çok etkileyen ve kendi düşünsel temellerini üzerine oturttuğu Freud düşüncesi ile bir hesaplaşmaya girişir. Eleştiri sanatının zarif ile bir örneğini verir ve Freud'u üstün yanlarıyla ele aldıktan sonra, onun nerelerde yanıldığını ve neden yanılmak zorunda olduğunu açıklar.

Fromm'a göre Freud'un insanlığa yaptığı en büyük hizmet, bastırma ve bilinçdışı olgularını bulması olmuştur. Böylelikle ilk kez, insanın kendi bilgi ve bilinci dışındaki bazı güdülerin etkisi altında kalabileceği gerçeği çıkıyordu ortaya. Yani insanların söyledikleri ve inandıkları ile, onların davranışlarını belirleyen gerçek nedenlerin birbirlerinden çok farklı olabilecekleri anlaşılıyordu.

Ama Freud çağının, toplumunun ve kendi sınıfının düşünce alışkanlıkları ile değer yargılarını aşamamıştı. O dönemlerde yaygın kabul gören burjuva materyalizminin etkisinde kalmasının yanı sıra, dünyaya otoriter-ataerkil bir gözle bakan Freud için, bazı şeyler «düşünülemez» olarak kalmıştı. Ayrıca kendi sınıfı ve toplumu içinde yaptığı gözlemlerini, yani bu özel durumu, bütün insanlar ve toplum biçimleri için geçerli saymak yanlışına düşmesi

de, Freud'un o büyük buluşlarının anlamını daraltıp, kısıtlamıştır.

Bu konudaki görüşlerini, daha sonra yaptığı bir konuşmasında, şöylesine genişleterek anlatan Fromm'un yaklaşımı çok ilginçtir:

"***Düşünülemez olan***; bir toplum yapısı içinde bulunan insanların iç ya da dış dünyalarında yaşayamadıkları ve deneyleyemedikleri şeylerin toplamıdır. Onlar için yalnızca kendi gerçekleri vardır. Ve yalnızca bunlar geçerlidir. Ama o toplum ve insanlar için düşünülemez olan bir çok gerçekler, onların dışında da vardır ve olacaktır.

Söylenemez olan; bazı kişilerce düşünülebilen, ama yaygın olarak kabul görmediği ve toplumsal bilince tam olarak yansımadığı için, o toplumun dilinde bu gerçekleri ifade edecek sözcük olmaması durumudur. Bu nedenle, ancak bazı öncü düşünürlerin yazılarında ifade edilmeye çalışılırlar.

Açıklanamaz olan; düşünülebilen, söylenebilmesi için dilde yeterli sözcük de bulunan, ama o toplumsal yapı içinde, "yasak", yani "tabu" oldukları için açıklanamayan bazı gerçekleri dile getirir."

Biraz da çeviri üzerine. Asıl adı «Greatness and Limitations of Freud's Thought» olan kitabı dilimize, Almanca'sından «Sigmund Freuds Psychonalyse-Grösse und Grenzen» çevirdim. Oldukça karışık ve güç anlaşılan metne açıklık kazandırabilmek için, dipnotlarla kısa açıklamalar getirildi. Ayrıca psikoloji konusunda fazla bilgisi olmayanlar için kitabın sonuna eklenen «Küçük Sözlük», temel kavramların anlamlarını veriyor.

Her ne kadar kimi okurlarımız, bu kadar fazla açıkla-

mayı çok bularak, eleştiri getirmişlerse de, biz hedef olarak "ortalama bir lise öğrencisinin" konuları anlayabilmesini temel aldığımız için, sanırız onlar da şimdi konuya biraz daha hoşgörülü bakarlar.

Amaç kolay anlaşılabilirlik ve güzel Türkçe idi. Anlaşılan ve akıcı bir Türkçe'yi yakalamak arzusu beni, yer yer serbest çeviri yapmaya yöneltti. Diller arasındaki yapı, anlatım ve hatta mantık farklılıkları, metne tam bağlı kalarak çeviri yapmayı imkânsız kılıyor. Böyle bir çeviri hem anlamca eksik, hem de sevimsiz olacaktı.

Dileriz bütün bu gayretlerimiz başarılı olur ve beğenilir.

İstanbul, Eylül 1991 **Aydın Arıtan**

GİRİŞ

Freud'un psikanalitik buluşlarının bilincine tümüyle varabilmek için, onun dayandığı ilkeleri anlamakla işe başlamalıyız. Ve bu ilkeler en güzel biçimiyle Kutsal Kitap'ta dile getirilmiştir: «Gerçek sizi kurtaracaktır» (Yuhanna, 8: 32). Gerçeğin insanları kurtarıp, özgür kılacağı düşüncesi, büyük yaşam ustalarının ve düşünürlerinin de ileri sürdükleri eski, hem de en köklü görüşlerden biridir. Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinde olduğu kadar, Sokrat, Spinoza, Hegel ve Marx'ta da aynı inancın izlerini bulmak mümkündür. Ama bu düşünceyi en açık ve ilerici biçimde işleyen, Buddha olmuştur.

Buddhist felsefeye göre, insanın acıdan kurtulabilmesinin tek yolu kendini nefret ve ihtirastan, bir de yanılgıdan (bilgisizlikten) kurtarmasında gizlidir. Buddhizm'in karşı olduğu dünyadaki zevk ve eğlence değil, onların çoğu kez kaçınağı olan ihtiras ve aşırı istektir. İhtiraslı insan özgür ve mutlu olamaz. O, ona hükmeden şeylerin kölesidir ancak. Yanılgıdan, yani bilgisizlikten kurtulmak, özgürlüğe ulaştırır ve ihtirasın yarattığı acıların yok edilmesini sağlar. Tam gelişmiş bir insan için en uygun yaşam ya da Spinoza'nın deyişi ile «insan doğasına en yakın gelecek yaşam» düşlerden arınmış ve yanılgıya (bilgisizliğe) yer vermeyen bir yaşam olacaktır. Gerçek kavramı ve düşlerden ayrılmak zorunluluğu, Tanrı fikri ile kısıtlandığı için, Hristiyan ve Yahudi dinlerinde böylesine köklü bir biçimde yer almaz. Gelişimleri boyunca egemen güçlerle bir uzlaşmaya girmek zorunda kalan bu dinlerin artık

gerçekleri dile getirmeleri olanaksızlaşmıştır. Ortaya çıkan devrimci mezhepler ise Hristiyan düşünüşü ile Hristiyanlık uygulaması arasındaki çelişkiyi çözümlemeye uğraştıklarından, gerçeği araştırmak tek amaçları olmuştu.

Spinoza'nın öğretileri bir çok açıdan Buddha'nınkilere benzer. Akılcı olmayan içgüdülerle (pasif etkenler) sürüklenen insan, kendisi ve dünya hakkında yetersiz bilgilere sahiptir. Yani yanılgılar içinde yaşar. Akıllarına uyarak yaşayan insanlar ise, duyuların aldatmacalarına kapılmaktan kendilerini koruyabilirler. Onlar akıl ve cesaret gibi iki aktif etkeni davranışlarına kılavuz etmişlerdir. Marx da «gerçeği kurtuluşun tek yolu olarak görme» geleneğini sürdürür. Çalışmalarının ilk hedefi iyi bir toplum düzeninin nasıl olması gerektiğini göstermek değil, insanların iyi bir düzen kurmalarını engelleyen yanılgılarını eleştirmekti. O şöyle diyordu: «Kendini yanılgılara yönelten koşulları değiştirebilmesi için, insanın önce bu yanılgıları yok etmesi gerekir» (K. Marx, 1971, S. 208).

Freud da böyle bir tanımlama yapabilirdi. Marx'ınkine benzer bir cümle, psikanaliz teorisini kullanarak tedavi yapan bir bilim dalı için çok uygun bir slogan olurdu. Gerçek kavramını epeyce genişleten Freud'un en özgün yanı, gerçeğin bilinçli zihinle düşünülen ya da inanılan şey değil de, asıl düşünmek istemediğimiz için bastırılan olgular olduğunu ortaya koymasıdır.

Onun buluşlarının büyüklüğü, gerçek sanılanların ötesindeki gizli ve üzeri örtülmüş olarak duran asıl gerçeğe nasıl varılacağının yöntemini vermesindedir bizlere. Bu yöntemi de ancak o bulabi-

lirdi: Çünkü bastırma olayını, bunun etkilerini ve onlara bağlı olarak ortaya çıkan aklileştirme sürecini keşfeden yine Freud olmuştur. Bir insanı iyi etmenin yolu, onun ruhsal yapısını anlayıp, bastırma olayını yok etmekten geçer. Bunu deneysel çalışmalarıyla kanıtlayan Freud, gerçeğin iyileştirip kurtacak tek yol olduğu ilkesini çalışmalarında uygulamıştır.

Her ne kadar uygulamada bazı bozulmalara uğramış ve yeni yanılgılara yol açmışsa da, bu ilke onun insanlık tarihine yaptığı en önemli katkıdır bence.

Bu kitapta sizlere Freud'un buluşlarından en önemlilerini ayrıntılı bir biçimde sunmak istiyorum. Aynı zamanda Freud'un tipik burjuva düşüncesinin sınırlarını aşamayışını, onun buluşlarını nerede ve nasıl kısıtladığını, hatta anlamını örttüğünü de göstermeye çalışacağım. Freud'u eleştirmem kendi bütünlüğü içinde olacağından, gelecek bölümlerde daha önceki düşüncelerimden alıntılar yapmaktan da kaçınmayacağım.

I
Bilimsel Bilginin Sınırlılığı

1. HER YENİ TEORİ HATALI OLMAK ZORUNDADIR

Freud'un teorik sistemini veya başka bir yaratıcı düşünürün sistemini anlayabilmenin tek yolu, onların kurulup, bizlere aktarıldıklarında bazı zorunlu yanlışları da birlikte taşıdıklarını görmekten geçer. Bu yanlışlar ve eksiklikler bir deha yetersizliğinden, yaratıcılık noksanlığından ya da yazarın kendini eleştirmesinden doğmaz. Bunun nedeni temelde ve kaçınılamaz olan bir çelişkidir. Yazar bir yandan daha önceleri hiç düşünülmemiş veya söylenmemiş bazı şeyleri açıklamak istemektedir. Ama öte yandan da «yeni» bir şeyden söz edince, onu yaratıcı düşünceye ters olarak kısıtlayıcı bir sınıflama içine sokarız. Yaratıcı düşünce her zaman için eleştirel bir özellik taşır. Çünkü bazı düşleri ve yanılgıları ortadan kaldırıp, gerçeğin ortaya çıkmasına katkıda bulunur. İnsanın bilinç alanının genişlemesine ve insan aklının gücünün artmasına da yol açar. Eleştirel ve bu nedenle de yaratıcı olan düşüncelerin, yanılgılar içindeki düşüncenin olumsuzluğuna karşı, özgürleştirici bir işlevi vardır.

Öte yandan düşünür, kendi teorisini çağının ruhuna uygun bir biçimde dile getirmek zorundadır. Değişik toplumların «sağlıklı insan aklı» anlayışları birbirlerinden farklıdır. Ayrıca düşünce biçimleri ve mantık sistemleri de birbirlerine hiç benzemez. Her toplumda yalnızca belirli ideal, kavram ve deneylere izin veren kendine özgü bir «toplumsal süzgeç» bulunur. Bilince çıkması gereken yeni düşünce ve kavramlar ancak bu «toplumsal süzgeç»in toplum

yapısıyla birlikte değişmesinden sonra kendilerini gösterebilirler. Belirli bir toplumun sosyal süzgecinden geçemeyen düşünceler «düşünülemeyen» ve bunun sonucu olarak da «söylenemeyen» düşünceler olarak kalırlar.

Ortalama bir insan için kendi toplumunun düşünce modelleri son derece mantıklıdır. Başka toplumların farklı düşünce modelleri ona mantıksız ve de saçma gelir. Ama yalnızca mantık değil, belirli düşünce modelleri ve içerikleri de «sosyal süzgeç», yani o toplumun yaşam pratiğince belirlenir. Örneğin alışılmış bir anlayışa göre, insanlar arasındaki sömürü «normal» ve önlenemez bir olgudur. Ama kadının ve erkeğin bireysel ya da gurup içinde kendi el emeklerini kullanarak yaşadıkları neolitik(*) bir toplumda böyle bir şey «düşünülemezdi» bile. Toplumun kuruluş ve işleyişi açısından insanların başka insanlar tarafından sömürülmeleri olayı, «delice» bir düşünce olurdu. Çünkü toplumsal üretimde bir artık değer oluşmadığı için, başkalarını kendi hesabına çalıştırmanın hiç bir anlamı olmayacaktı. (Bu tür bir toplumda bir kimse diğerini kendisi için çalışmaya zorlayacak olsa, bu olay üretimin artmasına yol açmaz. Ancak «işverenin» işsizlik ve sıkıntı içinde kalması sonucunu doğururdu.) Bir başka örnek, modern anlamda mülkiyet kavramını tanımayan toplumlardır. Böylesi toplumlarda «fonksiyonel mülkiyet» vardır. İhtiyacı olduğu için bir üretim aracını kullanan ve o kul-

(*) Neolitik: Cilâlı taş devri. Taş devrinin Eskitaş (Paleotik) ve Ortataş (Mezolitik) dönemlerini izleyen son dönemi. Bu dönemde insanlar ilk olarak ziraat ve hayvancılığı öğrenmişler, insanlık tarihinin ilk üretimi yapılmıştır. Çağımız ekonomik ve sosyal düzenlerinin ilk örneği sayılır Neolitik dönem. (Çev.)

lanım süresi içinde o araca sahip olan kimse, başkalarının ihtiyaçları karşısında aracı onlara vermeye, yani paylaşmaya hazırdır.

Düşünülemeyen şey, aynı zamanda söylenemeyendir. Çünkü dilde onun karşılığı olan bir sözcük yoktur. Bazı dillerde «sahip olmak» sözcüğü bulunmaz ve mülkiyet kavramını başka biçimlerde açıklamak gerekir. Buna bir örnek, özel mülkiyeti değil de fonksiyonel mülkiyeti anlatan «o bana» sözüdür. (Buradaki özel «private» sözü Lâtince'deki privare anlamındadır. Yani sahibi dışında herkesin mahrum olduğu kullanılan mal belirtilir bu sözle.) Bir çok dilin başlangıcında «sahip olmak» sözcüğü yoktur. Ama gelişimleri süresince, özel mülkiyetin ortaya çıkmasıyla bu sözcük de geliştirilip, dillere girmiştir. (E. Benveniste 1966, ile karşılaştırınız.).

Örnekleri arttırmak mümkün. Avrupa'da 10. ve 11. yüzyıllarda Tanrı kavramına bağlı olmayan bir dünya görüşü düşünülemezdi. Bu yüzden «Ateizm»(*) gibi bir sözcüğün var olması da olanaksızdı. Dil, toplum yapısına uymayan bazı deneylerin toplumsal olarak bastırılmasının bir sonucudur. Farklı diller, bastırılmış değişik deneylerin başka başka oluşları ve açıklanamayışları ile birbirlerinden ayrılırlar. (Burada dildeki ince ve karmaşık duyguları tek anlatma olanağını sunan sanatı ve şiiri konu dışı bırakıyorum.)

Bu açıklamalar yaratıcı düşünürün, ancak kendi kültürünün izin verdiği tasarımlar, düşünce modelleri ve mantık içinde kalıp, düşünebileceğini gös-

(*) Ateizm: Tanrıtanımazlık. Tanrıya ve varlığına inanmama, onu yok sayma. (Çev.)

teriyor bizlere. Yani, düşünür kendi yaratıcı, yeni ve özgür kılıcı fikirlerini anlatacak, açıklayacak yeterli ve gerekli sözcükleri bulmaktan yoksundur. Çözülmesi olanaksız bir sorunu, çözümlemeye çabalar: Kendi dilinde yer almayan sözcüklerle kendi düşünce ve kavramlarını ifade etmeye çalışır. (Bu yaratıcı düşünce toplum tarafından kabul edilirse, bir süre sonra belki de bu sözcükler o dile girmiş olurlar. Ama işin zor olan yanı bilinmeyeni zorlayan düşünürün, başlangıçta verdiği uğraşıdır). Bu çabanın sonucunda ortaya çıkan yeni düşünce, gerçekten yeni öğeler ile geleneksel düşünce kalıplarının bir karışımıdır. Yeni teoriyi ortaya koyan düşünür ise bu çelişkinin farkında değildir. İçinde bulunduğu kültürün düşünce kalıpları kendisi için tartışılamaz derecede gerçektir. Bu nedenle de kendi düşüncesindeki gerçek yaratıcı bölümler ile geleneksel düşüncenin bir tekrarı olan varsayımlar arasındaki ayrımı göremez.

Tarihsel süreç içinde, toplumsal değişiklikler toplumun düşünce kalıplarına yansıdığı zaman, yaratıcı düşünürün düşüncelerinin ne ölçüde yeni, ne ölçüde de geleneksel düşüncenin tekrarlanması olduğu açıkça ortaya çıkar. Başka bir düşünsel çevrede yaşayan izleyicilerine düşen görev de «ustanın» görüşlerindeki «yeni» bölümleri diğerlerinden ayırarak, bunları yorumlamaktır. Onlar yeni ile eski arasındaki farkları inceleyebilirler. En büyük avantajları da «ustanın» yaptığı gibi toplumsal düşünüşle kendi sistemleri arasında uzlaştırılamaz çelişkileri gidermek için bir sürü cambazlık yapmalarının gerekmeyişidir.

Bir yazarın herhangi bir düşüncedeki yeni ve önemli olan öğeleri, zamanın koşulladığı ve eski

olandan ayırmak yönündeki çabası bile, bu yorumu etkileyen belirli tarihsel bir dönemin ürünüdür. Bu yaratıcı yorumda da gerçekten yeni ve geçerli öğelerin yanı sıra, rastlantısal ve zamanın getirdikleri yine yanyana, birbirine karışmış olarak bulunacaklardır. Nasıl ki eleştirilen kaynak düşünce tümüyle yanlış sayılamazsa, bu yeni eleştirel çalışma da tam doğru olmak iddiasında değildir. Yapılan yenileştirme, eski düşünceyi bağlı olduğu geleneksel düşüncenin yanlışlarından kurtardığı oranda değerlidir.

Eski teorileri eleştirel bir gözle yeniden incelemek bizi gerçeğe daha çok yaklaştırır. Ama toplumsal çelişkiler ve zorlamalar ideolojik aldatmacılığı ön plâna çıkardıkça; toplumsal yaşantıdaki düzensizlik ve akıl dışılık insanların garip tutkulara kapılıp, akıllarını kullanmalarını engelledikçe; gerçeğe daha fazla yaklaşmak ve de ulaşmak olanaksızdır.

Sömürünün bulunmadığı, bu nedenle de bunu gizlemek ya da haklı göstermek için akıldışı bir takım ideolojilerin geliştirilmediği bir toplum biçimi gereklidir insana. Ancak temel çelişkilerini çözmüş, toplumsal gerçeğin hiç saptırılmadan tanınabildiği bir toplumda insan aklını tam kullanabilir ve gerçeği çarpıtılmadan algılayabilir. Başka bir deyişle, ancak ondan sonra gerçeği «söyleyebilir». Yani gerçek kavramı tarihsel ve görecelidir (izâfi). Bir toplumda akılcılığın egemen oluşu ve çelişkilerin ortadan kaldırılma oranına bağlı olarak ve o netlikte belirir «gerçek».

Ve insan gerçeği ancak toplumsal yaşantısını insanca, akıllı ve değerli bir biçimde düzenlediği, korkusuz ve bunun sonucunda da ihtirassız olarak kurabildiği zaman gerçek yüzüyle tanıyabilecektir.

Bunu dinsel ve politik bir biçimde anlatacak olursak: Gerçek, ancak mesih çağında(*) kavranabileceği en ileri ölçüde kavranacaktır.

(*) Mesih çağı: Günü geldiğinde dünyaya inecek olan Mesih insanları her türlü kötülük ve hatadan kurtaracak, kötüler ayıklanarak, dünya yalnızca iyilere kalacaktır. Ne kadar süreceği belli olmayan bir altın çağın başlangıcının Mesih'in gelişi ile olacağına yönelik Yahudi ve Hristiyan inancı. Yahudiler bunu Tanrı Yahve veya Yehova'nın bir temsilcisinin geleceği yolunda alırlarken, Hristiyan'lar Mesih kavramını İsa'ya vermişlerdir. İslâm dini kaynaklarında ve bazı hadislerde de bir Mesih geleceğinin belirtildiği görülmektedir. (Çev.)

2. FREUD'UN HATALARININ KÖKENLERİ

Az önce söylediklerimizi Freud'un düşünce sistemine uygulayacak olursak, Freud'u anlamak için şu soruları sormamız gerektiği çıkar ortaya: Buluşlarının gerçekten yeni ve yaratıcı olanları hangileridir? Bu gerçekleri ne ölçüde çağının toplum süzgecinden geçirebildi ve gerçeği ne ölçüde değiştirerek sundu bizlere? Buluşlarını takıldıkları yerlerden ve zincirlerinden kurtaracak olursak, acaba ne denli verimli ve daha geniş kapsamlı bir duruma gelirler?

Konumuz yalnızca Freud düşüncesi olduğu için, onun açısından «düşünülemez» ve bu nedenle de «aşılamaz» olan gerçekleri araştırmakla işe başlıyalım. Bunları iki ana maddede toplayabiliriz:

1) Bunlardan birincisi; özellikle Almanya'da yaygınlaşmış olan burjuva materyalizmi teorisidir. Vogt, Moleschott ve Büchner gibi kişilerce geliştirilen bu teori, maddesiz güç ve güçsüz madde olamayacağını savunuyordu (L. Bücher, Kraft und Stoff (Güç ve Madde), 1855). Freud'un hocaları ve bunlardan en önemlisi olan von Brücke, bu burjuva materyalizminin temsilcileriydiler hep. Böylece Freud, bu düşünce akımından etkilenmekten kurtulamamıştı. Böyle bir etki altında bulunması nedeniyle de, insanda hiç bir fizyolojik kaynağı olmayan etkili ruhsal güçlerin bulunabileceğini bir türlü kavrayamıyordu.

Freud'un gerçek hedefi insana özgü tutkuları anlayabilmekti. O güne dek filozoflar, oyun yazar-

ları ve romancılar böylesi tutkularla ilgilenmişler, ama psikologlar ve nörologlar hiç oralı olmamışlardı. Freud bu sorunu nasıl çözümledi? Psişe üzerindeki hormonal etkiler konusunda pek az şey bilindiği bir dönemde Freud, fizyolojik ve psikolojik ilişkinin en belirgin olduğu bir olayı gözlemlemişti: Cinselliği. Cinselliğin insana özgü tüm tutkuların kaynağı olduğu kanıtlanabilirse, psişik güçlerin fizyolojik kökleri bulunmuş olacak ve teori doğrulanacaktı.

Sonraları bu ilişkinin gerçekten doğru olarak kurulup, kurulmadığını araştıran Jung, Freud düşüncesine bu çabasıyla önemli katkılarda bulunmuştur.

2) Düşünülemeyen düşüncelerin ikinci bölümü Freud'un dünyaya otoriter - ataerkil bir burjuva gözüyle bakmasından doğar. Kadının erkeğe eşit olduğu ve erkeklerin sözüm ona hem psikolojik, hem de fizyolojik açıdan kadınlara üstün olmalarına rağmen bunu bir egemenlik aracı olarak kullanmadıkları bir toplum biçimi, Freud için düşünülemezdi. Hayran olduğu bir bilim adamı olan John Stuart Mill'in kadınların erkeklerle eşit olduğunu açıklaması üzerine Freud bir mektubunda şöyle der: «Mill bu noktada açıkça çılgının birisidir.» «Çılgın» sözü düşünülemeyen bir şeyi ifade eden çok karakteristik bir sözcüktür. İnsanların birçoğu, yalnızca kendi geleneksel düşünce çerçeveleri içindeki şeylerin normal olduğuna inandıkları için, bunun dışında kalan herşeyi, saçma, çılgınca ve delimsi bulurlar. (Ama yazar veya artist gibi birinin başarıya ulaşması halinde durum farklıdır. Halbuki başarının ruhsal sağlığın bir göstergesi olması gerekmez mi?) Kadınla erkeğin eşit olmadıkları inancı, Freud'un

kadının psikolojisini teorisindeki biçimiyle kurmasına yol açmıştır. İnsanlığın bir bölümünün, diğer yarısına oranla biyolojik, anatomik ve psişik açıdan üstün olduğu düşüncesi erkeksi ve şoven bir tavrın ürünüdür. Bence Freud sisteminin en kabul edilemez yanı da budur.

Freud düşüncesinin burjuva karakteri taşıması yalnızca bu konuda ortaya çıkmaz. Tarih boyunca kendi sınıfının düşünce kalıplarını aşabilecek derece «radikal»(*)$_1$ pek az düşünür çıkmıştır. Freud' da ise, ait olduğu sınıfın düşünce kalıpları sisteminin her yerinde gözlemlenebilir. Zaten o radikal bir düşünür değildi. Onu bu tutumu yüzünden, insanlık bilincinin eleştirisini kapsayan düşünce sistemi, bunca önemine rağmen ancak bir kaç tane politik açıdan ilerici düşünürün yetişmesini sağlayabilmiştir. Freud'un teori ve varsayımlarının onun sınıfına bağlılığı açısından incelenmesi çok uzun sürer. Bu da kitabımızın kapsamını aşacağından, bir kaç önemli örnek vererek konuyu kapatmak istiyorum.(1).

1. Freud'un geliştirdiği terapinin(*)$_2$ ana hedefi denetlenemeyen güdüleri benliği güçlendirerek baskı altına almak, denetleyebilmekti. Onları buna benlik ve üst benliğin zorlaması gerekiyordu. Bu yaklaşımı ile Freud ortaçağ teolojik düşüncesine benzerlik gösterir. Ama onun sisteminde ne bağış-

---

(*)$_1$ Radikal: Köklü, kesin. Politik ve ekonomik alanda geçmişin ve eskinin kurumları ile her türlü ilişkinin kesilmesini savunan görüş. (Çev.)

(1) Freud düşüncesindeki sınıfsal öğelerin tümü «burjuva» kökenli değildir. Bunların bir bölümü, özel mülkiyet temeline dayalı atasekil toplum yapısından doğar.

(*)$_2$ Terapi: Tedavi. (Çev.)

lanmaya, ne de çocuğun beslenmesi dışında anne sevgisine yer yoktur. Freud teorisinin anahtar sözcüğü «denetleme»dir.

Bu psikolojik kavram toplumsal gerçeğe karşılıktır. Nasıl ki toplumda güce sahip olan azınlık, bu güce sahip bulunmayan çoğunluğu denetleyip, yönetiyorsa psişeyi de benlik ve üst benliğin otoritesi ile denetim altına almak mümkündür diye düşünüyordu Freud. Bilinçaltı içeriğinin ortaya çıkması toplumda sosyal bir devrim tehlikesini de birlikte getirir. Denetlemek ve bastırmak, iç ve dış statükoyu korumak için kullanılan ezici otoriter yöntemlerdir. Ama baskı uygulamak, toplumsal değişimi çözümlemekte tutulacak tek yol değildir hiç bir zaman. «Tehlikeli» olanın başını ezebilmek için onu tehdit etmek ve korkutmak da, otoriter sistemler için bir zorunluluktur. Çünkü böyle toplumlarda amaç, yalnızca statükoyu, eski düzeni korumaktır. Başka toplumsal ve bireysel yapılar da incelenebilir. Sonuçta önemli olan nokta tekdir: Yönetici azınlığın yönettiği çoğunluğun mutluluğuna ne ölçüde engel olduğunun bilinmesi en geçerli ölçüdür, o toplumsal yapının değerlendirilmesinde. Bunun ölçülebilmesi, toplumdaki üretken güçlerin gelişmişliklerine ve buna bağlı olarak bireylerin yapmak istedikleri işlere yönelmelerinde ne kadar az engellendiklerine bağlıdır. «Üst ben, ben ve es»(*) den oluşan düşünce şeması hiyerarşik bir düzen taşır. Böylelikle sömürüp, sömürülmeyen öz-

(*) Freud'un bu tipik üçlü düzeninde «üst ben» ya da «süper ego» denilen şey, benliği denetler, eleştirir, dayatmalar ve yasaklamalar yapar, kısaca vicdan diye de tanımlanabilir. En altta ise «es» ya da Lâtince adıyla «id» bulunur. Orası denetlenemeyen ve hayvansı her türlü güdünün, itkilerin yer al-

gür insanlardan oluşan ve uyum içinde yaşayan bir toplum olanağı ortadan kaldırılmaktadır.

2. Freud'a göre kadın doğası gereği narsist (*), sevmek yeteneği olmayan ve cinsel açıdan da soğuk bir varlıktır. (Freud 1933 a, 33. Konferans ile karşılaştırınız.) Freud'un kadınlar hakkındaki bu görüşlerinin erkek propogandasından başka birşey olmadığı açıktır. Orta sınıftan bir kadın genel olarak soğuktu. Çünkü burjuva evliliklerinin sahip olma karakteri kadınları cinsel açıdan soğuk olmaya itiyordu. Kocalarının «malları» olduklarını bu yolla kanıtlayabiliyorlardı ancak. Yalnızca üst sınıftan kadınlarla, kibar fahişelerin cinsel açıdan aktif olmak ya da en azından böyle görünmek hakları vardı.

O zamanlar erkeklerin cinsel hazzı bir zaptetme, ele geçirme olayı olarak yaşamış olmalarına şaşmamak gerek. «Cinsel nesnenin» aşırı değerlendirilmesi (ki bu da kadının bir eksikliğidir ve yalnızca erkeklere özgüdür), avlanmanın zevkini ve ele geçirmenin lezzetini veriyordu erkeklere sanırım. Ele geçirmenin bir kanıtı olan ilk cinsel birleşmeden sonra, kadın çocuk doğurmak ve çalışkan bir ev kadını olmak görevlerini üstlenir(2). Böylece bir av

---

dığı bir bölgedir. Tek amacı isteklerini tatmin etmek olan ve bu uğurda hiç bir engel dinlemeyen «es», vicdan ile kendisi arasında yer alan «benlik» veya «ben» ile denetlenip, engellenir. «Ben»in görevi bilinçli çalışma ile, organizmanın dış gerçeğe uydurulması ve «es»den gelen aşırılıkların vicdan ve ahlâk açısından denetlenmesidir. (Çev.)

(*) Narsist: Kendini seven, kendine aşık insan. Başkalarını severken bile onlarda yine kendini sever böyleleri. (Çev.)

(2) Tüm bunları Freud'un kendi evliliğinde de gözlemlemek mümkün. Ondokuzuncu yüzyıl aşk mektuplarındaki tipik

nesnesinden, kişiliksiz bir insan haline dönüşmüştür kadın. Eğer Freud'un Fransız ve İngiliz aristokratlarının ait oldukları üst sınıflardan bazı kadın hastaları olsaydı, belki de bu çarpık kadın inancını değiştirirdi.

3. Freud'un tasarladıkları ve ortaya koydukları arasında onun burjuva özelliklerini en açık belirten şey, sevgi konusundaki düşünceleridir. Freud tutucu öğrencilerinden daha çok söz eder sevgiden. Acaba sevgi ile neyi anlatmak ister Freud? Onun ve öğrencilerinin bu konuda narsist sevginin karşıtı olan «nesne sevgisi»nden ve «sevilecek nesne»den bahsetmeleri dikkat çekicidir. «Sevilecek nesne» tanımı ile sevilen kişi kastedilir. Gerçekten de böyle bir sevilecek «nesne» var mıdır? Sevilen kişi benim dışımda demek olan «nesne» niteliğini yitirmez mi, sevgi girince işin içine? Sevgi iki insanı bir eden ve böylece onları birinin diğerine sahip olması anlamına gelen «nesne»ler olmaktan çıkaran içsel bir etkinlik değil midir? Sevgi nesnelerinden söz etmek «olmak» kavramını parantez dışına alan bir «sahip olmak» durumunu doğurur. (Fromm, 1976 a, ile karşılaştırınız.) Bu, bir iş adamının sermaye yatırımından bahsetmesinden pek de farklı değildir. İş adamı sermayesini yatırım olarak ortaya koyar. Yukarıdaki anlayış içinse Libido'dur yatırım aracı. Bu yüzden psikanaliz literatüründe sık sık, bir nesneye yöneltilen sevgiden sanki bir yatırım malıymışcasına söz edildiğini görmekteyiz. Tanrı'ya

---

sevgilinin narsist aşkına bir örnek olan yazdığı heyecanlı ve romantik aşk mektupları evlilige kadar sürer. Evlilikten sonra ise karısına duyduğu cinsel, entellektüel ve sevgisel eğilimlerde büyük bir düşüş ve ilgisizlik görülür.

olan sevgiyi, erkek ile kadın arasındaki sevgiyi, insanlara duyulan sevgiyi, bir Rumi'nin(*)$_1$ bir Eckhart'ın(*)$_2$ mistik coşkunluklarını, bir Shakespeare, bir Albert Schweitzer'in yüce insanlık sevgilerini, yaşamlarının tek amacı sermaye yatırımı ve kazanç olan bir sınıfın ve o sınıfın dar görüşlü insanlarının basit kültürüne indirgemek ve sevgiyi bu ilkel, bu yanlış biçimde tanımlamak çok hatalıdır.

Teorik varsayımları nedeniyle Freud, sevgi «nesneleri»ni kabul etmek zorundaydı, çünkü: «Libido(*)$_3$ nesnelere de, insanın kendi benliğine de yönelse, yine Libido olarak kalır.» (Freud, 1916-17, S. 435 ve devamı). Sevgi de bir nesneye bağlı olan cinsel bir enerjidir. Yani bir nesneye yönelmiş, fizyolojik kökenli bir içgüdüden başka bir şey değildir. İnsan soyunun devamını sağlayan biyolojik bir zorunluluğun artığıdır. Erkekler için «sevgi», onların yeme-içme gibi ihtiyaçlarını da giderdikleri için değerli olan kişilere karşı duyulan bir bağlılıktır. Yani yetişkinlerin sevgisi çocuklarınkinden hiç de farklı değildir: İkisi de kendilerini besleyenleri severler. Bunun birçok insan için doğru olduğu şüphesizdir. Onların sevgisi, kendilerini besleyip, koruyanlara karşı duydukları bir şükran hissidir. Güzel, ama bunu «işte sevgi budur» diye ileri sürmek, ba-

---

(*)$_1$ Rumi: İran'lı şair. Kim diye merak etmeyin, bizim Mevlâna Celâleddin Rumi bu. Dünya çapında tanınıyor diye kendimizi kandırmaya devam ediyoruz. Evet tanınıyor ama, bizim çok başarılı(!) dış tanıtıcılığımız sonunda Türk düşünürü Mevlâna diye değil de, İran'lı Şair Rumi diye tanınıyor. (Çev.)

(*)$_2$ Eckhart: 1260-1327 yılları arasında yaşamış olan ünlü Alman mistiği. (Çev.)

(*)$_3$ Libido: Dar anlamıyla cinsel güdü, cinsel tatmin arayışı. (Çev.)

sitliktir. Freud'un (1933 a, S. 142 ve devamı)nda söylediği gibi, kadınlar «narsist» bir sevgi biçimine sahip oldukları için, yani başkalarını severken aslında kendilerini sevdikleri için bu yüksek düzeye erişemezler. «Sevmek, özlem duymak ve yokluğunu hissetmek benlik duygusunu azaltır. Ama sevilmek ve sevgisine karşılık bulmak, hele sevilen nesneye sahip olmak onu yine yükseltir» (Freud, 1914 c, S. 167).

Bu açıklaması Freud'un sevgi anlayışı için bir anahtardır. Sevgi, özlemi doğurur. Ulaşamamak ve yokluğunu hissetmek ise benlik duygusunu, yani kendine güveni alçaltır. Sevginin sevgiliye verdiği hayranlık ve gücü ortaya koyanlara Freud: «Hepiniz haksızsınız!» diyor. «Sevgi sizi zayıflatıyor, sizi asıl mutlu kılan şey sevilmektir.» Ona göre sevilmek ise sevilen nesneye sahip olmaktır! Bu, klâsik burjuva sevgisinin en açık tanımından pek farklı bir şey değil: Sahip olmak ve denetim altında tutmak mutluluğa götürür. Bunun bir mal ya da bir kadın olması da bir şeyi değiştirmez. Çünkü kadın erkeğe ait olduğu için ona sevgi borçludur, onu sevmek zorundadır.

Sevgi, annenin çocuğunu beslemesi ile başlar ve erkeğin kendini beslemesi, sevmesi ve cinsel doyuma ulaştırması için kadınla evlenmesi, yani ona sahip olması ile sona erer. Burada Oidipus kompleksinin bir kaynağını da bulmamız mümkün.

Aile içi cinsel ilişki yasağı ardında Freud bir erkeğin gerçek sevgisi olarak gördüğü şeyi gizlemeye çalışmıştı belki de: Onu besleyen, ama onun denetiminde olan bir anneye duyulan sürekli bağlılık. Ataerkil toplumlar için Freud'un bu anlatmak istedikleri gerçekten de büyük ölçüde doğrudur. Er-

kek sürekli olarak bağımlı ve asalak bir tip olarak kalır. Ama bunu kabul etmez. O çok övündüğü gücünü kanıtlamak için de, kadını kendine bir mal kılar ve ona sahip olmak ister.

Kısaca: Ataerkil bir erkeğin temel davranışları; kadına olan bağlılığı ve kadına sahip olmaya çalışarak bu bağlılığı yalanlama, reddetme çabası biçiminde belirir.

Bir çok yerde yaptığı gibi burada da Freud, ataerkil toplumlardaki erkeklerin sevgi biçimleri gibi özel bir durumu, evrensel ve her zaman, her yerde geçerli olan bir olgu haline dönüştürmek yanlışına düşmüştür.

3. BİLİMSEL «GERÇEK» SORUNU

Freud teorisinin «bilimsel olmadığı»nı iddia etmek, özellikle akademik psikoloji uzmanları arasında moda olmuştur. Böyle bir tavır takınmak, tümüyle bilimsel yöntemden ne anlaşıldığına bağlı bir şeydir. Sosyolog ve psikologların duygusal bir bilimsel yöntem anlayışları vardır çoğunlukla. Bu yöntemi; veri toplamak, sonra bunları çeşitli sayısal ölçüm ve biçimlerle (bilgisayarların da büyük yardımlarıyla) incelemek, sonuçta da herhangi bir bilimsel teori veya en azından bir varsayıma ulaşmayı beklemek diye tanımlamayabiliriz. Aynı anlayışa göre bir teorinin gerçeğe yakın olması, onun doğabilimsel deneylerdeki gibi tekrarlanabilmesine ve hep aynı sonucu vermesine bağlıdır. Böyle sayısal olarak sınıflanıp, istatistik ölçümlerle değerlendirilemeyen olaylar ise bilim-dışı olarak adlandırılır ve bilimsel psikoloji dışına atılır. Bu türlü bir bilimsel anlayışta o araştırmayı yapan kişinin ön yargıları ve inanmak istediği şeylerle, doğrulamak istediği teori de önem kazanır. Yani yaratıcı düşünce, yeni birşeyler bulma gibi özgün niteliklerden yoksundur böylesi çabalar. Çağımız bilim adamları, fizikçiler, kimyacılar, biyologlar, astronomlar gibi doğabilimciler kendi aklındaki teoriyi doğrulamak ya da yanlışlığını göstermek amacıyla sürdürülen bu ilkel bilimsel çalışmaları çoktan aşmışlardır.

Günümüz yaratıcı düşünürlerini diğer bilim adamlarından ayıran özellik, onların insan aklına olan güvenleri ve görünen gerçekler dünyasını aşa-

rak, onların ardında ya da altındaki asıl gerçeklere ulaşacakları inancıdır. Bu uğraşılarında en son bekledikleri şey ise, kesin bir sonuca ulaşmaktır. Çünkü gerçeğe hiç bir zaman tam ulaşılamayacağını bilmektedir onlar. Her yeni teori ve her yeni varsayım bir öncekini reddetmese bile, onu aşıp, geliştirecektir.

Bilim adamları bu sürekli bilinmezlik içinde olmalarına ve kesinliğe ulaşılamayacağını farketmelerine rağmen, insan aklına olan inançları nedeniyle durumlarına göğüs gererler. Onlar için önemli olan kesin bir sonuca varmak değil, yanılgıları ve hayalleri ortadan kaldırabilmek, bir de sorunların nedenlerine biraz daha yaklaşabilmenin hazzını tatmaktır. Bu uğurda yanılmaktan, yanlış yapmaktan bile korkmazlar. Bildikleri bir şey vardır: Bilim tarihi yanlışlarla dolu, ama yaratıcı ve üretici düşüncelerden oluşmuştur. Bu düşüncelerin ve teorilerin açtıkları yoldan ilerleyenler değişik ve eskisinden ileride yerlere varmışlar ,eski teorilerin yanlış yönleri onlar için bir engel olmamıştır. Tam tersi yanlışlı her teori bir sonrakini destekleyen, onu ileriye iteleyen özellikler taşımıştır hep.

Eğer bilim adamları yanlış yapmamak tutkusunda olsalardı, vardıkları bu göreli (izâfi) gerçeklere bile ulaşamazlardı. Dikkatini temel sorunlara çevirmemiş bir bilim adamının bilimsel yöntemi de sonuca ulaşır ve belki akademik kariyerini yükseltecek bir çok makaleler yayınlaması için de yararlı olurdu bu.

Ama böyle bir tutum hiç bir zaman sosyal bilimlerin yöntemi olamaz. Marx, Durkheim, Mayo, Max, Alfred Weber ve Tönnies gibilerini düşünün bir. Onlar tüm çabalarını temel sorunlara yönelt-

mişlerdi. Araştırmaları ve vardıkları sonuçları hiç bir zaman duygusal değildi, yalnızca istatistik verilerin derlenmesi sonucunda oluşmamıştı.

Büyük doğabilimciler gibi, onlarda da insan aklının gücüne inanmak ve bu güce güvenmek en önemli öğe idi. Ama sosyal bilimlerin bu görüntüsü yakın zamanlara gelindikçe değişmiştir. Bir çok sosyal bilimci gelişen büyük endüstri toplumunun gücüne sığınıp, bu sistemi tehlikeye düşürmeyecek sorunlar ve bunların çözümleri ile uğraşmaya başlamışlardır.

Şimdi gerek doğabilimler, gerekse ciddi sosyal bilimlerde gerçek bilimsel yöntemin hangi aşamalardan geçtiğini inceleyelim:

1. Bilim adamının çıkış noktası, kendinden önceki teorilerin bilgisi ile araştırılmamış konuların çekiciliğinin birleştiği yerdir. Yani o işe sıfırdan başlamaz.

2. Olayları ayrıntılı ve titiz bir biçimde araştırmak, nesnel (objektif) olabilmenin ilk ve ön koşuludur. Gözlemlenebilen olayların tümüne gerçek bilim adamı yüksek saygı gösterir. Hiç birini küçümsemez veya abartmaz. Bir çok büyük buluş, herkesin hergün gördüğü, ama önemsemediği küçük ve bilinen olayların üzerinde düşünülerek yapılmıştır.

3. Bilim adamı önceden tanıdığı teoriler ve kendi ayrıntılı bilgileri ile bir hipotez formüle eder. Hipotezin görevi, incelenen konuya ve elde edilen verilere bir düzen getirmek ve yapılacak deneylere anlamlı bir yön vermektir. Ancak burada önemli olan, araştırmacının katı bir biçimde kurduğu hipoteze bağlı kalmayarak, her ayrıntıyı ve yeni oluşacak tüm verileri, hipotezle çelişseler bile gözlem-

leyip, değerlendirmeyi bilmesidir. Gerekirse bu yeni veriler doğrultusunda hipotezde değişiklikler yapılmasından da kaçınılmamalıdır.

4. Yukarıda söylenenleri uygulayabilmek için bu araştırmacı bilim adamının narsizmden ve bazı tutkulu düşüncelerden arınık olması temel koşuldur. Gerçekleri kendi hipotezinin doğruluğunu gösterecek biçimde çarpıtan bir bilim adamının teorisi ne denli güvenilir olacaktır? Bir araştırmacı için çok önemli olan geniş düş gücü ile birlikte bulunması gereken nesnellik bilim adamlarında oldukça ender olarak bir arada bulunmaktalar. Yüksek bir zekâ da gereklidir böylesi araştırmacılar için, ama bu tek başına yeterli değildir. Aslında aranılan özellik olan tam nesnellik hiç erişilemeyen bir noktadır. Çünkü bilim adamları biraz önce değindiğimiz gibi çağının «sağlıklı insan aklı» anlayışının etkisi altındadırlar öncelikle. Sonra da ancak çok az sayıda insan narsizm tutkusundan arınabilmiştir. Tüm bunlara rağmen genel olarak bakıldığında kültürel yaşam içinde, nesnellik yönünden en gelişmiş alanın disipline edilmiş bilimsel düşünce olduğu görülür. Bilim adamlarının diğer herkesten daha çok insanlığı tehdit eden tehlikeleri görüp, bu konuda uyarıda bulunmaları da onlarda gelişmiş olan nesnelliğin bir kanıtıdır. Ayrıca bir üstün yanları da, yanlışa yönelmiş bir toplumsal kargaşa ve insanları engelleyen kamuoyu baskısı gibi etkenleri aşmayı bilmeleridir bu düşünürlerin.

Bilimsel yöntemin yukarıda sıraladığımız: Nesnellik, titiz gözlem, hipotez oluşturmak, olayları inceledikçe bu hipotezi yeni bulgular doğrultusunda yenilemek ilkeleri her bilimsel araştırma için geçerlidir. Ancak bunların bilimsel düşüncenin her nes-

nesi için aynı oran ve biçimde uygulanacağını söylemek, yanıltıcı olur. Örneğin bir insanı bütünlüğü ve canlılığı içinde gözlemlemek ile, kişiliğinin bazı bölümlerini onun toplam kişiliğinden ayırarak tek başlarına incelemek arasında büyük fark vardır. Bütünden ayrılarak incelenen özellikler bize hatalı olarak yansıyacaktır. İnsan denen sistemin bölümleri birbirleriyle sürekli bir alışveriş içindedirler, bütünden ayrılmış bölümleri tek başlarına anlamak bu yüzden olanaksız veya hatalı olmak zorundadır. Kişiliğin belirli bir yönünü tüm kişilikten ayırmak, onu zedelemek ve bozmak anlamına gelir. Bu nedenle, insanı bütünlüğü içinde ele almayan bütün incelemeler hatalıdır. Onlar ölü bir madde gibi sandıkları insanın parçalarını araştırmakla, canlı bir organizmayı doğru olarak anlamayı hiç bir zaman başaramayacaklardır.

Yaşayan insan ancak bir bütün olarak ve canlılığı içinde anlaşılabilir. Yani sürekli değişim süreci içinde. Her insan bir diğerinden farklı olduğu için, elde edilen kanunları ve gözlemleri genelleştirmek ve tüm insanlık için geçerli saymak konusunda da dikkatli olmak gerekir. Her ne kadar bireylerin çeşitliliği ve farklılıkları içinde bazı genel eğilimler, ilkeler, kanunlar bulunsa bile, yine de genelleştirme olayı yanıltıcı olabilir.

Bilimsel yöntemler aracılığı ile insanı anlama çabasının önünde bir güçlük daha vardır. Bir insanın gözlemlenip, incelenmesi sırasında elde edilen bilgiler ve veriler, başka bilimsel araştırmalar sonucunda elde edilenlere hiç benzemez. İnsanı anlayabilmek için, onu tüm öznelliği (sübjektifliği) içinde almak ve öylece anlamaya çalışmak gerekir. Her sözcük, herkes için aynı sözcük değildir. Kişi-

ler sözcükleri kendilerine göre yorumlayıp, kullanırlar. Sözlükteki anlamları ile sözcükler, onu kullanan kişinin onlara verdiği anlam ile kıyaslandığında, birer soyutlamadan başka birşey değillerdir. Bu anlattıklarımız daha çok duygusal ve zihinsel alanda kullanılan sözcükler içindir. Fiziksel nesnelerle ilgili sözcükler için de böyle bir ayırım yapmak gerekse bile, genelde onlar herkes için aynı anlamı verme özelliğini taşırlar.

Yirminci yüzyıl başlarında yazılmış bir aşk mektubu bize duygusal, abartılı ve hatta biraz da budalaca gelir. Aynı duyguları ifade etmek için günümüzde yazılmış bir mektup ise, elli yıl öncesinin insanına soğuk ve duygusuz gelecekti. Sevgi, inanç, cesaret ve nefret gibi sözcükler herkes için öznel ve apayrı anlamlar taşırlar. Bu tür sözcüklerin iki ayrı insan için tamamen aynı anlama gelmesi olanaksızdır demek abartılı olmaz. Çünkü biribirine tıpatıp benzeyen ve aynı olan iki insan yoktur yeryüzünde, ikizlerin bile duygu evrenleri ayrıdır birbirinden. Hatta aynı sözcük aynı insan için bile, farklı zamanlarda değişik anlamlar taşıyabilir. Kendini değiştiren, günden güne yeni deneylerin ışığında başkalaşan ve olgunlaşan bir insan aynı sözcüğe on yıl sonra, eskisinden çok daha başka bir anlam verebilir.

Aynı durum rüyalar için de söz konusudur. İçeriği aynı olan iki rüya, onları gören iki kişinin farklılıkları oranında, bambaşka anlamlar taşıyabilirler. Sanatçılar kendi deneyleri sonucu sözcüklerin ve her türlü ifade aracının (resim, müzik v.b.) öznel olduğunu, ortalama insanlardan daha iyi bilirler.

Freud'un bilimsel çalışmasının övgüye değer bir yanı, hiç bir zaman açıklamaları ve söylenenleri olduğu gibi kabul etmeyişidir. İnsanların ifadelerindeki öznelliğin farkında olan Freud, bunların hangi insan tarafından, nerede ve ne türlü bir durumda dile getirilmiş olduğunu araştırmayı ilke edinmişti. Bu çabası onun yönteminin güvenirliliğini artırmış ve nesnel olma özelliğini kazandırmıştır.

Bir sözcüğün yalnızca bir sözcük olduğunu düşünen bir psikolog diğer insanlarla çok soyut ve gerçek dışı bir ilişkiye girebilir ancak. Her sözcük bir kerelik ve bir daha yinelenemeyen deneylerin, duyguların ve düşüncelerin ifade edilmesidir.

4. FREUD'UN BİLİMSEL YÖNTEMİ

Bilimsel yöntem sözünden aklın gücüne olan inanç üzerine kurulmuş, kişisel özyargılardan arınmış, olayların titiz gözlemlerine dayalı, oluşturulan bir hipotez doğrultusunda yürütülen ve elde edilen yeni verilerle o hipotezin düzeltilmesinden kaçınılmayan bir yöntemi anlıyorsak, Freud'un bir bilim adamı olduğunu doğrulayabiliriz. Freud, yalnızca kendi bilimsel görüşlerine uygun olan olayları inceleyen sosyal bilimcilerin aksine, yöntemini incelediği nesneye uydurmaya çalışırdı.

Onun düşünce biçiminin diğer önemli bir noktası da, bilgi edineceği nesneyi bir sistem ya da bir yapı olarak ele alması, böylece sistem - teori denilen konudaki ilk örneklerden birini vermiş olmasıdır. Freud'a göre bir kişilikteki tek tek öğeleri tüm kişilik anlaşılmadan anlamak mümkün değildir. Bir tek öğenin değişimi, ufak çaplı da olsa, sistem içindeki diğer ögelerin de değişime uğramasına yol açar. Pozitifleştiren ve parçaları inceleyen yeni psikolojinin tersine, Spinoza'da olduğu gibi eski psikolojik sistemler doğrultusunda bireyi tek tek parçaların toplamından fazla olan kendi bütünlüğü içinde ele alıyordu Freud.

Şimdiye dek bilimsel yöntem ve bunun pozitif anlamından söz ettik. Bir düşünürün bilimsel yönteminden ve bunun doğruluğundan bahsetmekle, onun vardığı sonuçlara katılmak ayrı şeylerdir. Bilimsel düşünce tarihi verimli olmakla beraber, yanıltıcı düşüncelerle de doludur.

Freud'un bilimsel yaklaşımına örnek olarak

«Dora» olayı üzerine yazdığı bir raporu (Freud, 1905 e) nakletmek istiyorum: Dora adlı bayan hastasını üç ay süreyle histeri(*) tedavisi yapmıştı Freud. Ayrıntılara girmeden, hastalığın öyküsünden aldığım kısa notlarda, onun nesnel yaklaşımını göstermeye çalışacağım:

«*Üçüncü oturuma şu sözlerle başladı:*
— Doktor bey, bugün son kez buradayım, biliyor musunuz?
— Nereden bilebilirim ki, bana bundan hiç söz etmemiştiniz.
— Yıl sonuna kadar (o gün 31 Aralık idi) dayanmayı plânlamıştım. Ama daha uzun bir süre iyileşmeyi bekleyemem.
— İstediğiniz zaman tedaviye son vermek sizin elinizde. Ama bugün burada olduğunuza göre çalışabiliriz demektir. Bu kararı ne zaman aldınız?
— On dört gün önce sanırım.
— Bu bir hizmetçiye ya da mürebbiyeye on dört günlük işten ayrılma süresi vermeye benziyor.
— K...'ları L...'deki göl kenarında ziyaret ettiğimde, işten ayrılacağını bildiren mürebbiye de vardı yanımızda.
— Ya, öyle mi? Bana ondan hiç söz etmediniz, şimdi anlatın bir şeyler isterseniz?» (Freud, 1905 e, S. 268).

Daha sonra Freud tedavi süresinin geri kalan bölümünü, hizmetçinin işten ayrılma kararının, hastası üzerindeki rolünün ne olacağını araştırmakla

(*) Histeri: Bedensel fonksiyonel belirtilerle (sinir buhranları, taşkınlıklar) dışa vuran nevroz, aşırı coşkunluk. (Çev.)

geçirir. Burada benim için önemli olan, Freud'un vardığı sonuçlar değildir. Göstermek istediğim onun bilimsel davranış biçimi: Kızıp, sinirlenmiyor öncelikle. Sonra hastasına konuyu bir daha düşünmesi, onunla bir süre daha birlikte çalışması halinde durumunun düzeleceği konularında hiç bir baskı yapmıyor. Son kez de olsa, onunla beraber olmasını ve *zamanı iyi değerlendirip, aldığı kararın nedenlerini* bulmak için çaba gösteriyor.

Ancak Freud'un akla olan inancına ve bilimsel yöntemine hayran olurken, onun sık sık zorlama rasyonalistliğin içine düştüğünü de gözden uzak tutmamak gerek. Geliştirdiği düşünceler çoğu kez öylesine küçük kanıtlara dayanır ki, vardığı sonuçlar saçma olmaktan öteye gidemez. «Bir Çocukluk Nevrozunun Öyküsü»[3] adlı yapıtından söz ediyorum. Freud'un da belirttiği gibi, bu olayı yazarken «G. Jung ile Alfred Adler'in psikanaliz sonuçları konusunda değişik yorumlara yönelmelerinin taze etkisi» altındaydı (Freud, 1918 b, S. 29). Ondaki zorlayıcı düşünceler sözüyle neyi anlatmak istediğimi belirtmek için, yazmış olduğu bu tutanağa daha ayrıntılı biçimde değineceğim.

Bu olaydaki gerçekler ve sorunlar nelerdi? 1910 yılında genç ve çok zengin bir Rus Freud'a gelerek, yardımını ister. Temmuz 1914'e kadar onu te-

---

[3]: Freud, 1918 b. Hastalığın öyküsünü Kasım 1914'de bitiren Freud bunu yayınlamak için tam dört yıl bekledi. Olay «Wolf Man» (Kurt Adam) adı ile tanınmıştır. Bu konuda yayıncı M. Gardiner'in 1971'de yayımladığı ve Wolfsmann'ın otobiyografisinden, Freud'un bir konudaki tutanaklarından ve Ruth Mack Brunswick'in de bir son yazısından oluşan «The Wolf-Man» adlı yapıtla karşılaştırılması ilginç ve yararlı olur sanırım.

davi eden Freud, bu tarihte tedavinin bittiğine karar verdikten sonra olayı kaleme alır: «Hastalanmadan önceki son on yılda normal olarak yaşamış ve orta öğrenimini büyük bir güçlük çekmeden tamamlamıştır. Ama ondan önceki yıllar ağır nevrotik bir bozukluğun etkisi altında geçmişti. Hayvanlara karşı duyduğu bir korku, bir fobi ile dört yaşından önce başlayan bu rahatsızlık, giderek dinsel içerikli bir zorlayıcı nevroza dönüşmüş ve çeşitli yan etkileri ile birlikte hastanın onuncu yaşına dek uzanmıştı» (aynı yapıt. S. 29 ve devamı).

Bazı tanınmış psikiyatristler hastada «mani - depressiv delilik»(*) olduğunu söylemişlerse de, Freud bunun yanlışlığını hemen farketmişti. (Bu büyük otoritelerden biri de, o zamanlar Münih'te yaşayan profesör Bumke idi. Hastanın kendisine geldiğinde bazen neşeli, bazen de derin bir hüzün içinde oluşu, onu bu teşhise götürmüştü. Ama bu duruma yol açan gerçek yaşamdaki olayları hiç araştırmak zahmetine katlanmamıştı bay Bumke .Halbuki hasta, yatmakta olduğu sanatoryumdaki bir hemşireye aşıktı. Hemşire sevgisine karşılık verdiğinde sevinçli, ondan kaçtığı zamanlardaysa hüzünlü ve üzgün oluyordu.) Freud yerinde bir görüşle bu genç adamın asıl sorununun mani - depressiv bir psikozdan çok zengin, boşta *gezer ve canının sıkılı*yor olmasından doğduğu teşhisini koymuştu. Ama bir şeyi daha ortaya çıkarmıştı Freud. Bir çocukluk dönemi nevrozunu. Hasta, dört veya beş yaşındayken kendinde ona resimli bir çocuk kitabındaki kurt-

(*) *Mani-depressiv: Bir tür akıl hastalığı. Hiç bir nedene dayanmayan büyük bir coşkunluk ve neşe göstermek biçiminde kendini belli eder.* (Çev.)

ları gösterip duran kızkardeşinin yol açtığı, kurtlardan korkmak duygusunun doğduğunu anlatır Freud'a. Bu korku öylesine gelişmiştir ki, kitaba baktığı anda, kurtların gelip onu yiyeceklerini sanıp, korkuyla bağırmaya başlar. Rusya'da geniş bir arazideki çiftlikte yaşayan bir çocuğun kurtlardan korkması doğaldı, hele kızkardeşi de bu korkuyu arttırıcı biçimde davranınca. Ama bir yandan da, atları dövmek çok hoşuna gider çocuğun. Bu durumda onda «Domuz - Tanrı» veya «Dışkı - Tanrı» gibi şeyleri düşünmek olarak beliren zorlayıcı nevrozların izlerini de görmek mümkündür. Bu arada hasta daha beş yaşında bile değilken, sonradan intihar eden ve kendinden iki yaş büyük olan ablasının onu cinsel oyunlar oynamak için baştan çıkarttığını hatırlar. Ayrıca çok sevdiği dadısı Nanja, onun kendi kendini tatmin etmesine karşı sert ve yasaklayıcı tavırlar takınmıştı. Küçük çocuğun başından geçen bu olayları Freud şöyle yorumlar: «Cinsel bölgelerden haz almanın başlaması ile birlikte ortaya çıkan cinsel yaşam, dış çevrede görülen engellemeler sonucu cinsel dönem öncesi bir aşamaya geri döner» (Freud, 1918 b, S. 50). Ama tüm bu notlar Freud'un ana yorumunu oluşturan Wolfsmann rüyası ile pek ilgili değillerdir. Hasta Freud'a şövle bir rüyasını anlatmıştır: «Geceydi ve yatağımda yatıyordum. (Yatağımın ayak tarafı pencereye bakıyordu, dışarıda bir sıra yaşlı ceviz ağacı vardı. Rüyayı gördüğümde mevsim kıştı ve de geceydi.) Pencere birdenbire kendiliğinden açıldı ve karşımdaki ceviz ağacının üzerinde altı - yedi tane kurtun oturduklarını birdenbire büyük bir korkuyla gördüm. Kurtlar bembeyazlardı ve kurttan çok tilkiye veya çoban köpeklerine benziyorlardı. Çünkü tilkiler gibi

büyük kuyrukları vardı ve kulakları da köpeklerinki gibi havaya dikilmişti. Kurtların beni yiyecekleri korkusuyla, bağırarak uyanmıştım.» (Freud, 1918 b, S. 54).

Şimdi Freud'un bu rüyayı nasıl yorumladığına bakalım: Rüya bir buçuk yaşlarında olan çocuğun, tahminen akşama doğru beş buçuk sıralarında yatağında uyurken uyandığını göstermektedir. «Uyandığı sırada üç kere ard arda yinelenen Coitus a tergo'yu (cinsel birleşmeyi) seyretmiş ve anne ile babasının cinsel organlarını görüp, bu davranışı tanımış, hem de anlamını kavramıştır. Sonuçta anne ile babasının ilişkilerini, daha sonra değineceğimiz biçimde kesmiştir, kendini belli ederek» (aynı yapıt, S. 64).

Freud daha sonra şöyle yazar: «Burada, analizin gidişinden sağladığım desteği terkedeceğim. Korkarım ki, okuyucu da bana olan inancını yine burada terkedecek» (aynı yapıt, S. 63). Hem sandığından da çok! Çocuğun bir buçuk yaşlarındayken gördüğü ve bir kaç kurtun belirdiği bir rüyayı hipotezine kaynak yapması, gerçeği bir yana iten bir zorlayıcı düşünce saplantısından başka türlü açıklanamaz bence. Freud bu çağrışımı olayı bir bütündoku içine oturmak amacıyla kullanıyor besbelli ama, o kurmak istediği dokunun gerçekle hiç bir ilişkisi bulunmamaktadır. Wolfsmann'ın rüyasının bu yorumu, Freud'un rüya yorumu sanatının klâsik bir örneğidir. Gerçeği yüzlerce küçük veriden yararlanarak oluşturmak, onun yeteneği ve en sevdiği şeydi. Ancak bu küçük veriler ya tahminlere ya da yorumlama yoluyla bütün içerisindeki yerini kaybeden özelliklere dayanıyorlardı ve Freud böylelikle önceden kafasında kurduğu modele uygun sonuçla-

ra varabiliyordu onları kullanarak. Gerçeğe ünlü Wolfsmann rüyasında olduğu kadar uzak olan bir sürü rüya örneği bulunabilir. Freud'un bu türlü yorumladığı diğer rüyalarına yerimizin darlığı nedeniyle değinemeyeceğim.

Freud sonuçta saçma rüya yorumlarına varsa bile, hem rüyalarda hem de hastanın çağrışımlarında en küçük bir ayrıntıya bile dikkat edip, yorumlamada hesaba katması, onun hayranlık duyulacak yeteneklerinden birisidir. Bunları ince ince ve tüm ayrıntıları ile not etmiş olması da, övgüye değer.

Ama onun öğrencilerinden bir çoğu için aynı övgüleri tekrarlamak olanaksızdır. Freud'un o olağanüstü derinleşebilen anlayış ve kavrama gücü ile ayrıntıları kaçırmayan dikkati kendilerinde eksik olduğu için, onlar da kolay olan yolu seçmişlerdir kendilerine. Saçma rüya yorumları yapmışlar, ama yaptıkları asılsız spekülasyonlar ile olayı aşırı derecede basitleştirmek hatasına da düşmüşlerdir bu arada. Freud ise hiç bir zaman basitleştirme yanlısı olmamış, tam tersi yorumlarını karmaşıklaştırdıkça karmaşıklaştırıp, insanda sanki bir labirentte kalmış hissini uyandırmıştır. Freud'un düşünce yöntemiyle hareket edildiğinde, herhangi bir olayın göründüğü gibi, dışa yansıyan anlamını taşıyabileceğini, ancak bazen de görünen anlamın bir maske olup, gerisindeki gerçek anlamı gizlediğini farketmek mümkün oluyordu. Freud, her sevgi belirtisinin ardında bastırılmış bir nefretin gizli olduğunu, güvensizliğin gurur, korkunun saldırganlık maskeleri ile gizlenmiş olabileceğini ve daha buna benzer birçok şeyi ilk bulan düşünür olmuştu. Bu çok önemli, ama aynı zamanda da tehlikeli bir buluştu. Bir davranışın, gerçekte tam karşıtı bir anlama ge-

lebileceğini ileri sürmek bazı kanıtların bulunması gerekliliğini doğuruyordu çünkü. Ve Freud tüm çabası ile bu kanıtları aramış, durmuştu. Ama kendinden sonra gelen öğrencilerinden çoğu onun gösterdiği bu titizliği göstermeyince, bilimsel düşünceye yıkıcı etkilerde bulunan hipotezlere varılmaya başlandı. Hastaya ne denli bilgili olduğunu göstermek isteyen doktorlar, onun motive olduğunu sandığı şeyin tersinin gerçek motivasyon(*) nedeni olduğunu kolayca söyleyivermektedirler çoğunlukla. Bu konuda en iyi örnek bilinçsiz homoseksüelliktir. Freud teorisinin yanlış uygulanmasına örnek olarak gösterilebilecek bu konu, bir çok insanın zarara uğramasına, yanlış yönlere yönelmelerine yol açmıştır. Görünenlerin ardındaki gerçekleri sezebildiğini kanıtlamak isteyen psikiyatrist, hastasına gerçek sorununun bilinçsiz homoseksüellik olduğunu açıklamaktadır. Eğer hastanın çok aktif normal (heteroseksüel) bir cinsel yaşamı varsa, bu çok canlı ve aktif oluşun homoseksüelliği gizlemek amacından kaynaklandığı ileri sürülecektir. Ya da hastanın kendi cinsinden olan insanlara karşı hiç bir cinsel arzu duymaması halinde, homoseksüelliğe karşı tam ilgisizlik halinin gerçekte homoseksüelliğin bastırılması sonucunda doğduğu söylenecektir bu kez de. Veya bir erkek diğer bir erkeğin kravatının rengini övecek olsa, bu bilinçsiz homoseksüelliğin göstergesi sayılacaktır. Burada aptalca olan şey, bu yöntemle homoseksüelliğin olmayışının hiç bir zaman kanıtlanamayacağıdır. Ayrıca bilinçsiz homoseksüelliği ortaya çıkarmaya çalışan bir psikanaliz çözüm-

(*) Motivasyon: Bir kişinin davranışlarını belirleyen dinamik faktörlerin bütünü. (Çev.)

lemede her türlü kanıt buna karşı çıkıyor olsa bile herşey göründüğünün tersi anlamına gelir inancındaki psikiyatristin inadı ile yıllarca boş yere uğraşıldığı da pratikte görülen örnekler arasındadır. Bu tür uygulamalar, istenilen biçimde yorum yapmak olanağını verdiği için, çoğu kez yanlış çözümlere varıldı ve çok zararlı sonuçlar doğurdu psikoloji bilimi alanında. (Kaba Freud'çuluk ile kaba Marksizm arasında gözle görülür bir paralellik vardır. Marx da Freud gibi, herhangi birşeyin göründüğünün tam tersi bir anlama gelebileceğini ileri sürmüştü. Marx için mutlaka kanıtlanması gerekli olan bu tür varsayımlar, kaba Marksizm'in uygulayıcısı olan Sovyetler Birliği'nde her türlü düşünceyi kendi dogmatik amaçları doğrultusunda çarpıtmak için kullanılmaktadır. Onlara göre, olması gerektiği gibi olmayan veya dış görüntüsüne uymayan her şey, gerçekte vermek istediği anlamın karşıtıdır.)

II
Freud'un Buluşlarının Büyüklüğü ve Sınırları

Bundan sonraki incelemenin amaçları kısaca:

1. Freud'un en önemli buluşlarının neler olduğunu;

2. Felsefi ve kişisel ön yargılarının onun buluşlarını nasıl daraltıp, çarpıttığını;

3. Buluşlarını bu bağlarından kurtardığımızda, anlamlarının ve önemlerinin ne denli arttığını;

4. Freud teorisini başka bir biçimde formüle etmeyi başarırsak, ondaki gerçekten önemli olan temel ve sürekli öğelerin, zaman ve toplum yapısına bağlı, yani geçici olanlardan ayrılabileceğini göstermektir.

Belirtelim ki, bu çalışma ne Freud'a getirilen bir «revizyon» ne de bir «Neo Freudianizm» (Yeni Freud'çuluk) deneyi değildir. Bu araştırmamda daha çok, Freud düşüncesinin özünü (onun zamanının burjuva materyalizmin yerine) tarihsel açıdan eleştirmek ve yeni klinik bulgular ışığında geliştirip, gerçek yerine oturmak hedefini güttüm.

1. BİLİNÇDIŞI(*)

Freud içimizde bizim farkına varamadığımız eğilimlerin ve düşüncelerin olduğunu ilk farkeden kimse değildir. Ama bu buluşu, kendi psikolojik sistemine temel alan ve bilinçdışı olayları büyük bir titizlikle inceleyen, onları şaşılacak sonuçlara vardıran ilk düşünür Freud'dur. O, «düşünce» ile «olmak» arasındaki karşılıklı ilişkiden yola çıkar. Sevgi, kendini adamak, görev duygusu gibi şeyler tarafından bazı davranışlar doğrultusunda motive edildiğimizi düşünürüz. Ama gerçekte güçlü olmak arzusu, mazoşizm ve bağlılık ihtiyacı tarafından motive edilip, yönlendirildiğimiz bilince çıkmaz hiç.

Freud'un buluşu, bizim her zaman düşündüğümüz gibi olmadığımızı ortaya koymasındadır. Bir insanın kendi hakkındaki düşünce ve görüşleri ile onun gerçek hali birbirleriyle çoğu kez uyuşmazlar. Birçoğumuz kendi kendimizi aldatıp, kandırmakta ve kendi düşüncelerimizin gerçek olduğunu sanmaktayız. Freud çağlardan beri «düşünülen» ile «insanın kendinin» birbiriyle özdeş olduğu inancını yıkması nedeniyle, belki de insanlık tarihi içindeki en önemli işlevini yerine getirmiştir. Hatta idealizmin aşırı

(*): Freud ve Fromm «das Unbewusste» sözcüğünü kullanıyorlar burada, ya da İngilizce olarak «Unconscious». Türkçe'ye bilinmeyen, bilinçsizlik, dış bilinç veya bilinçaltı diye çevirmek mümkün. Ancak Freud terminolojisinde kullanmaya alıştığımız bilinçaltı burada tam yeterli değil. Bilinçdışı kavramı, yalnızca bilinçaltı değil, onun dışındaki bilinmeyen etki ve öğeleri de belirtiyor. C.G. Jung da bilinçdışı kavramını kullanır, ama o bunu daha çok kollektif bilinçaltı biçiminde ele alır. (Çev.)

uçları yalnızca düşüncenin (düşünceler ve sözcükler) gerçek olduğunu, görünen dış dünyanın ise reel olmayıp, aldatıcı ve ancak düşüncede yansıması ile belirdiğini iddia etmişlerdi(1). Freud bilinçli düşünceye içgüdüleri aklîleştirme görevini vermekle, temsilcileri arasında olduğu aklîleştirme olayının temellerini sarsmaya yönelmiştir. Düşünmek ve olmak arasındaki çelişkiyi bulması ile yalnızca Batı'nın idealizm geleneğinin filozofik ve popüler biçimini zayıflatmakla kalmayan Freud, aynı zamanda ahlâk konusunda da derin buluşlar yaptı. Bu buluşun ortaya koyulmasına kadar birisinin ne düşünüyorsa onu söylediği rahatlıkla ve samimiyetle savunulabilirdi. Ama Freud'dan sonra samimiyet yeterli olmaktan çıktı. Çünkü söylediğim şey ile inandığım şey kavramlarını bilinçdışı itkiler ve bilinçdışı çabalar belirlemiş olabilirler. Böylece gerçeğe bakış yeni bir boyut kazanıyordu. Kişi gerçekten de kendi farketmediği itkilerin ve güdülerin etkisi altındadır. Yani onun samimiyetinden şüphe edilemez, ama yine de söylediği şey yanlış veya gerçek nedeni gizliyor olabilir. Kendi çocuğunun gelişimine ceza yoluyla bir biçim vermeyi düşünen ve buna gerçekten inanan ana-babalar Freud zamanında son derece namuslu oldukları için övgü toplayabilirlerdi. Ama Freud'un buluşundan sonra insanın aklına, bu görüşün sadist eğilimlerin bir aklîleştirilmesi olup olma-

(1): Düşünce ve fikirlerin maddesel gerçekliğe üstünlüğüne inanmak, ataerkil sistemin anaerkile olan galibiyetinin de bir sonucudur. Erkekler kadınlar gibi doğal bir yolla yeryüzüne çocuk getiremedikleri için, başka bir yolla, zihinsel olarak bir yaratışta bulunmak iddiasındadırlar. («The Forgetten Language» (Unutulmuş Dil) Fromm 1951 a, adlı yapıtımdaki yaratılış mitosu yorumumla karşılaştırınız.)

dığı, yani çocuğu dövmekten zevk mi alındığı ve bunun çocuğun yararına olduğunu savunmanın da bir perdeleme olabileceği soruları geliyor. Kısaca Freud'dan önce namuslu bir insan sayılan birisinin, Freud'dan sonra bu özel durum göz önünde tutulduğunda, hiç de böyle olmadığı ortaya çıkıyor. Bunun ahlâki sonuçları da var. Ahlâk açısından hiç değilse davranışının gerçek nedenini ortaya koyan bir insanın öncekinden daha iyi bir ahlâğa sahip olduğu da ileri sürülebilir. Bu hem daha ahlâkî, hem de daha az tehlikeli bir davranıştır çünkü. Tarih boyunca görülen bir yığın zalimlik ve işkencelerin bireyler ya da tarihsel süreç tarafından iyi niyetli çabalar olarak aklîleştirildikleri çok görülmüştür. Ama Freud'dan sonra «benim kötü bir niyetim yoktu» deyişi, artık bir özür dileme yerine geçmemektedir. İyi niyetli olmak, kötü davranışın en etkili aklîleştirilme yoludur. Kişinin bu kendi aklîleştirmesine inanmasından daha kolay birşey de yoktur.

Freud'un buluşlarının bir üçüncü sonucu daha vardır. Sözcüklerin böyle önemli bir rol oynadıkları bizim kültürümüz gibi uygarlıklarda, sözcükler genellikle yaşanılan deneylerin ihmal edilmesine, hatta yozlaştırılmasına yol açacak biçimde kullanılırlar. «Seni seviyorum», «Tanrı'yı seviyorum» veya «yurdumu seviyorum» türünden şeyler söyleyen biri, kendi söylediklerine yürekten inanıyor olsa bile, belki de güçlü, şöhretli, başarılı olmak, paraya kavuşmak ya da içinde bulunduğu guruba bağlılığını belirtmek gibi bilinçdışı arzularının aklîleştirilmesi sonucunda bu sözleri söylemektedir. Ama çoğu kez bunlar kalıplaşmış sözler olarak öylesine söylenirler ve hiç bir değerleri yoktur. Bu güne kadar Freud'un bu buluşu, iyi niyet açıklaması veya örnek dav-

ranışlar, bunların abartılışı gibi konularda eleştirel bir tavır takınılmasını sağlayacak kadar yaygın kabul görmemiştir: Halbuki Freud teorisi ve özellikle bu yanı Marx'ın teorisi gibi eleştirel bir özellik taşır. Freud ileri sürülen şeyleri doğrudan kabul etmez ve söyleyenin iyi niyetinden hiç şüphelenmese bile, söylenenlerin dikkatle izlenmesini öngörür. Bilinçli iyi niyet ve samimiyet bir insanın tüm kişiliği göz önüne alınırsa, pek de öyle önemli değildir.

Bence Freud'un en büyük buluşu, kültürel ve felsefi sonuçları ile düşünmek ve olmak arasındaki çelişkiyi ortaya koymasıdır. Ama çocukluk dönemi cinsel eğilimlerinin bilinçli zihin aracılığıyla bastırıldığını ve düşünmek ile olmak arasındaki çelişkinin gerçekte, düşünmek ile bastırılmış çocukluk dönemi cinselliği arasında olduğunu kabul etmesi, onun bu büyük buluşunu daraltmış, sınırlamıştır. Bu yaklaşımın bizi şaşırtmaması gerek. Az önce de söylediğimiz gibi, Freud zamanının materyalist görüşünün etkisi altındaydı. O bu çabaları ile yalnızca psişik ve fizyolojik kökenli olanların değil, içinde yaşadığı toplum tarafından bastırılan şeylerin içeriklerini de bulduğuna inanıyordu. Özetle, burada söz konusu olan hem Freud'un, hem de hastalarının geldikleri orta sınıfın Victoria çağı ahlâk anlayışıdır. Freud bazen histeri gibi patolojik belirtilerin, bastırılmış cinsel arzulardan kaynaklandığı yolunda kanıtlar bulmuştu. Ama hatası bu özel durumu genelleştirmesindeydi. Kendi dönemi ve kendi sınıfının toplumsal yapısı ile sorunlarını tüm insanlığa özgü, her zaman var olan sorunlarmış gibi ele alıyordu. Bu onun kör noktasıydı sanırım. Burjuva toplumunu tüm uygar toplumlarla özdeş kabul ediyor ve burjuva toplumundan farklı yapıdaki top-

lumları gelişmemiş ve ilkel toplumlar olarak açıklıyordu.

Materyalist felsefe ve cinsel arzuların bilinçli zihince bastırılmaları Freud için bilinçdışının içeriğini oluşturan çıkış noktalarıdır. Ayrıca Freud cinsel güdülerin çoğu kez cinselliğin fizyolojik özü ile özdeş olmayıp başka, hatta karşıt duygularca beslendiği gerçeğini de *farkedememişti*. Sadizm, narsizm, mazoşizm ve can sıkıntısı gibi nedenler pekâlâ cinsel arzuları harekete geçiren kaynaklar olabilirler. Ayrıca güçlü olmak ve zenginlik de karşı tarafın cinsel arzularını kamçılayan önemli öğelerdir.

Freud'dan iki veya üç nesil sonra, günümüzde kesinlikle bilinmektedir ki, şehir kültüründe cinsellik, bastırmaların tek ve ana konusu değildir artık. Tam tersi, insan kitleleri homo consumens, yani bir tüketim insanı olma çabasına girdiğinden beri cinsellik (hem de en ucuz) tüketim maddelerinden biri olmuştur. Görevi de doyum ve mutluluk aldatmacasını vermektir insanlara.

Bilinç ve bilinçdışı çelişkisine daha bir sürü örnek vermek mümkün. Aşağıda bunlardan en çok rastlanılan birkaçını belirtmeye çalıştım:

Özgürlük bilinci	— bilinçsiz bağımlılık
İyi vicdan bilinci	— bilinçsiz suçluluk duygusu
Mutluluk duygusu bilinci	— bilinçsiz bunalım
Bilinçli dürüstlük	— bilinçsiz sahtekârlık
Bilinçli kişilik	— bilinçsiz etkilenebilirlik
Güçlü olma bilinci	— bilinçsiz çaresizlik ve güçsüzlük duygusu
Bilinçli inanç	— bilinçsiz şüphecilik ve tam bir inanç eksikliği

Sevmek bilinci	— bilinçsiz ilgisizlik ya da bilinçsiz nefret
Bilinçli aktivite	— bilinçsiz psişik pasiflik ve tembellik
Bilinçli gerçekçilik	— bilinçsiz gerçekçilik eksikliği

Saydıklarımız çağımızın bastırılan ve aklîleştirilen gerçek çelişkileridir. Bunlar Freud döneminde de var olmalarına rağmen, bu kadar belirgin ve etkili değillerdi. Ama daha da önemlisi cinsellik ve onun bastırılması olayı ile gözleri kamaşmış olan Freud'un bunları pek önemsememiş olmasıdır. Ortodoks(*) Freud psikanalizinin gelişimi içinde çocukluk dönemi cinselliği sistemin temel taşı olarak kalmıştır.

Böylelikle psikanaliz insanlardaki ve insanlar arasındaki gerçek ve önemli çelişkilerin ortaya çıkmasını önleyen bir direnç, bir karşı koyucu öğe haline dönüşmüştür.

(*) Ortodoks: Yunanca 'doğru olan kanı' anlamındadır. Geleneksel Hristiyan dogmalarına uygun ve sapkın sayılmayan her Hristiyan'ca kanı 'ortodoks' diye nitelenir. Metinde kullanılış biçimine göre, 'genel kabul gören' olarak almak gerek bu sözü. (Çev.)

2. OİDİPUS KOMPLEKSİ

Freud'un büyük buluşlarından bir diğeri de, Oidipus kompleksi olarak adlandırdığı şeydir. Ona göre, her nevrozun temelinde çözümlenememiş bir Oidipus kompleksi yatar.

Oidipus kompleksinin Freud için ne anlama geldiğini söylemek kolaydır: Dört veya beş yaşlarında cinsel arzuları uyanan erkek çocukta annesine yoğun bir cinsel istek ve bağlılık gelişir. Onun bu isteği babasını kendisinin karşıtı, hem de rakibi olarak görmesine yol açar. Bu durumda babasının yerine geçmek ve onu ortadan kaldırmak isteyen çocukta babasına karşı büyük bir düşmanlık duygusu doğar. Babasını rakibi olarak görmesi aynı zamanda onda iğdiş (hadım) edilme korkusunu da geliştirir. Freud'un bu düşüncesine Oidipus kompleksi adını vermesi, Yunan mitolojisinde Kral Oidipus'un öyküsünden esinlenmesindendir. Aşık olduğu ve evlendiği kadının annesi olduğunu öğrenmesi ile tüm dünyası yıkılan Oidipus, gözlerini kör eder (kendi kendini hadım etmenin sembolü) ve yanına iki kızını alarak terkeder ülkesini.

Freud'un buluşunun önemi, küçük erkek çocuğun annesine veya bir anne figürüne olan bağlılığı ortaya koymasıdır. Çocuğun anneye olan ihtiyacı, sevilme, beslenme ve korunmayı kaybetmeme çabası gerçekten de küçümsenecek bir şey değildir. Hatta bir çok yetişkin insanda annelerine bağlılığın sürdüğünü ve eşlerinde bile annelerinin bir devamını aradıkları görülebilir. Bu bağlılık kızlarda da gözlemlenir. Ancak onların bağlılıkları, Freud'un

pek düşünemediği değişik sonuçlara yol açar.

Erkeğin annesine olan bağlılığı anlaşılır bir olgudur. Daha doğmadan önce, bir ceninken anne onun dünyasıdır. Anne onu sarar, korur ve besler, doğumdan sonra bile aynıdır durum. Annenin yardımı olmadan yaşamda kalması olanaksızdır. Onun şefkat dolu ilgisi eksikse, ruh sağlığı bozuk olur. Çocuğa yaşam veren, onun yaşamının tek bağı yine annedir. İsterse verdiği yaşamı geri bile alır. Annenin bu çelişik işlevini Hint Tanrıça'sı Kali'de görürüz. Kali hem yaratıcı, hem de yok edicidir.

Baba çocuğun ilk yıllarında önemsiz bir rol oynar. Zaten çocuğun oluşmasındaki rolü de raslantısaldır. Bilimsel açıdan bakıldığında erkek sperminin kadının yumurtasıyla birleşmesi bir zorunluktur. Ama çocuğun dünyaya gelebilmek için geçirdiği evrimde ve sonrasındaki dönemde üstlendiği görev hemen hemen hiçtir babanın. Psikolojik açıdan varlığı gereksizdir ve onun yaptığı şeyi sunî döllenme ile de yerine getirmek mümkündür. Dört ilâ beş yaşlarından sonra çocuğu eğitmek, onun ahlâksal ve zihinsel gelişimini sağlamak görevlerini üstlenerek yeniden önemli duruma geçer. Ama çoğu kez bu sorumluluğunu kötüye kullanarak sömürmek, akıldışılık ve ahlâksızlık konularında örnek olur ona. Oğlunu kendisi gibi yetiştirmek ister. Amaç işlerinde kendine yardımcılık etmesi ve mirasını devralmasıdır çocuğun. Ayrıca babanın başaramadığı şeylerin ve erişemediği hedeflerin de çocuk tarafından elde edilmesi, başarılması istenir.

Anne figürüne olan bağlılık ve bağımlılık herhangi bir başka insana olan bağlılıktan farklıdır. Anneye bağlılık, çocuğun hiç bir sorumluluğu olmadan ve çaba göstermeden korunup, sevildiği duru-

ma olan bir özlemdir. Ama bu özlemi duyan yalnızca çocuk değildir. Dünyayı göz önüne alacak olursak, her insan çaresiz ve güçsüzdür tıpkı bir çocuk gibi. İnsan kendini koruyabilir ve bir ölçüye kadar da kimseye muhtaç olmadan yaşayabilir. Ancak karşı karşıya kaldığı tehlikeler, riskler ve bilinmezlikler düşünülür; hastalıklar, fakirlikler ve haksızlıklarla mücadele gücünün ne denli az olduğu göz önüne alınırsa, belki de yetişkinlerin çocuklardan daha fazla güçsüz ve yardıma bağımlı oldukları ortaya çıkar. Çünkü çocuğun onu her türlü tehlikeye karşı koruyan sevgi dolu bir annesi vardır. Yetişkin bir insanın ise kimsesi yoktur. Arkadaşları, karısı ve bazı sosyal güvenlik önlemleri ona yardımcı olurlar. Ama yine de kendini korumak ve istediklerini elde etmek olanakları son derece kısıtlıdır. Bu durumda yeniden bir anne ve yeniden çocuk olabileceği bir dünya arayışı içinde olmasına şaşırmamak gerek. Çocukluğun o cennetsi dünyasına olan özlem dolu istek ile, yetişkin olmanın getirdiği zorluklar arasındaki çelişkiyi tüm nevrotik olayların kaynağı olarak almak mümkündür.

Freud'un yanıldığı ve varsayımları yüzünden yanılmak zorunda olduğu nokta, anneye olan bağlılığın cinsel yönde olduğu inancıydı. Çocukluk dönemi cinselliği teorisi nedeniyle, erkek çocuğun yaşamındaki ilk kadın olan annesine, onun ihtiyacı doğrultusundaki cinsel nesneleri sunduğu için, bir bağlılık duyması Freud'a mantıklı geliyordu. Geniş açıdan bakınca doğrudur da bu. Annenin erkek çocuk için yalnızca yakınlık kaynağı değil de, aynı zamanda cinsel arzuların bir nesnesi olduğunu kanıtlayan bir çok olay bilinmektedir. Ama anneye olan o içten ve yoğun bağlılık bu cinsel istekten doğmaz.

İşte Freud'un en büyük yanılgısı da buradadır. Bu bağlılığın asıl nedeni az önce belirttiğimiz o cennetsi duruma duyulan özlemdir. Hem anne figürü yalnız çocuklukta değil, bazı insanlar için tüm yaşamları boyunca süregelen bir önem taşır.

Freud cinsel arzuların yapıları gereği dengesiz ve süreksiz olduğu gerçeğine dikkat etmemişti. Eğer cinsel bir beraberlik sempati ve sevgi gibi güçlü duygusal bağlarla desteklenmezse, en yoğun biçimi bile kısa ömürlü olur. Belki altı aydan daha kısa. Cinselliğin bu süreksizlik karakteri macera heveslisi erkeklerde, çocuğa yönelik bir sorumluluk taşıyan kadınlarınkinden çok daha belirgindir. Erkeklerin kökü 20, 30 belki 50 yıl öncesine dayanan bir cinsel tutku nedeniyle annelerine bağlılıklarını sürdürmeleri iddiası saçmadır. Hele bir çok erkeğin üç yıllık doyurucu bir evlilikten sonra bile karılarına bağlı kalmadıkları düşünülecek olursa. Anne küçük erkek çocuğu için arzularına bir nesne olabilir. Ama Freud'un da bir olay raporunda belirttiği gibi, o yaşlardaki erkek çocuklar kendi yaşlarındaki bir kız çocuğuna aşık olup, annelerini unutabilir ve o kızla dolu dizgin bir gönül macerası yaşayabilirler.

Bir erkeğin aşk yaşamını doğru olarak anlayabilmek için, onun hem başka kadınlarda annesini arayış içinde olmasını, hem de bu anne figüründen kopabilmek amacı ile bambaşka yapıdaki kadınlar arasındaki gidiş gelişini incelemek gerekir. Bu çelişki, boşanmaların temel nedenlerinden biridir. Bazen kadın evliliğin başlangıcında bir anne sembolü olmadığı halde, evlilik yaşamı süresince ev idaresini üstlenmesiyle annelik rolüne bürünür. Ondan sonra da erkeğin yeni maceralar aramak ve eski çocuksu dünyasını bulmak yolundaki arzularını engelleyen

bir anneye benzemeye başlar. Artık erkek için o arzulanan, ama aynı zamanda da korkulan ve istenmeyen birisidir. Yaşlı erkeklerin genç kızlara aşık olduklarını görürüz. Tüm anne özelliklerinden arınık olan bu genç kız yaşlı erkeğe aşık olduğu sürece, adam anne figürüne olan bağlılıktan kurtulduğu düşü içinde yaşar.

Freud anneye duyulan Oidipus tipi bir bağlılığı açıklarken, erkeğin annesine olan bağlılığını ve onu kaybetme korkusunu da ortaya koyarak önemli bir noktayı daha belirtiyordu. Ama bu büyük buluşunu cinsel bir olay olarak görmesi nedeniyle çarpıtmıştır. Ayrıca anneye duyulan özlemin insan varlığının en temel özelliklerinden biri olduğu gerçeği de arka plâna atılmış oluyordu.

Oidipus kompleksinin, babayı rakip olarak görmek, ona düşmanlık beslemek ve onu öldürmek istemek biçiminde gelişen diğer bölümü de gerçek hayatta rastlanabilen olaylardandır. Ama bunun anneye olan bağlılıkla ilişkisi olması gerekmez. Freud burada ataerkil toplum düzenine özgü bir olaya, evrensel bir anlam ve geçerlilik vermek yanlışına düşmektedir. Ataerkil bir toplumda oğul babanın arzularına teslim olmuştur. Babanın malı gibi olan erkek çocuğun kaderi de babası tarafından belirlenir. Babanın mirasına hak kazanmak ve onun yerini almak (ki bu başarılı olmanın göstergesiydi) için çocuk babayı sevindirmek, ona uymak ve babanın arzularını kendi görüş ve isteklerinin yerine koymak zorundadır. Bu tür bir bastırma her bastırma olayında olduğu gibi nefrete, baskıyı oluşturan kişiden kendini kurtarmaya ve sonuçta onu ortadan yok etme arzusuna dek varabilir. Buna benzer bir durumu ölümüne kadar karısı ve çocukları üzerin-

de bir diktatör gibi baskı yapan yaşlı köylülerde görmek mümkündür. Ama ölüm günü uzaktaysa ve erkek çocuk da 30, 40 veya 50 yaşındaysa, bu tür bir baskı altında babasına nefret duyması doğaldır. Modern iş dünyasında ise bu olay böylesine açıklıkla çıkmamaktadır ortaya. Bazı özel durumlar dışında baba oğluna bırakacak bir şeye sahip değildir. Bu nedenle babasının yerini alması durumu doğmayan çocuğun gelişimi, kendi yeteneklerine bağlı kalmaktadır. Bazen de büyük bir işletmeye sahip olan babanın uzun yaşaması, oğlunu hep geri plânda kalmaya mahkûm bırakmaktadır. Ancak yeni dönemlerde bu gelişmelere rağmen, binlerce yıllık geçmişte egemen olan ataerkil toplum düzeninde baba ile oğul arasında önemli çatışmaların olduğunu da eklemeliyiz. Babanın yönetimi ve bunun altında ezilen erkek çocuğun isyanından oluşan bu çelişkiyi gören Freud, olayı ataerkil toplum yapısından doğan bir şey olarak değil de, cinsel düşmanlık sonucunda ortaya çıkan bir olay olarak değerlendirir.

Cinsel olmayan korunma ile güvenlik arzusunu, cennetsi ortama duyulan özlemi ve ataerkil toplum düzeninin bir yan ürünü olan baba - oğul çelişkisini Freud tek bir birimde toplamıştır: Anneye duyulan cinsel tutku ve bunun sonucunda rakip hale gelen babadan korkulup, nefret edilmesi. Buna «kanıt» olarak da bazı küçük erkek çocuklarının annelerine söyledikleri şu söz gösterilir: «Babam ölünce, seninle ben evlenirim anne.» Bu deyiş küçük çocuğun kafasının içinde oluşan baba rekabeti ve öldürme düşüncesinin dile gelişi olarak yorumlanır. Bence bu söz hiç de o anlama gelmez. Çocuğun içinde babası gibi büyük olmak ve annesinin sevgisini kazanmak türünde güdüler vardır hiç şüphesiz. Dört yaşların-

daki çocuklar artık tam çocuk değillerdir, ama bir yetişkin de sayılamazlar. Bu ikilem içerisinde yetişkin bir insan olabilmenin özlemi ile söylenmiş «babam ölürse» sözüne, onun gerçekten bunu istediği anlamını vermek işi fazlaca abartmaktır. Çünkü o yaştaki bir çocuk ölümün ne olduğunu bile bilemez. Söylediği sözün anlamı daha çok «babam burada olmasa da, bütün ilgiyi ben toplasam» yolunda olsa gerektir. Bu sözü, çocuğun babaya karşı nefretini ve onun ölümünü istediğini belirten bir kanıt olarak alanlar hem bir çocuğun hayal dünyasına, hem de çocuk ile yetişkinler arasındaki farklılığa dikkat etmeyenlerdir.

Şimdi de, Freud'un kendi teorisini doğrulamak ve küçük erkek çocuğun incest(*)'si arzuları ile babasını rakip olarak görüşünü belirtmek için kullandığı Oidipus mitosunu inceleyelim. (Fromm 1951 a, 7. Bölüm ile de karşılaştırınız.) Freud Sophokles'in Kral Oidipus ile ilg'li yazdığı üçlemesinin ilk bölümünü kendi açıklamalarına temel alır. Trajedinin bu bölümünde olaylar şöyle gelişir:

Thebai kralı Laios'a kâhinler doğacak çocuğu erkek olursa, ileride bu çocuğun babasını öldürerek, annesi İokaste ile evleneceğini söylerler. Doğan çocuğun erkek olması üzerine İokaste bu acı kaderden kurtulabilmek için oğlu Oidipus'u bir çobana verir. Çoban Oidipus'u alır, ayakları bağlı olarak ormanın en ıssız yerine bırakması gerekmektedir. Onun vahşi hayvanlarca parçalanarak öldürüleceğini ummaktadır İokaste. Ama çoban Oidipus'a acır ve onu Korinth kralının adamlarından birine teslim eder. Onu oğluymuş gibi büyüten Korinth kralının yanın-

(*) Incest (Inzest): Aile içi cinsel ilişki yasağı. (Çev.)

da, kendini kralın oğlu sanarak yetişir Oidipus. Delphi şehri kâhini onun kaderinde babasını öldürüp, annesiyle evleneceğinin yazılı olduğunu söyleyince, kaderinden kaçabilmek için anne ve babası olduklarını sandığı Korinth kralı ve kraliçesinden ayrılır. Delphi'den uzaklaşırken yolda yaşlıca bir adamla kavgaya tutuşur. Kendine hâkim olamayan Oidipus bu adamı ve uşağını öldürür. Oysa öldürdüğü adam babası Thebai kralı Laios'tur.

Yolculuğu onu Thebai'ye dek götürür. Orada genç erkekleri ve kızları yutan dev bir Sfenks(*) herkese dehşet saçmaktadır. Sorduğu bilmeceye doğru cevap verecek biri çıkana kadar da şehri terketmeyecektir. Oidipus: «Önce dört, sonra iki, sonra da üç ayağının üzerinde yürüyen şey nedir?» sorusuna «İnsandır» cevabını verir. «Çocukken dört, gençken iki, yaşlılığında ise (bastonu ile birlikte) üç ayak üzerinde yürür.» Bunun üzerine Sfenks denize düşüp, ölür. Thebai şehri sakinleri aralarında önceden almış oldukları karar uyarınca, Sfenks belâsını defeden kimsenin kraliçe İohaste ile evlenmesini öngörmüşlerdir. Böylece Oidipus, annesi olduğunu bilmeden İokaste ile evlenip, Thebai şehrinin kralı olur.

Oidipus bir süre mutluluk ve başarı ile şehri yönettikten sonra, birden bir veba salgını başlar. Vatandaşların çoğu ölür. Theiresias adlı medyum bu salgının Oidipus'un işlediği ikili günâhın sonucu olduğunu bildirir. Hem babasını öldürmüş, hem de annesi ile evlenerek, aile içi cinsel ilişki yasağına karşı gelmiştir. Bu gerçeğe direnmek isteyen Oidipus, bu kehânete inanmaz önce. Ama zor durumda

(*) Sfenks: İnsan başlı aslan. (Çev.)

kaldığını görünce kendi gözlerini kör eder, İokaste ise intihar yolunu seçer. Trajedi Oidipus'un bilmeden işlediği, hem de engellemek için çaba gösterdiği bir suçun cezasını çekmesiyle sonuçlanır.

Freud bu trajediyi kendi teorisini desteklemekte kullanışında haklı mıydı? Bilinçsiz incest eğilimlerin varlığı ve bunun sonucunda baba ile oğul arasında bir nefretin, bir rekâbetin izlerini her küçük erkek çocukta bulmak mümkün mü acaba? İlk bakışta Freud'un haklı olduğu ve mitosun onun teorisini desteklediği izlenimi uyanıyor insanda. Ama mitosu daha dikkatlice inceleyecek olursak, bu anlayışa hemen doğru damgasını vurmamak gerektiği çıkar ortaya. Eğer Freud'un yorumu doğru olsaydı, mitolojik olayların şöyle gelişmesi gerekirdi: Oidipus'un önce İokaste'ye rastlaması, annesi olduğunu bilmeden ona aşık olması ve sonra da yine bilmeyerek babasını öldürmesi beklenmeliydi. Ama mitos bize Oidipus'un İokaste'ye ilgi duyduğunu veya aşık olduğunu söylemiyor ki. Oidipus'un İokaste ile evlenmesinin tek nedeni, tahta çıkanın taçla birlikte ona da sahip olması gerekliliği, anlaşıldığı kadarıyla. Ana fikri oğul ile anne arasındaki yasak ilişkiyi belirtmek olan bir mitosta, bu iki kişi arasında hiç bir duygusal yakınlık olduğunun belirtilmemesi mümkün mü? Bu fikri doğrulayan bir incelemeyi de Carl Robert (Robert, 1915) yapmıştır. Kehânetler kitabında anne ile evlenme olayı çok eski bir kaynağa dayanan tek bir olay için, Damaskos'lu Nikolaus'un öyküsünde geçer.

Mitosu başka türlü yorumlamak da mümkün. Olayların gelişimine bakacak olursak, anlatılmak istenenin anne ile oğul arasındaki yasak cinsel sevgi değil, babanın ataerkil bir aile düzeni içindeki

egemenliğine başkaldıran oğulun öyküsü olduğunu anlarız. Oidipus'un İokaste ile evlenmesinin aslında ikinci derecede bir önemi vardır. Burada vurgulanmak istenen oğulun babaya karşı galip gelmesi ve tüm görkemiyle birlikte onun yerini alması olayıdır.

Bir tek kral Oidipus trajedisini ele alırsak bu iddia biraz havada kalmışa benzemektedir. Ama Sophokles'in diğer yapıtları olan Oidipus Kolonos'da ve Antigone'yi de değerlendirmeye katacak olursak, ortaya bambaşka bir Oidipus mitosu çıkar(²). Olaya böyle bakınca, çok değişik bir mücadeleyi farkedebiliyoruz: Anaerkil ve ataerkil kültürlerin mücadelesini.

Oidipus Kolonos'da adlı oyunda Kreon tarafından sürülen Oidipus'un oğulları Eteokles ve Polyneikes kör babaları ile gitmeyi reddederlerken, kızları İsmene ve *Antigone'nin Oidipus'a destek olup*, onunla birlikte gittiklerini görürüz. Sonra iki oğul, babalarının tahtı için birbirleriyle mücadeleye başlarlar. Mücadeleyi Eteokles kazanır. Ama taht hırsından vazgeçmeyen Polyneikos başka şehirlerin yardımlarını alarak, bu dış güçler aracılığı ile kardeşini yenmeye uğraşır.

İşte üçlemenin bu oyununda işlenen konu da, ataerkil bir toplumda baba ile oğul arasındaki çatışma ve nefrettir. Ama her üç oyunu birlikte incelersek, Sophokles'in eski anaerkil dünya anlayışı ile

---

(²): Bu üç yapıt yukarıda verdiğim sırada yazılmamıştır. Bazı yazarlar üç trajediyi Sophokles'in bir üçleme olarak düşünmemiş olduğunu da ileri sürüyorlar. Ama bence bunların üçünü bir bütün olarak ele almak en doğrusudur. Sophokles'in bu üç trajedi hakkında bir bütünleyici düşüncesi olmadan, her birinde Oidipus ile çocuklarının başlarından geçenleri anlatması, pek inandırıcı gelmiyor bana.

ataerkil arasındaki çelişkiyi ve çatışmayı öne aldığını sezinleyebiliriz. Ataerkil bir dünyada oğullar babalarına karşı ve birbirleriyle savaşırlar, zaferi kazanan ise faşist bir diktatörü tipleyen Kreon'dur. Oidipus'a eşlik edenler ise oğulları değil, kızları olur. Oğullarıyla arasında nefret dolu bir ilişki varken, kendini teslim ettiği ve güvendiği kimseler kızlarıdır. Tarihsel açıdan baktığımızda Oidipus mitosu ve onun çeşitli versiyonları arasında kurulacak bir bağ bize önemli ölçüde bilgi verecektir. Mitosun değişik yorumlarında Oidipus tipi, anaerkil dinlerin temsilcisi olan dünya Tanrıça'sı putlarıyla ilişkiye girer. Mitosun hemen tüm değişik yorumlarında, çocukluk döneminden, ölümüne dek bu ilişkilerin izlerini bulmak mümkündür. (Schneidewein, 1852, S. 192 ile karşılaştırınız.) Örneğin öykünün geçtiği yer olarak tahmin edilen Eteonos şehrinde Oidipus'un tapınağının yanı sıra, yer Tanrıça'sı Demeter'in de bir türbesi vardır. (C. Robert, 1915, S. 1 ve devamı ile karşılaştırınız.) Oidipus'un son dinlenme yeri olan Atina yakınlarındaki Kolonos'da da tahminen Oidipus mitinin doğumundan önce yapılmış olan Demeter ve Erynnien adına bir anıt vardır. (C. Robert, 1915, S. 21 ile karşılaştırınız.) Az sonra da göreceğimiz gibi, Sophokles Oidipus Kolonos'da adlı oyunda Oidipus ile Tanrıça'lar arasındaki ilişkileri iyice vurgular.

Oidipus'un Tanrıça'ların mezarlarına dönüşü çok önemli, ama anaerkil düzeninin temsilcisi pozisyonu açıklığa kavuşturan tek bir ipucu değildir. Oidipus kızlarını överken Mısır anaerkilliğine değinir ve bu yolla Sophokles anaerkil düzene olan ilgisini ortaya kor. (Sanırım Sophokles burada Heredot, II, 35'deki bölümü kaynak almış kendisine):

«Oh, tıpkı Mısır'daki geleneksel yaşamı
sürdüren bu çocuklar.
Orada erkek evde, dokuma tezgâhı
başında oturur,
Kadın ise dışarıda günlük ekmeği
kazanmaya çabalar.
Ve siz kızlarım, bu sıkıntıları çeken sizler,
Kızlar gibi evde oturacağınıza,
Benim dertlerimi çekiyor,
Yaşam eziyetinizin üzerine benimkini
ekliyorsunuz.»
(Sophokles, 1957, S. 405).

Oidipus aynı duygularını kızları Antigone ve Ismene'yi oğulları ile karşılaştırırken de dile getirir:

«Yalnızca bu güçsüz kızlar
Veriyorlar bana güçlerinin yettiğini,
Bedenimin ihtiyacı olanı.
Bir rahat ev, bir sıcacık köşe.
Ama oğullarım taht kavgasında,
Babalarını düşünen yok.
Artık geçti benden de, onlara rakip olamam.
Ama kızlarım, siz oğullarıma benzemezsiniz,
Krallık sizlere kalmalıydı.» (Aynı yapıt, S. 409).

Antigone'de ataerkil ve anaerkil ilkeler en açık biçimde dile gelmiştir. Sert ve otoriter Kreon kendini Thebai tiranı yapmıştır. Oidipus'un oğulları ise tahtı ele geçirmek savaşında birbirlerinin ölümüne yol açmışlardır. Kreon, Yunan geleneklerine göre bir insana gösterilecek en büyük saygıyı, şehrin kralı iken karşı saldırıda ölen Eteokles'e göstererek, cesedinin gömülmesini buyurur. Dış güçlerin yardı-

mıyla şehri ele geçirmek için saldıran Polyneikes'in cesedi ise en aşağılayıcı olay olan, gömülmemek cezasına çarptırılmıştır.

Kreon'da biçim bulan ilke, devletin yasalarının kan bağına ve otoriteye karşı itaatin de insanca değerlere bağlı olmaya üstünlüğü inancıdır. Antigone kan bağını ve tüm insanların elele gelmeleri arzusunu, otoriter ve hiyerarşik bir ilkeye uyarak zedelemek istemez. O insanların özgürlük ve mutluluğu adına, erkeklerin keyfî davranışlarına karşı direnmenin sembolüdür. Koro burada şöyle söyler: «Heyecan verici çok şey vardır, ama hiç biri de insandan daha görkemli değildir» (aynı yapıt, S. 275). İsmene ise, Antigone'den farklı olarak, kadının erkeğin gücünü kabul etmesi gerektiğini ileri sürer. Ancak Antigone ataerkil ilkeye karşı koymaktadır. Doğanın yasasına uyar, eşitlik ilkesinin duygusu ve herşeyi kapsayan bir anne sevgisiyle: «Kadının doğası nefret değil, sevgidir» diye bağırır (aynı yapıt, S. 281). Erkeksi yöneticiliğine saldırıldığı duygusuyla Kreon'da ona şöyle cevap verir:

«Eğer bu davranışı cezasız kalacak olursa, erkek odur, ben değilim» (aynı yapıt, S. 280). Antigone'u seven oğlu Haimon'a da:

«Evet oğlum, işte doğrusu bu.

Babanı herşeyden çok sevip, yüceltmen.» der ve devam eder:

«Ama itaat etmeyiş kötülüklerin en kötüsüdür!
O şehirleri yok eder, evleri parçalar.
Sağlam düzenleri ise bedenine ve
yaşamına sadık kalanlar,
İtaat edenler kurtaracaklardır.
İşte hep düzen için mücadele ver.

Hiç bir zaman bir kadının kölesi olma,
Erkek elinden ölümü yeğle de,
Kadın uşağı dedirtme kendine.»
(Aynı yapıt, S. 187).

Ataerkil Kreon ile buna karşı direnen ve kadınların eşitliğini savunan Haimon arasındaki çatışma, Haimon'un babasının: «Kendim için değil de, başka kimin için ülkeyi yöneteceğim ki?» (Sophokles, 1974, S. 37) sorusuna, «bu yalnız sana ait bir devlet değil, o halde git de boş bir ülkeyi yönet kendin için, kendince» (aynı yapıt, S. 37) cevabını vermesiyle doruk noktasına ulaşır. Şöyle bağırır Kreon: «Bak sen, o kadının aklına uyuyorsun demek!» Bunun üzerine Haimon anaerkil Tanrı'sal güçlere işaret ederek «Senin, benim ve Tanrı'lar için» der. (Bu Tanrı'lar da kadın Tanrıça'lardır.) Nihayet bu çatışma bir sonuca ulaşır. Kreon Antigone'yi diri diri mezara gömdürür, ki bu da yer Tanrıça'larına olan bağlılığının sembolik bir ifadesidir. Sonra kâhin Theiresias'ın uyarısı ile büyük bir korkuya kapılan Kreon, Antigone'yi kurtarmaya çalışır. Bu arada babasını öldürmek isteyen Haimon bunu başaramayınca kendini öldürür. Kreon'un karısı Eurydike'de oğlunun ölümünü duyunca intihar eder. Kocasını da çocuklarının katili diye lânetler ölmeden önce. Fizik plânda Kreon zaferi kazanmıştır. Kendine karşı gelen oğlu ile onun karısı Antigone'yi öldürtmüştür, onu lânetleyen karısı da hayatta yoktur artık. Ama Kreon da moral olarak bitmiştir, ruhsal alanda yitirmiştir savaşı. Bunu kendi de kabul eder:

«Ah ben! Bu benim işim,
Bu benim suçum.
Sana vuran, zavallı oğlum

Sana vuran bendim.
Evet bendim. Gelin hizmetçiler,
Götürün buradan beni.
Götürün, çünkü herşeyi mahveden bu adam,
Bir hiçtir...
Alın beni, uzaklaştırın buradan.
Sevgili yavrum, sana acımasızca ben vurdum.
İşte şimdi bilemiyorum,
Nereye bakacağımı?
Nereye gideceğimi? Bilemiyorum.
Bu kaderin tokadı bana,
Hem de en sert, en acı tokadı
Ben oldum yiyen.
Herşey acı veriyor şimdi bana.»
(Sophokles, 1957, S. 310 ve devamı).

Sophokles'in bu üç trajedisini birlikte incelediğimizde aile içi cinsel ilişki yasağının değil ana fikir, çok önemli motif olmaktan bile uzak olduğunu görürüz üçleme içinde. Eğer yalnızca Kral Oidipus'u okuyacak olursak, bu tür bir düşünceye yönelebiliriz belki. (Ayrıca Oidipus kompleksi üzerine bu kadar yazıp, çizen ve konuşup, fikir yürüten kimseden, acaba kaçı zahmet edip de bu üç oyunu birlikte okumuştur acaba?) Ama her üç trajediyi de bir arada değerlendirirsek, bu üçlemenin gerçekte Oidipus'ta kişileştirilen eşitlik ve demokrasi yanlısı anaerkil ilke ile Kreon'un temsil ettiği yasa ve düzene dayalı ataerkil diktatörlük ilkesi arasındaki çelişkileri ve çatışmaları yansıttığını farkederiz.

Güç açısından zaferi kazanan ataerkil diktatördür. Ama onun ilkeleri Kreon'un ruhsal çöküntüsü

ve pişmanlığında en büyük yenilgisini yaşamaktadır. Çünkü sonuçta ölümden fazlasına erişemediğini görmüş ve bu onu yıkmıştır(*).

(*): Sophokles, en iyi sofistlerin öğretilerinde dile gelen o eski dinsel geleneğin yalanlanıp, reddedilmesine karşıdır. Buna karşı ileri sürdüğü tezinde ise, eski anaerkil dinlerin sevgi, eşitlik ve adalet yanlarını vurgulayarak, o öğretilerin yeni bir yorumunu sunmaktadır.

3. YANSITMA (*)

Freud düşünce sisteminin temel kavramlarından birisi de, yansıtma denilen olgudur. Klinik araştırmaları sırasında Freud, psikanaliz tedavisine gelen hastaların kendi doktorlarına karşı büyük bir bağlılık gösterdiklerini farketmişti. Bu bağlılık, sevgi, hayranlık ve inanç biçiminde ortaya çıkarken, «negatif transfer» denen olayda ise nefret, muhalefet ve saldırganlık olarak belirir. Analizi yapan (doktor) ve analiz edilen (hasta) farklı cinslere sahiplerse, ya da hastanın homoseksüel olduğu hallerde bu bağlılık ve yansıtma olayı doktora aşık olmak durumunu da doğurabilir. Analizci doktor sevgi, hayranlık ve bağlılık için en uygun nesne biçimindedir. Hastanın ona olan bağlılığı derin bir kıskançlığı da beraberinde getirir. Hep yeni bir rakibin çıkıp, kendi yerini alacağı kuşkusu vardır hastada. Yani hasta, bir aşığın sevgilisine karşı duyduğu duygular ve takındığı tavırlarla doludur doktoruna karşı. Bu yansıtma olayının ilginç yanı, onun doktorun özelliklerinden değil de, içinde yaşanılan olaydan doğmuş olmasındadır. Bir psikiyatrist aptal ve çekicilikten uzak bile olsa, hasta bunun farkına varmayabilir. Halbuki aynı hasta aynı doktora onun bir analizci olduğunu bilmese, en ufak bir ilgi dahi göstermezdi belki de.

Böylesi bir ilgi ve yansıtma olayını birçok dok-

(*): İngilizce'de «Transference», Almanca'da «Übertragung» olarak geçen bu sözcüğü dilimize «aktarma», «nakletme» ve «düşünce transferi» diye çevirmek de mümkündür. Biz anlamı en iyi verdiğine inandığımız «yansıtma»yı seçtik. (Çev.)

tor kendi hastalarında farketmişlerdir. Ama bu konuya özellikle eğilen ve yapısını titizlikle inceleyen ilk bilim adamı Freud olmuştur. Vardığı sonuca göre, analiz edilen kimse doktoruna bir çocuğun ana ve babasına karşı hissettiği duygularla doludur. Freud psikiyatrist figürüne gösterilen bu sevgi dolu (ya da düşmanca) bağlılık olayının çocukluk çağlarında anne ve babaya duyulan bağlılığın bir tekrarı olduğunu ileri sürer. Bir başka deyişle: Freud doktora karşı hissedilen duyguların gerçek köklerinden doktorun kişiliğine «transfer edildiğini» (yansıtıldığını) savunmaktadır. Yine Freud'a göre bu yansıtma olayı, çocuğun ebeveynine karşı almış olduğu tavırların incelemesi sonucunda daha kesin olarak açıklanabilmektedir. Hasta psikiyatrist doktora duyduğu hislerini öylesine yoğun biçimde yaşar ki, bunların doktorun kendi kişiliğine mi, yoksa doktor tarafından temsil edilen ebeveyne doğru mu, yönlendiğini anlamak oldukça güç olur.

Bu buluş Freud'un o büyük dehasının bir sonucudur ve de bilime kazandırdığı özgün ve ilginç bilgilerden biridir. Ondan önce hiç kimse hastanın doktoruna karşı duygularını ve düşüncelerini araştırmak zahmetine katlanmamıştı. Hastaların kendilerini «Tanrı'laştırmalarını» büyük bir zevkle karşılayan doktorlar, bunu yapmayanlar için de «kötü hasta» damgasını vurmuşlardır. Gerçekte bu yansıtma olayı psikiyatristlerin kendi narsist duygularını güçlendirdiği için, onlara zararlı bile olmaktaydı. Hastaların kendilerine hayran olmalarının tadını çıkarırken, çoğu kez bunu gerçekten de kazanıp, kazanmadıklarını hiç düşünmüyorlardı bile. Freud ise bu olayı incelemiş ve onun hakkedilmiş bir hayranlık belirtisi olarak değil de, çocuğun ebeveynine

duyduğu hayranlığın bir tekrarı ve yansıtılması olduğunu ortaya koymuştur.

Yansıtma olayının psikanaliz sırasında oluştuğunu farkeden Freud, bu buluşu ile kendi çalışmalarında kullandığı özel düzenlemeyi de geliştirmiştir. Hasta rahat koltukta uzanırken, psikiyatrist onun arkasında ve onun göremeyeceği bir yerde oturarak sessizce onu dinler, zaman zaman da söze karışarak hastanın anlattıklarını yorumlar, konuşmaya bir yön verir. Freud bir keresinde böyle bir düzenlemeyi neden gerekli gördüğünü açıklamıştı: «Ben» diyordu «saatlerce yüzüme bakan bir insana tahammül edemem.» Buna ek bir neden olarak psikiyatristler, doktorun hastası için beyaz bir kâğıt gibi olması gerektiğini de söylerler. Böylelikle hastanın bütün reaksiyonlarını bir yansıtma olarak almak mümkün olur ve doktorun kişiliğine olan ilgi ve beğeni bunun dışında tutulabilir. Ama bunların hepsi bir kuruntudan başka birşey değildir. Çünkü bir insana bakmak, elini sıkmak, sesini duyup, konuşurken davranışlarını gözlemlemekle onun hakkında bir sürü bilgi edinilmiş olur. Bu yüzden, sohbet sırasında hastaya görünmemekle, tanınmaz kalmak savı çocukçadır.

Teknik düzenlemeye kısa bir eleştiri getirmenin yararlı olacağına inanıyorum. Bütün bu düzenlemeler, suskun, tanınmadığı varsayılan, hiç bir soruva cevap vermeyen ve hastanın arkasında oturan (dönüpte doktora bakmak kesinlikle yasaktır)(4) bir

(4): Berlin Enstitüsü'ndeki hocalarımdan bazıları tedavi seansları sırasında zaman zaman uyuya kaldıklarını anlatmışlardı. Bazıları da bu sırada hastayı rüyalarında gördüklerini ve bu rüyaların hasta hakkında, onun anlattıklarından daha çok bilgi verdiğini ileri sürmüşlerdi. Ama horlama alışkanlığı olan-

doktor, hastanın bu tedavi süresi boyunca kendini bir çocuk olarak hissetmesine yol açar. Başka hiç bir yerde yetişkin bir insan böylesine bir pasiflik içinde ve bütün yetkileri bir başkasına (doktora) aktararak, en gizli duygu ve düşüncelerini bir Fantom'a(*) açıklamaz. Bu davranışa kendi isteği ile değil de, doktorla baştan bir analiz yapmak için anlaşırken verdiği söze uyan, bir görev anlayışı içinde katlanır üstelik. Freud'a göre hastanın böyle bir çocuk durumuna dönüştürülmesi ona en yararlı olan durumdur. Çünkü zaten amaç çocukluktaki gizleri ortaya çıkarmak, gerekiyorsa onları yeniden yönlendirmektir.

Hastanın tedavi sırasında yeniden bir çocuk yapılmasına karşı ileri sürülebilecek bir düşünce biçimi vardır. Bu yöntem ile sorunları olan yetişkin insan önemini kaybetmektedir. Hasta çocukken hissettiği duygu ve düşüncelerini belki açıklamaktadır, ama bu arada yetişkin insan olarak hastanın kendi çocuk yanı ile bir ilişkiye girmesi de önlenmiş olmaktadır. Başka türlü söylemek istersek: Hasta kendinin çocuksu ve yetişkin yanları arasındaki çatışmanın farkına bile varmaz. Ama işte iyileşmeye ya da değişmeye yol açacak tek öğe de, bu çatışmanın bilincine ulaşmaktır. Yalnızca çocuğu dinleyecek olursak, ona karşı duran, cevap veren ve dengeleye-

---

lar için bu denenmemesi gereken bir şeydir. Ben de Freud tekniği ile analiz yaptığım sıralarda, aramda hiç bir bağ olmayan birinin önümde mırıltı halinde birşeyler anlatıp durması sonucu, nasıl dayanılmaz biçimde uykumun geldiğini bilirim. Böyle pasif ve sus-pus oturmanın verdiği sıkıntı, daha sonra benim tekniğimi değiştirmeme neden olmuştur.

(*) Fantom: Hayalet. Bedenli ya da bedensiz varlıkların seyyal ve ektoplazmik biçimde belirmeleri olayı. (Çev.)

cek tek araç olan kişinin yetişkin yanından başka, psikiyatriste kim yardımcı olacak? Ben burada yansıtma olayını incelerken bunu terapik (tedavi) yönden eleştirmek değil niyetim (bu daha çok psikanaliz tekniği üzerindeki bir tartışmanın konusu olabilir). Benim sözünü etmek istediğim, Freud'un yansıtmaya konu olan duygu ve düşüncelerin çocukluk döneminden getirildiği inancının, onun bu konudaki bulgularını engelleyici bir özellik taşımasıdır.

Bu açıklamayı bir yana bırakacak olursak, Freud'un düşündüğünden de büyük bir buluş yapmış olduğunu görürüz. Yansıtma olayı, yani bir insanın kendi isteği ile başka bir otoriter kişiliğe bağlanması, bireyin kendini yalnız ve çaresiz hissederek daha çok güce ve otoriteye sahip bir lidere teslim olması, gibi olaylar toplumda çok rastlanan özelliklerdir. Hatta bireysel ve psikanalitik araştırmaların ötesinde, toplumsal yaşamın en önemli öğelerinden biridir. Gözlerini açan herkes yansıtmanın toplumsal, politik ve dinsel yaşamda ne denli büyük bir etkinlik taşıdığını görebilir. Hitler ya da De Gaulle'ü alkışlayan, onlara tezahürat yapan kalabalıktaki insanların yüzlerine bir kez bakmakla, onlardaki körce bir saygı, yüceltme ve ilginin hep aynı olduğu anlaşılacaktır. İlle de sesi ve cüssesi ile De Gaulle veya etkileyiciliği ile Hitler de olması gerekmez o otoriter nesnenin. Amerika Birleşik Devletleri başkanı adayına ya da devlet başkanına bakan insanlarda da, dindar diye nitelenebilecek aynı yüz ifadesini bulmak mümkündür. Psikanalitik yansıtmada olduğu gibi burada da hayranlık duyulan şey, o mevkideki insanın kişisel özellikleri değil, mevki ya da üniformadır. Bu kalıp veya kılıf, o kişileri «tapınılacak derece yüce» kılar çoğu kez.

Bizim bütün toplum yapımız, bu saygıdeğer mevkilere sahip insanların yarattığı olağanüstü etkiler üzerine kurulmuştur. Psikanalitik bir tedavi sırasındaki yansıtma ile yaşamda her yetişkinin yaptığı lideri yüceltme birbirlerinden hiç de farklı değillerdir: Her iki durumda da, çocuğun yalnızlık ve çaresizlik duygusu ile ebeveynine ya da psikanalizde onların yerini tutan doktora bağımlılık duyması olayı vardır. Gerçekten de anne veya onun yerini tutacak bir şey olmazsa, çocuğu bir gün bile ilgisiz, şefkatsiz, besinsiz yaşayamayacağı kesindir. Çocuk ne kadar narsist duygularla dolu olursa olsun, yaşamda kalabilmek için bir yardımcıya ihtiyacı olduğu bir gerçektir. Ama çoğunlukla farkedilmeyen bir diğer gerçek ise, yetişkinlerin de genellikle çaresiz olduklarıdır. Yetişkin insanlar bir çok durumda, çocuğun beceremeyeceği güçlükleri halledebilirler, ama son aşamada onlar da çaresizdir. Doğal ve toplumsal güçlerle donanmış olan yetişkin insan, gerçekte bu kendini aşan güçler karşısında, bir çocuğun kendi küçük dünyasındaki kadar etkisiz ve zayıftır. Deneyler ve bilgi, bu dış güçlere karşı bazı savunma yollarını öğretmiştir insanlara. Başka insanlarla birleşerek tehlike ve düşmanlıklara karşı daha iyi korunabilmektedirler. Ama yine de bu, insanın yetişkin haliyle bile doğal tehlikeler, kendisinden iyi donatılmış ve de güçlü olan sosyal sınıf ve milletler, hastalıklar, en sonunda da ölüm karşısında çaresiz, hem de güçsüz olduğu gerçeğini değiştirmez. Bir çocuğa oranla kendilerini koruyabilmeleri için daha çok araca sahip olan yetişkinlerin, karşılaştıkları tehlikeler de aynı oranda büyüktür. Varılan sonuç, zayıf çocuk - güçlü yetişkin tasarımının bir hayalden başka birşey olmadığıdır.

Yetişkin insan da yardıma muhtaçtır, o da bir çocuk gibi kendini tehlikelerden koruyacak, yanında huzur duyabileceği birisinin özlemi ile yanar. Bu nedenle de, gerçekte tam akıllı olmasalar bile, kurtarıcı ve huzur getirici bir etki yaratan herkesi yüceltmeye, kutsamaya hazır ve isteklidirler. Toplumsal yansıtma da tıpkı psikanalitik yansıtma gibi özündeki çaresizlik duygusundan doğar ve toplumsal yaşamın en önemli olaylarından biridir. Freud psikanaliz alanındaki bu buluşunu yaparken, evrensel bir sonuca ulaşmış, ancak kendi yanlış önyargıları yüzünden bu büyük gerçeğin farkına varamamıştı.

Yansıtma konusunu kapatmadan önce önemli bir noktaya daha işaret etmek istiyorum. İnsan gerek çocuk, gerekse yetişkin olarak yaşam boyunca hep çaresiz ve güçsüz ise, bu yetersizliklerini akıllıca organize olmuş bir toplumsal yapı içinde giderebilir. Böyle bir toplum, insanların içinde bulundukları durumu unutmalarını sağlamak amacıyla onları şaşırtıp, aldatan bir yapı yerine, bağımsızlık ve akıl güçlerinin gelişmesine destek olan, geliştirmeye çalışan bir kuruluş içinde olmalıdır. Bu tür bir yapı içinde insanın çaresizlik duygusu ortadan kalkar ve toplumsal yansıtma olayına da gerek kalmaz.

Bir toplumdaki insanlar kendilerini güçsüz ve çaresiz hissediyorlarsa, bir takım ideallere, kendilerini adayabilecekleri putlara ihtiyaç gösterirler. Bu aldatıcı durumdan sıyrılabilmenin tek yolu, insanın kendi gerçek yerinin ve güçlerinin tam bilincine varabilmesidir. Sonuçta ölmek zorunda oluşu bile ona bir çaresizlik vermemelidir. Çünkü bu da insanın birlikte yaşayıp, hesaplaşmak zorunda olduğu gerçeğin bir bölümüdür. Aynı ilkeleri psikanaliz seansı-

na uygulayacak olursak, doktorun gerçek kişiliği ile ve gizlenmeden hastanın karşısına çıkması, hastaya çaresizlikten kurtulup, gerçeğe yönelme konusunda daha çok yardımcı olur kanımca.

«Peki hastanın psikanalitik tedavi sırasında çocukluk haline indirgenmesi, onun yetişkin olabilmek için gizlemek ve bastırmak zorunda kaldığı isteklerinin, arzularının ortaya çıkabilmesi açısından gerekli değil midir?» diye sorulacak olursa, cevabım «evet gereklidir, ama önemli bir sınırlama ile birlikte» olacaktır. Eğer hasta seans sırasında tam bir çocuk oluyorsa, kendi sözlerini anlayıp, değerlendirme yeteneği ve bağımsızlığına sahip bulunmuyor demektir. Ama gerçekte hasta, kendi çocuksu ve yetişkin yanları arasında sürekli bir gidiş - geliş içindedir ve işte psikanalitik olayı hem etkili, hem de yararlı kılan şey bu süreçtir.

4. NARSİZM

Narsizm kavramıyla Freud insan denen varlığın anlaşılması konusuna büyük bir katkıda bulunmuştur. Temel olarak insan kendini iki karşıt biçimde davranmaya ayarlayabilir: İnsan en önemli ilgi alanı olan sevgisini, ya da Freud'un tanımına göre Libido (cinsel enerji)'sunu ya kendi üzerine, veya dış dünyaya, insanlara, doğaya, düşünce sistemlerine ve insanlarca üretilmiş şeylere yöneltebilir.

1909 yılında Psikiyatristler Topluluğu'nun Viyana'da düzenlediği bir kongrede Freud, narsizmin «oto-erotik» ve «nesnelere yönelmiş sevgi» arasında geçişi sağlayan zorunlu bir durak olduğunu söylüyordu. Bu konudaki ilk detaylı araştırmasını «Narsizme Giriş» adlı kitabında buluruz (Freud, 1914 c, ve S. Freud. Bir İnceleme, Cilt 3, S. 39 ve sonrası). Freud o zamanlar narsizmi, bu kavramı 1899'da ilk kullanan P. Naecke gibi, insanın kendi vücuduna yönelmiş cinsel istek olarak, yani cinsel bir sapma anlamında değil de, insanın yaşam içgüdüsünü tamamlayan bir öğe olarak değerlendirmişti.

Freud'un narsizmi kanıtlamakta kullandığı şey, şizofreninin(*) analizi sırasında ortaya çıkan özelliklerdir. Şizofrenik hastaları belirten iki tipik öğe

---

(*) Şizofreni: Ruhsal fonksiyonların dağılıp, ayrışmasıyla beliren bir akıl hastalığı. Bir yandan düşünce akışı duraklar, davranışlar arasında bir bütünlük kalmaz, öte yandan da hasta dış dünya ile ilişkisini keser ve içine kapanır. (Çev.)

vardır: Bunlardan biri megolomani(*)$_1$, ikincisi de dış dünya ile olan ilişkilerinin kesilip, kendi içlerine dönmeleridir. Dış dünyadaki insanlar ve nesnelere karşı esirgenen ilgi, bu kez kendi kişiliklerine yönelir ve bu tür insanlar kendilerini herşeyi bilen ve de en güçlü sanmaya başlarlar.

Psikozun(*)$_2$ aşırı narsizmin bir aşaması olarak alınması, narsizm konusuna temel olan ilk düşüncedir. İkincisi ise, küçük çocuğun normal gelişme sürecidir. Freud, çocuğun doğum anında bile ana karnında tam narsist duygular içinde bulunduğunu kabul eder. Sonra yavaş yavaş çevresindeki insanlar ve eşyalar için de ilgi duymaya başlar. Ancak «Benliğin Libido ile dolu oluşu» daha sonra da sürer ve «bir protoplasma hayvancığının amiplere davranışına» benzeyen bir tutum içinde kendini belli eder (Freud, 1914 c, S. 141). Daha sonraları Freud bu düşüncelerinde bazı değişiklikler yapmıştır. «Freud'un buluşu olan narsizmin önemi nerededir?» sorusunun cevabı şöyle olacak: Bir yandan psikozun kaynağını açıklamasında, diğer yandan da narsizmin yalnız çocuklarda değil, ortalama her yetişkinde bulunduğunu ortaya koymasındadır. Yani «normal insan»lar bile az ya da çok ölçüde, psikoz oluşturan özellikleri benliklerinde taşımaktadırlar.

Ancak Freud, diğer buluşlarını yaptığı gibi, narsizm kavramını da kendi Libido teorisinin çerçevesi içine oturtmaya çalıştığından, düşüncelerini

---

(*)$_1$ Megolomani: İnsanın kendi fiziksel ve ruhsal özelliklerini olduğundan büyük ve değerli sayması, büyüklenmek tutkusu. (Çev.)

(*)$_2$ Psikoz: Nevrozlar dışında kalan bütün akıl hastalıkları. Nevrozdan farklı olarak hasta bu durumda düşüncelerinin gerçek ve normal olduğuna inanır. (Çev.)

kısırlaştırıp, engellemiştir. Benlikte yerleşik olan Libido, diğer nesnelerle temasa geçebilmek amacı ile sürekli dışa yollanır. Ancak bedensel ağrılar ya da «Libidosal olarak sahip olunan bir nesnenin» yitirilmesi gibi nedenlerle, Libido benliğe geri dönebilir. Gerçekte narsizm, Libido'nun yön değiştirip, benlikten dışarı akmak yerine, benliğe geri dönmesi demektir.

Eğer Freud insanı sözde bilimsel bir değerlendirme ile «psişik bir araç» olarak görmek yanlışından kendini kurtarabilmiş olsaydı, buluşunu çok daha geniş bir biçimde geliştirebilirdi.

Önce narsizmin yaşamda kalma olayı üzerindeki rolünü, yaptığından daha fazla olarak vurgulaması gerekirdi Freud'un. İnsanlarda narsizmin azaltılması insancıl açıdan bakıldığında zorunlu bir şeydir. Ama biyolojik açıdan insanı yaşamda kalmaya, yaşamaya itmesi bakımlarından da normal ve arzulanan bir duygudur narsizm. Kendi amaç ve ihtiyaçlarını başkalarınınkinin önüne almayan bir insan nasıl yaşamda kalabilir, silinip, ezilmeden? Böyle bir durumda yaşamı koruyan ve sürdüren egoizmin enerjik özellikleri yok olacağından, o canlı ölüme mahkûm olurdu. Her canlının kendi türünün devamı için, biyolojik açıdan belirli ölçüde bir narsizme ihtiyacı vardır. Beri yandan bireylerin dinsel ve ahlâksal hedefleri de, bu narsizme sınır koyan niteliklerdir.

Bundan da önemlisi, Freud'un narsizmi sevginin karşı kutbu olarak tanımlama başarısını gösteremeyişidir. Bunu başaramamış olmasının nedeni de, onun sevgi anlayışının yanlışlığında yatar. Freud için sevgi erkeğin kendisine yaklaşan bir kadına duyduğu ilgi ve onunla beraber olması demekti. El-

de edilmiş bir kadın tarafından sevilmek erkeğe güç verir. Ama erkeğin de aktif olması, yani kadını sevmesi onu zayıflatır, gücünden düşürür.

Onun çağına özgü bu ataerkil dünya görüşü, Goethe'nin «Batı - Doğu Divanı»nı nasıl yanlış anladığını belirten aşağıdaki yazısında iyice açığa çıkar: «Sanırım bilimin kuruluğundan şiirin duygusallığına geçmek, sizler için de dinlendirici olacak. Goethe'nin «Batı - Doğu Divanı»ndan aldığım şu bölüm narsizmle aşık olmak arasında karşıtlığı çok güzel belirtiyor.

Züleyha: Halk ve esirler ve galipler
Her zaman derler ki,
Dünya insanı için en büyük mutluluk
Kişiliktir yalnızca.
Her tür yaşam sürülsün,
Eğer insan kendini yok hissetmiyorsa;
Kaybedebilir her şeyini insan,
Eğer kalabiliyorsa olduğu gibi.

Hatem : Olabilir! Böyle de düşünmek mümkün,
Ama ben başka bir iz üzerindeyim:
Bütün dünya mutluluğu tek olup,
Züleyha'da toplamış benim için.
Yanıma sokuluşu ile,
Ancak o zaman değer kazanır benliğim;
Eğer uzaklaşıp, gitse,
Ben ben olmaktan çıkar, yitiririm
kendimi
Hatem bitti artık derken,
Değiştirdim kararımı;
Kendimi çabukça başkalaştırıp,
Onun istediği hoşluğa büründüm.»
(Freud, 1916 - 1917, S. 433 ve sonrası).

Goethe'nin «olduğu gibi kalan insan» tanımını Freud narsist bir insan olarak almıştır. Halbuki Goethe burada kendi bütünlüğü içindeki olgun ve bağımsız bir insandan söz etmektedir. Şiirin ikinci bölümünde Hatem'in duygularını Freud, bir aşığın dile gelmesi olarak anlar. Ama Goethe'nin göstermek istediği, kendi benliğinden kopup, sevdiği insanda çözülen bağımlı bir insan tiplemesidir yalnızca.

Freud'a göre erkeğin sevgisi «anaklitik»dir. Yani erkek sevgisini kendini besleyen, ona aşık olan nesneye (kadına) yöneltir. Kadının sevgisi ise narsist bir sevgidir. Yani kadınlar ancak kendilerini severler ve erkeklere özgü olan, kendilerini besleyeni sevmek yeteneğini gösteremezler. Ancak Freud, kendi toplumsal sınıfındaki kadınların genellikle frijid(*) olmak zorunda oldukarını farkedememişti hiç. Çünkü erkekler onları kendi mallarıymışcasına görüyorlar ve yatakta bile kadınlara eş değerde bir varlık olduklarını belirtmiyorlardı. Bir burjuva erkeği kadını istediği ve düşlediği gibi alıyor, sonra da üstünlüğünü, kadınları doyurulmak ve korunmaktan başka bir arzuları olmadığı düşüncesi ile kanıtlamaya çalışıyordu. Cinsiyetler arasındaki mücadelede kullanılan bir propaganda aracından başka bir şey değildir bu. Tıpkı kadınların erkeklerden daha az gerçekçi ve daha az cesur oldukları iddiaları gibi. Gerçekten de bu hep yeni felâketlere gebe, çılgınca yanlışlar içinde debeleyen dünyanın idaresi erkeklerin elindedir. Cesaret konusunda ise herkes hastalık halinde bir kadının, annesini arayan erkeklerden çok daha cesurca duru-

(*) Frijid: Cinsel açıdan soğuk kadın. (Çev.)

mu göğüslediklerini bilir. Narsizm konusunda da, kadın bir esir pazarında gösteriye çıkmışçasına kendini her zaman çekici göstermek zorunda bırakılmıştır. Ama sevdikleri zaman erkeklerden çok daha derin ve güvenilir biçimde severler. Erkekler-se sağda, solda çapkınlık edip, narsist duygularını o çok övündükleri erkeklik organları ile tatmine çalışır, dururlar.

Freud kadını bu çarpıtılmış biçimiyle tanıtırken sanmam ki tarafsız olup, olmadığını düşünmüş olsun. Ama bir yandan da doğacak şüphelere karşı şu kibar cevabını hazırlamıştı: «Kadının sevgisel yaşamını tanımlarken yine tekrarlamak isterim ki, kadınları alçaltıcı hiç bir amacım yoktur. Ayrıca insanlardaki ruhsal ve bedensel fonksiyonlar karmaşık bir biyolojik yapıya ve ilişkilere sahiptirler. Yani her erkek veya her kadını aynı tanım altında toplamak yanıltıcı olur. Kadın tiplemesinden çok, erkek tanımına uyan ve buna uygun sevip, cinsel yaşamı olan sayısız kadın olduğunu da kabule hazırım» (Freud, 1914 c, S. 156).

Bu açıklama psikanalitik açıdan bir önem taşımasa bile, yine de nazik bir davranıştır. Ama aynı ifade Freud'un kendini beğenmişliğini de ortaya koyuyor. «Ben her türlü eğilimden uzak ve tarafsızım» derken, gerçekte tüm duyguların birbiriyle çarpıştığı bir alanda değerlendirme yapmaktaydı[5].

Benliğin Libido ile dolu oluşunu fizyolojik açı-

---

[5]: Bu iddia Freud'un kendini yeterince tanımadığını belli ediyor bize. Kendi kişiliği üzerinde konuşurken, sahip olması olanaksız bazı özelliklerin varlığından bahsetmesi, onun bu yanılgısını gözler önüne seriyor.

dan tasarlamak (dış nesnelere Libidosal bir biçimde sahip olmanın tersidir çünkü bu) narsizmi kendi deneyleri ile anlamakta güçlük çekenler için kavranılması güç bir olgudur. Bu nedenle konuyu herkesin anlayabileceği bir biçimde açıklamak istiyorum:

Narsist bir insan için ona gerçek gelen tek alan kendi kişiliğidir. Duyguları, düşünceleri, ihtirasları, istekleri, bedeni, ailesi, yani kısaca kendisi ve kendine ait olan herşey. Her inandığı şey, o inandığı için doğrudur. Kendi kötü özellikleri bile, sırf kendi özellikleri oldukları için güzeldirler. Onunla ilgili olan herşey renkli ve gerçektir. Onun dışında olanlar ve diğer insanlar ise cansız, tiksindirici, anlamsızdır; sanki hiç yaşamamaktadırlar.

Buna bir örnek vermek istiyorum: Bir gün bir adam benden randevu almak için, beni telefonla aradı. Bu hafta zamanım olmadığını, gelecek hafta aramasını söyledim ona. Ama adam tartışmaya devam ediyordu. Muayenehaneme çok yakın bir yerde oturduğunu, gelmesinin az bir zaman alacağını anlatıyordu bana. Bunun belki onun için uygun olabileceğini, ancak benim ona ayıracak hiç zamanım olmadığını açıklamaya çalıştıysam da, adam hiç aldırmadan hep aynı şeyleri tekrarlayıp, duruyordu. Bu şiddetli bir narsizme örnekti. Çünkü o insan, benim ihtiyaçlarımla, kendi ihtiyaçlarını birbirinden ayırd edecek yetenekten yoksundu.

Ancak narsist bir kimsenin zeki, yetenekli ve bilgili olması önemli bir farktır. Birçok sanatçı, yaratıcı yazar, orkestra yöneticisi ve dansçının, hatta bazı politikacıların bile narsist oldukları bilinir. Ama bunlardaki narsizm onların sanatlarını olumsuz yönde engellemez, tam tersi buna destek olur. Ki-

şisel olarak ne hissettiklerini dışa vurmak, aktarmak durumunda olan bu kişilerin sanatları, kişisel faktörün büyüklüğü ölçüsünde değer kazanır ve güzelleşir.

Narsist bir insanı çekici kılan da, zaten onun narsist oluşudur. Bir sohbet sanatçısını ele alalım örnek olarak. O tamamen kendisiyle doludur. Bedenini ve espri gücünü gurur duyarak, değerli bir mücevhermişcesine sunar seyircilerine. Daha az narsist bir kimse kendisinden zaman zaman şüpheye düşebilir belki, ama bu sanatçı hiç bir zaman kendinden, becerisinden şüphe etmez. Söylediği, yaptığı herşeyde, davranışlarında ve yürüyüşünde bile muhteşem bir gösterinin sevincini yaşıyor gibidir. Kendisine hayran olanların başında da yine kendisi gelir.

Narsist insanların çekici olmalarının nedeni bence, ortalama insanların hep olmak istedikleri, ancak çoğu kez başaramadıkları bir görüntüyü yansıtıyor olmalarında. Kendine güvenen, her durumda en güçlü olmasını bilen ve içinde en ufak bir kuşku bulunmayan bir tip çizmelerinde yani. Ortalama insan bu kendine güveni duyamaz genellikle, hep şüphelerle doludur aklı ve kendinden üstün olduğuna inandığı insanlara hayran olmaya yatkındır. Kısaca narsist insan, ortalama insanların olmak istedikleri bir tipi canlandırır. Aşırı narsizmin insanlar tarafından niçin reddedilmediği sorusunun cevabı kolaydır. Gerçek sevgi öylesine bulunmaz olmuştur ki, insanlar onu algı alanları dışında görmektedirler artık. Narsist bir insanın sevgisi ise eksik ve tek yanlıdır, ama hiç değilse ortada yine de bir sevgi ve sevilen bir kişi vardır: Narsistin kendisi.

Yeteneksiz bir kişide görülen narsizm ancak

gülünç olabilmekte iken, eğer narsist kişinin bazı yetenekleri varsa, başarıya ulaşmak için adeta bir garantisi var demektir. Böyle narsist kişiler genellikle politikacılar arasında bulunur. Yetenekli olsa bile bir insanın, narsist yönleri eksikse, yarattığı etki bu denli büyük olmaz. Birçok insan «böylesine kendini beğenmiş olmaya nasıl cesaret ediyorlar» diye düşünmeden, yaratılan narsist kişiliklere öylesine ilgi duyarlar ki, bunu çok yetenekli bir insanın kendisine karşı duyduğu dengeli bir güven ve saygı olarak değerlendirirler.

«Kendine aşık olmak» diye de tanımlanabilen narsizmin, gerçek sevginin karşıtı olduğunu belirtmek de gerek. Çünkü biz gerçek sevgi deyince, kuşkusuz insanın kendisini unutup, sevdiği insana kendinden çok önem vermesini anlıyoruz.

Narsizmle akıl arasındaki karşıtlık da önemli bir olgudur. Narsist tiplere en iyi örnek olarak politikacıları gösterdikten sonra, şimdi de. akıl ile narsizmin çeliştiğini söylemek absurd (saçma) gibi geliyor ilk bakışta. Ama burada sözünü ettiğim şey zekâ değil, akıldır. «Manipulative» zekâ, düşünceyi bizi çevreleyen dünyayı kendi amaçlarımız doğrultusunda etkileme yeteneğidir. Akıl ise, nesneleri onların değerlerine ve bizim için tehlikeli olup, olmadığına bakmaksızın, yani gerçeği olduğu gibi görüp, tanımaktır. Akıl, nesnelerin ve insanların bizim kişisel isteklerimizden etkilenmeden, oldukları biçimleriyle bilgisine ulaşmayı amaç edinmiştir. Akıllılık (Cleverness) beceriye dayanan zekânın bir biçimi olarak alınabilir. Ama bilgelik, akıldan kaynaklanır buna karşılık. Narsist bir insanın beceri zekâsı yüksekse, o insan son derece akıllı (Clever) olabilir. Ama böyle bir insan çoğunlukla kendi nar-

sizmin baştan çıkarıcılığına kapılır, kendi düşünce ve isteklerine aşırı güvenir, amaçlarına düşlediği biçimde ulaşacağını sanır. İşte bu yüzden de büyük hatalar yapıp, derin hayal kırıklıkları yaşaması mümkündür.

Narsizm çoğunlukla egoizmle (bencillik) karıştırılır. Freud narsizmin egoizmin Libido'sal bir yanı olduğunu söyler. Yani egoizmin ihtiraslı yapısı, Libido karakterinden kök alır. Ama bu açıklama, düşüncelerdeki tüm sorulara karşılık olamıyor. Egoist bir insan dünyayı tam olduğu gibi, kafasında kendine göre çarpıtmadan kavrayabilir. Kendi düşünce ve duygularına bazı durumlarda gerekenden daha büyük bir önem vermeyebilir. Ayrıca dünya üzerindeki yerini ve görevini tam nesnel (objektif) bir biçimde değerlendirmesi de mümkündür. Egoizm temel olarak bir açgözlülüktür. Egoist insan herşeyi kendisi için ister, kimseyle birşeyi paylaşmak niyetinde değildir ve başka insanları birer dost olarak görme yerine, sanki kendi düşmanıymışcasına, tehlike getiren varlıklar olarak algılar. Freud'un eski yazılarında belirttiği «kendisiyle ilgilenme» (Selbstinteresse) olayı egoistlerde üstünlük kazanmıştır. Ancak «kendisiyle ilgilenmenin» bu öne geçişi, egoisti narsistte olduğu gibi, kendisini ve çevresini kendi kafasında olduğu gibi sanmak yanılgısına sürüklemez.

Çeşitli karakter biçimleri arasında en zor tanınanı narsizmdir. Narsizmin derecesine göre, kişi kendisini yüceltir ve kendi yanlışları ile sınırlarını göremez olur. Mükemmel bir insan olduğuna kendini inandırmıştır ve bundan şüphelenmek için de hiç bir nedeni yoktur. İnsanın kendi narsizmini güçlükle tanıyabilmesine yol açan bir ikinci neden de,

birçok narsist insanın kendilerinin narsistten başka herşey olabilecekleri iddiası ile gösteri yapmalarıdır. Buna verilecek en iyi örnek, bazı insanların yardım ve başkaları için fedakârlık olarak adlandırılan davranışların ardına gizledikleri narsizmdir Böylesi insanlar başkalarına yardım edebilmek için zaman ve enerji harcarlar, hatta bazı şeylerini bile feda edebilirler bu uğurda. Ama bunun ardında (çoğu kez bilinçsiz olarak) kendi narsist eğilimlerini reddetme amacı gizlidir. Hepimizin bildiği gibi bu değerlendirme, son derece alçak gönüllü ve aşırı saygılı insanlar için de geçerlidir. Bunlar yalnızca kendi narsizmlerini gizlemekle kalmazlar, aynı zamanda kendi alçakgönüllülükleri ve arkadaş canlılıklarıyla gurur duyarak, dolaylı bir yoldan narsist tatmin sağlamaya da yönelirler. Bu konuda, ölmek üzere olan bir adam hakkında anlatılan şu şakayı örnek verebiliriz: Yatakta yatan ve çevresindeki arkadaşlarının kendisini akıllı, zeki, iyi kalpli ve başkalarını düşünen bir insan olarak övmelerini duyan adam, arkadaşları sustuğunda, yerinden hafifçe doğrulur ve şöyle bağırır öfkeyle: «İyi ama, alçakgönüllülüğümden söz etmediniz hiç!»

Narsizm değişik maskeler altında belirebilir: Dinsel azizlik, görev bilinci, iyilik ve sevgi, gurur ve alçakgönüllülük. Narsizmin yayıldığı alan, kibirli ve kendini beğenmiş insandan, en sakin ve basit bir kişiliğe kadar genişler. Yani bir sürü değişik karakter kendi yapıları içinde çeşitli narsist özelliklere sahip olabilirler. Her insan kendi narsizmini saklayacak ve gizleyecek çeşitli hileleri bilir. Bunu yaparken de, niye böyle yaptığını ve hatta böyle bir maskeleme içinde bulunduğunu bile farketmez.

Narsist bir insan başkalarını kendisine hay-

ran bırakmayı becerdiği zaman mutludur ve tatmin bulmuştur. Ama bunu başaramamış, başkalarını kendi yaptıklarına hayran bırakamamışsa, yani narsizmi yaralanmışsa, havası alınmış bir balon gibi söner ve kendi içine kapanır. Ya da vahşileşir, önü alınamaz bir kızgınlıkla dolar. Böyle durumdaki birini yaralayacak bir davranışta bulunulursa, ya büyük bir depresyona ya da bağışlanamaz bir nefretin doğmasına yol açılabilir.

Bir diğer ilginç konu da «Gurup Narsizmi»dir. Bu, politik bakımdan büyük önem taşır. Ortalama insan, yoğun bir narsizmi engelleyen toplumsal koşullar altında yaşamaktadır. Zaten az bir sosyal prestijden başka birşey düşünmeyen, çocuklarınca bile pek değerli görülmeyen bir insanın narsizmini ne harekete getirebilir ki O bir hiçtir. Eğer kendini ulusu ile özdeşleştirebilir ve kendi kişisel narsizmini ulusuna yansıtmayı becerirse, birdenbire herşey olur. Bir kimse: «Bu dünyanın en olağanüstü insanıyım, en temiz, en akıllı, en çalışkan ve herkesten daha kültürlüyüm. Kısaca ben dünyada yaşayan bütün şeylerden üstünüm» derse, onu dinleyen herkes «deli herhalde bu adam» diye düşünecektir. Ama aynı şeyi ulusuna yansıtarak tekrarlarsa, bu kez herkes onun düşüncesine katılmaya başlar. «Benim halkım en güçlü, en kültürlü, en yetenekli ve en barışsever halktır» diyen birine kimse «deli» diye bakmaz, tam tersi milliyetçi bir vatandaş olarak değerlendirir onu. Aynı şey dinsel narsizm için de geçerlidir. Milyonlarca din taraftarı, kendi dinlerinin gerçeğe götüren tek yol olduğunu ve gerçeğin tekeline sahip bulunduklarını söylediklerinde, herkes bunu normal karşılar. Gurup narsizminin diğer özelliklerine de bilimsel ve politik gu-

ruplaşmalarda rastlayabiliriz. Bireyler kendi narsizmlerini bir guruba ait olup, onunla özdeşleşerek tatmin etmektedirler. Herhangi biri olan o kişi değildir büyük olan. Ama dünyanın en olağanüstü gurubunun bir üyesi olarak değerli ve yücedir. Bu arada üyeler kendi gurupları hakkındaki düşüncelerinin doğruluğundan şüpheye düşebilirler. Çünkü bir gurubun tam mükemmel olması olanaksızdır. Buna destek olan diğer bir gözlem ise, gruba getirilen herhangi bir eleştirinin nasıl bir kızgınlıkla karşılandığıdır. Tıpkı bireysel narsizmin yaralandığı anlarda olduğu gibi, hırçın ve dengelenemeyen bir kızgınlık çıkar ortaya. Bu nedenle de ulusal, politik ve dinsel gurupların narsist karakteri, her türlü fanatizmin kaynağıdır. Gurup, kişinin kendi narsizminin bir bedenlenmesi olduğundan, o gurubun eleştirilmesi, sanki o gurubun üyelerine tek tek yapılan bir saldırıymışcasına algılanır.

Soğuk ya da sıcak bir savaş sırasında narsizm daha tehlikeli biçimlere bürünür. Kendi halkını eksiksiz, kültürlü ve barışsever, düşmanlarını ise hain, kötü, saldırgan ve zalim olarak görmeye başlar bireyler. Gerçekte çoğu kez iyi ve kötü tarafları ile karşılaştırılacak olurlarsa, milletler birbirlerinden pek de farklı değillerdir. Ama her ulusun kendine özgü meziyetleri ve de ayıpları vardır. Yapılan bu gözlem ve değerlendirmelerin doğru olan yanları çoktur. Ama eksiklikleri de vardır. Kendi ullusunun kötü, karşı ulusların ise iyi yanlarının görmemezlikten gelişte yatar yanılgılar. Bir savaş hazırlığının en önemli hareket kaynağı gurup narsizmini canlandırmaktır. Savaş başlamadan çok önce başlanır buna, gitgide yoğunlaşarak artar ve ülkenin savaşa hazır hale gelmesine yol açr. Bunun en iyi

örneği, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki duygusal durumdur. Narsizm konuştuğunda akla yalnızca susmak düşmüştü. İngiliz propagandası, Alman askerlerinin Belçika'da küçük çocukları süngülediklerini yazıyor ve tamamen yalan dolu bu iddiaya bütün Batı dünyası inanıyordu. Buna karşılık Alman' larda İngilizler'in sahtekâr ve esir ticareti yapan bir ulus olduğunu, kendilerinin ise özgürlük ve adalet için savaşan kahramanlar olduklarını savunuyorlardı.

Acaba bu gurup narsizmi ve böylelikle de savaşın ön koşullarından biri yok edilebilir mi?

Bunun gerçekleşmemesini destekleyen hiç bir kanıt yoktur ve ortadan kaybolması içinse bir yığın olanak vardır yeryüzünde. Bunlardan biri, yaşamın bireyler için zengin ve ilgi çekici bir durum gelmesi, böylece insanların birbirleriyle sevgi ve ilgi dolu ilişkilere girmeleridir. Ama bu tür bir yaşam biçimi, kendine uygun bir toplum yapısını da gerekli kılar. Bu toplum, «olmak» ve birlikte paylaşmak ilkelerini temel alıp, destekleyici olmalıdır, «sahip olmak» ve kendinin kılmak yönünü geliştirmek yerine insanların (Fromm, 1976 a, ile karşılaştırın). Başkalarına sevgi ve ilgi duymanın artması ile birlikte narsizm de giderek azalır. En önemli ve zor sorun ise, gurup narsizminin toplum yapısına bağlı olması, bir de bunun nasıl ortaya çıktığının anlaşılmasıdır. Sibernetik endüstri toplumlarının yapısı ile bireylerdeki narsizmin evrimi arasındaki ilişkileri çözümleyerek, soruna bir cevap aramak istiyorum.

Endüstri toplumlarında narsizmin artmasının ilk nedeni, insanların birbirlerinden soyutlanmaları, yabancılaşmaları ve düşmanca hislere, ayrılıklara

kapılmalarıdır. Bu düşmanca tavır, uygulanan ekonomik sistemin kaçınılmaz bir sonucudur. Kiski başkalarına aktarmak ve kendi kazancını diğerlerinin sırtından, onların zararı pahasına çıkarmak üzere kurulmuş bir ekonomik düzen, insanları da birbirlerine rakip kılmıştır. İnsan karşısındakini ezmek yerine, ona saygı göstermedikçe, onu yok etmek yerine, önem vermeyi düşünmedikçe ve sahip olmak yerine, paylaşmayı gerçekleştirmeye hazır olmadıkça, narsizm artarak büyür. Narsizmin gelişmesinde en önemli etken, son yıllarda endüstri toplumu üretimlerinin kutsallaştırılmasıdır. İnsan kendini, yeni Tanrı olarak ilân etmiştir sanki. Yeni yarattığı dünya, eskiden yaratılmış ham maddelerin kullanılması sonucunda üretilen eşyalarla doludur. Modern insan mikro ve makro kozmosun gizlerini bulup, açıkladı. Evrenin ve atomun gizli yanlarını keşfetti, dünyamızın tüm evren içinde ne denli küçük bir yer tuttuğunu da serdi gözler önüne. Bu buluşları yapan bilim adamlarının nesneleri objektif bir gözle, oldukları gibi, yani narsizmden uzak bir biçimde değerlendirilmeleri gerekiyordu. Ama tüketiciler bir bilim adamı yapısına sahip olmak zorunda değiller, diğer teknik adamlar ve pratisyenler de. İnsanlığın büyük bir bölümü icat edilen yeni teknik uyarınca, yeni teoriler geliştirip, hayran olurlar. Modern insanların bu yaratışlar üzerinde olağanüstü gururlu olmaları böyle doğar. Kendini Tanrı gibi sanmaya başlar ve insanlarca yeniden düzenlenen dünyayı gördükçe, kendi büyüklüğünü hisseder.

İkinci yaratılışına olan hayranlığı, aslında kendine hayran oluşudur insanoğlunun. Kömür ve petrol enerjilerinin kullanımı, yeni devreye giren atom

enerjisi ve zekâsının sonsuz yetenekleri onun kendisine baktığı bir ayna olmuşlardır önünde. Bu ayna insana onun güzelliğini değil, gücünü ve buluş yeteneğini göstermektedir. İnsanlık gölde kendi güzelliğini seyrederken boğulan Narcissus(*) gibi, bu aynaya bakarak boğulacak mı acaba?

(*) Narcissus: Yunan mitolojisinde suda gördüğü kendi güzelliğine aşık olan erkek. (Çev.)

5. KARAKTER

Freud'daki karakter kavramı, onun bilinçdışı, bastırma ve direnme konularındaki buluşları kadar önemlidir. Burada Freud insanı yalnızca tek bir yönü, bir «kompleksi» ile, mekanik bir araç gibi değil de, bir bütün olarak ele alıp, inceler. Psikolojide karakter kavramı yeni birşey değildi. Ama Freud'un buna katkısı, dinamik karakter kavramını psikolojiye sokmasıdır. Dinamik karakter anlayışı, karakteri çeşitli tutumların birleşiminden oluşan ve dengeli bir yapıya sahip olarak tanımlar. Günümüzde olduğu gibi Freud'un zamanında da, birçok psikologlar karakteri tek yönlü ele alıyorlardı. Bu anlayışa göre bir insanı düzenli, ihtiraslı, çalışkan, namuslu vb. olarak anlatmak mümkündür. Yapılan bu karakter değerlendirmesinde, sözü edilen kimsenin yalnızca bir özelliği ele alınıyor, karakter tutkuların organize olmuş bir sistemi gibi değerlendirilmiyordu. Yalnızca Shakespeare gibi sanatçılar ile Dostoyevski ve Balzac gibi romancılar yapıtlarında karakterleri böyle dinamik bir anlamda ele almışlardır. Balzac bunu, kendi dönemindeki Fransız toplumunun sınıfları arasındaki farkları incelemek için kullanmıştı.

Freud, karakteri dinamik yapısıyla ele alan ilk bilim adamıdır. Öğrencileri, özellikle K. Abraham tarafından geliştirilen bu düşünce biçimi, büyük buluşlarla doludur. Freud okulu dört tane temel karakter yapısını birbirinden ayırır: Oral - rezeptif, oral - sadistik, anal ve genital karakterler. Her insan normal gelişim sürecinde bu karakter yapıları-

nın her birini sırayla yaşar ve onu aşar. Ancak birçok insan bu dört aşamanın herhangi birinde takılıp, kalır ve o dönem çocuksu özelliklerini yetişkin bir insan olarak taşımaya devam eder.

Oral - rezeptif karakter; bekleyen ve maddî, manevî, hem de zihinsel açıdan hep doyurulmak, beslenmek isteyen insanları tanımlar. «Ağzını açıp, bekleyen» ve pasif yapıda olan bu karkter, ihtiyacı olan herşeyi dışardan bekler ve onlara bağımlıdır. Bu bekleyişinde de haklıdır kendince. Ya son derece iyi ve itaatkâr olduğu için hakeder bunu, ya da aşırı bir narsizmle kendini çok şey sanarak, başkalarının onu beslemesinin bir zorunluluk ve bir hak olduğunu düşünür. Bu karakter biçimi, herhangi bir karşı çaba göstermeden, kendi arzularına uyan ve ihtiyaç duyduğu her şeyin kendine sunulmasını bekler.

Oral - sadistik karakter de, tıpkı önceki gibi herşeyin dışardan geleceğine ve kendinin bunu kazanmak ya da hakketmek için hiç bir çaba göstermesi gerekmediğine inanır. Ama bu karakteri oral-rezeptif'ten farklı kılan özellik, ihtiyacı olan şeylerin başkalarınca kendine doğrudan verilmesini beklemeyişindedir. Yani başkaları ona onun istediklerini kendi istekleri ile vermezlerse, oral - sadistik tip bunları zorla, onlara baskı yaparak elde etmeye çalışır. Haydutsu ve sömürücü bir karakterdir bu.

Üçüncü tip, anal - sadistik karakter. Bu karaktere sahip insanlar, yeni bir şey yaratılıp, üretileceğine inanamazlar bir türlü. Onlar için bir şeye sahip olmanın tek yolu, sahip olunanları korumak, onları kaybetmemeye çalışmaktır. Kendilerinden hiç bir şeyin ayrılmasına, çıkıp gitmesine dayanamazlar

ve buna izin vermemeye çalışırlar. Çevreyle olabildiğince az ilişkiye girmek, korunmaları için gereklidir onlara. Freud bu tiplerin başat özelliklerini şöyle sıralar: Düzenlilik, eli sıkı olmak ve inatçılık.

En gelişmiş ve olgun karakter tipi ise, genital karakterdir. Yukarıda sıralanan üç «nevrotik» karakter yapısının kolaylıkla tanınabilmesine rağmen, genital karakteri öyle hemen kolayca belirlemek mümkün olmaz. Freud'a göre bu karakter, çalışmak ve sevmek yeteneklerinin temel taşıdır. Freud'un sevgi konusundaki düşüncelerini incelemiştik.. Onun bu söz ile kazanç avcılarının dolu olduğu bir toplumdaki, sevginin alçaltılmış biçimini kastettiği sonucuna varabiliriz. Freud genital karakterli insan tanımından, bir burjuva, bir orta sınıf insanını anlamaktadır. Yani sevgi yeteneğini kısıtlayan ve başkalarının işlerini organize etmek, onları kullanmak amacına yönelik bir çalışma anlayışı içindeki erkeği. Bunların amacı işçi değil, yönetici olmaktır.

İlk üç «nevrotik» ya da Freud'un deyimiyle «genital dönem öncesi» karakter biçimi bence, tek bir özellik yerine, özellikler sistemi ve bütünlüğüne dayandığı için insan karakterini anlamada bize çok yardımcı olabilir. Bir insan hakkında az bir bilgimiz bile olsa, onun hangi karakter tipine girdiğini kolaylıkla bulabiliriz: Dudakları sıkı sıkıya yumulu, herşeyden önce kendi düzenini düşünen ve doğru işler yapmaya özenen, içine kapalı, rahat karar alıp, çabuk davranamayan ve genellikle soluk yüzlü bir insanın anal karaktere sahip olduğu apaçıktır. Eğer bu insanın cimri, cömertlikten uzak ve ilişkilerinde hep mesafeli davranan birisi olduğunu da öğrenirsek, bu bize anal karakter için iyi bir kanıt olur. Bu tanımlamaları sömürgen ve rezeptif ka-

rakter tipleri için de kolayca kullanabiliriz. Ama tüm insanlar, gerçek yüzlerini saklamak çabasındadırlar. Hele açıklamak istemedikleri bazı özelliklerini ortaya vuruyorsa o yüzleri. Bu nedenle yüz ifadesi her zaman karakteri belli eden önemli bir etken değildir. Daha önemli ve bilgi veren şey, kontrol edilemeyen davranışlarıdır. Hareket ediş, yürüyüş, ses ve jestler. Kısaca bir insana bakarken dikkatimizi çeken özellikleri, onun karakterini ele vermesi bakımından çok değerlidir.

Genital dönem öncesi karakter biçimlerini iyi kavramış insanlar, anal veya oral - anal karışımı davranışlarda hemen hemen tüm insansı özellikleri bulabilirler. Bunu Freud'un dahi zekâsına borçluyuz. O bize, bir insanın «dünyada uyum süreci» içinde nasıl davrandığını, hayatta kalabilmek amacıyla doğa ve kültürle ne tür ilişkilere girdiğinin yollarını, bu karakter biçimleri içinde açıklamıştır. Sorun dış dünyadan bir alışa muhtaç oluşumuzdan doğmaz. Kutsal kişiler ve peygamberler bile gıda almak zorundadırlar. Önemli olan bu ihtiyacımızı, bu alışı nasıl gerçekleştirdiğimizdir. Yöntemimizin ne türlü olduğudur, sonsuz ihtiyaçların giderilmesinde kullandığımız: Kabul ediş mi karşılıksız, zorla almak mı, istifçilik mi, yoksa üretici eylem ve çalışma ile mi?

Freud ve bazı öğrencilerinin karakter bilimi geliştirmeleri ile insanları ve kültürleri anlayış kapasitemiz çok genişledi. Bu karakter yapılarından hareketle toplumları da karakterize etmek mümkün. Çünkü bir toplumda yaşayan insanların çoğunda ortak olan karakter tipi, o toplumun da karakter yapısını ortaya kor. Bir örnek vermek gerekirse; on dokuzuncu yüzyılda Fransa orta tabakası anal bir

karaktere sahipken, aynı dönem girişimci ve tüccâr sınıfı sömürgen bir karakter yapısı göstermekteydi.

Karakter biliminin temel ilkeleri, Freud'un saptadıklarından başka karakter biçimlerinin de keşfedilmesine yol açmıştır. Örneğin, otoriter ya da dostluğa önem veren karakterler ile yıkıcı veya sevgiyi işleyen karakterleri sıralamak mümkündür.

Karakter konusunda Freud'un buluşlarının sonuçlarını incelemeye devam edelim. Ama bu buluşların, hayranlıkla gözlerimizi bağlamamasına da dikkat gerek. Freud teorisini cinsellikle açıklamaya ve bağdaştırmaya çalışmış, bu nedenle de onun önemini sıralamıştır. «Cinsellik Teorisi Üzerine Üç Deneme» (Freud, 1905 d, S. 140 ve sonrası) adlı yapıtında bu nokta iyice açığa çıkar: «Karakterin temelini cinsel dürtüler oluşturur. Bunlar çocukluktan getirilen bazı sabit fikirler ve yüceltilmiş içgüdüler(*) ve buna benzer şeylerle birleşerek karakter yapısını tamamlarlar.» Karakter biçimlerini anlatışından da bu eğilimi belirginleşir. İlk iki tip, enerjilerini oral Libido (ağız) yoluyla, üçüncüsünü anal Libido, son tip ise genital Libido yoluyla alırlar. Genital Libido demekle, yetişkin kadın ve erkeklerin cinselliklerini ve cinsel hayatlarını belirtir Freud.

Karakter bilimi konusundaki en önemli yapıtı 1908 yılında yazdığı «Karakter ve Anal Bölge Erotizmi»dir. Burada anal karekterin temel üç özelliği olan «Düzenlilik, Cimrilik ve İnatçılık», anal Libi-

(*) Yüceltme: Kaba içgüdülerin (cinsellik, saldırganlık gibi), daha yüksek amaçlara (sanat, din, spor gibi) yöneltilmesi. (Çev.)

do'ya karşı içte oluşan tepkilerin ya da bunların yüceltilmesinin direkt ifadeleri olarak açıkanır. Aynı şey oral ve genital Libido'lar için de geçerlidir. (Yani ileri gitmek ve değişmek eğilimindeki Libido, durmak ve ilerlemek arzusundaki içsel güdülerin yarattığı bir tepki ile karşılaşır. İşte bu iki çelişik eğilim arasındaki ilişki dinamik karakteri belirler. Karakterin özellikleri de, bu tepki sonucunda biçim bulurlar.) (Çev.)

Freud sevgi, nefret, ihtiras, güçlü olma hırsı, cimrilik, kötümserlik ile bağımsızlık ve özgürlük özlemleri gibi insanlarda yer etmiş büyük tutkuları, değişik Libido türleri içinde açıklamıştır.

Daha sonra ölüm ve yaşam içgüdüleri konusuna eğildiğinde, sevgi ile nefretin biyolojik kökenli oldukları sonucuna varmıştı. O zamandan beri tutucu teorisyenler saldırganlığın da sevgi gibi, insanın doğuştan birlikte getirdiği bir içgüdü olduğunu savunurlar.

Freud güçlü olma tutkusunu anal - sadistik karaktere yakıştırmıştır. Ama bu tutkunun modern insanlar için belki de en önemli güdülerden biri olduğunu eklemeliyiz. Ne yazık ki bu, psikanaliz literatüründe gerekli önemde işlenmemiştir. Bağımlı olmak durumu, büyük ölçüde Oidipus kompleksinden doğan bir uyumluluk biçiminde alınmıştır. Büyük tutkuları Libido'nun çeşitli türleri ile açıklamaya çalışmak, Freud için bir zorunluluktu. Çünkü onun için hayatta kalma çabası dışındaki tüm enerjiler cinsel kökenliydi. Daha sonraları geliştirdiği ölüm ve yaşam içgüdüleri teorisinde ise, eski psikolojik görüntülü teorisini terkederek, biyolojik temelli bir yol seçmiştir. Son teorideki karşılıklı kutuplar birleştiricilik gücü ve eğilimindeki yaşam içgü-

düsü ile yıkıcılık güçlerini kendi bünyesinde toplamış olan ölüm içgüdüsüdür. (Bu kitabın IV. Bölümü ile karşılaştırınız.)

Bütün insanca tutkuların cinsel kökenli olduğunu kabul etmek zorunda olmayınca, Freud'un bu konudaki düşüncelerine başka bir gözle bakabilir insan. Böylelikle de insanın tutkularını daha sade ve kesin olarak çözümlemek mümkün olur. Bir yanda biyolojik olarak doğumla birlikte gelen açlık, cinsellik gibi, bireylerin ve ırkların hayatta kalabilmeleri için gerekli tutkuları, diğer yanda ise toplumsal ve tarihsel koşullara bağlı olan, onların biçimledikleri diğer tutkular vardır. Bu kimsenin sevgi ya da nefret dolu olması, özgürlüğüne değer verişi veya bağlı olmayı seçişi, cimri ya da eli açık, zalim veya şefkatli oluşu gibi özellikleri içinde yaşadığı toplumun yapısı tarafından belirlenir. İşte o toplumsal yapı, biyolojik kökenliler dışındaki bütün tutkulardan sorumludur. (Fromm, 1968 h, ile karşılaştırınız.)

Öyle kültürler vardır ki, onların toplum karakterlerinde birlikte çalışma ve uyum içinde olma özellikleri ağır basar. Kuzey Amerika'daki Zuni - Kızılderili'leri kabilelerinde olduğu gibi. Ama bunun tam tersi olarak, yıkıcılık ve sahip olma açlığı ile ünlü kabileler de vardır. Dobu kabilesi örneğinde, bu özellikler gözlemlenir. (Fromm, 1973 a, 8. Bölüm'deki saldırgan ve bölüşmeye istekli toplum biçimleri konusundaki geniş açıklamalar ile karşılaştırınız.)

Her toplum için tipik olan toplum - karakterini incelemek ve çözümlemek çok yararlı olur. Böylelikle ekonomik, coğrafik, tarihsel ve genetik koşulların nasıl olup da, farklı toplum - karakterlerinin oluşumuna yol açtığını anlamak mümkünleşir. Basit

bir örnek vereyim: Verimsiz bir toprağa sahip olan ve balıkçılık ile avcılık olanaklarının çok kısıtlı olduğu bölgede yaşayan insan topluluklarının, saldırgan ve savaşçı bir karakter geliştirmiş olmaları olasılığı yüksektir. Bu topluluğun yaşayabilmesi ancak başka toplulukları soyup, onlardan çalmaları ile mümkün olacaktır çünkü.

Bir başka insan topluluğu, herkese yetecek kadarlık bir üretim yapıyorsa ve bölüşüm sonucu fazla bir artık değer oluşmuyorsa, onların daha barışçı ve paylaşmacı bir karakter geliştirmeleri beklenebilir. Örneklerin aşırı derecede basitleştirilmiş oldukları bellidir. Bir toplumun kendi toplum - karakterini yaratması uzun süreli ve çok değişik koşulların biraraya gelmelerine bağlı bir olaydır. Ayrıca görünür ve görünmez bir sürü etkiyi bir arada değerlendirip, incelemek de çok güçtür. Toplumsal ve tarihsel analiz alanı, büyük bir gelecek vadetmektedir. Sosyal psikolojinin bu dalı için bu güne dek ancak bazı temel bilgiler verilmiş, ama derin araştırmalar yapılmamıştır.

Tarihsel koşulların biçimlediği tutkular bir bütünlük oluştururlar. Ve bunlar yaşamda kalmaya yönelik açlık, susuzluk ve cinsellik gibi biyolojik tutkulardan daha önemlidir. Bu sav, büyük ölçüde fizyolojik ihtiyaçlarını gidermek düzeyinde tutkuları olan ortalama insanlar için geçerli olmayabilir. Ancak her tarihsel dönemde sayıları hiç de küçümsenemeyecek kadar çok olan insanlar, yaşamlarını sevgi, şeref, namus yada nefretleri için feda etmekten çekinmezler. İncil bunu basit, ama güzel anlatır: «nİsan yalnız ekmekle yaşamaz» (Matta, 4:4).

Shakespeare'in dramlarını bir kahramanın cinsel hayatı üzerine ya da bir kadın kahramanın bes-

lenme alışkanlıkları üzerine yazdığını bir düşünelim. Şu sıralar Brodway sahnelerini süsleyen «banal» yapıtlardan hiç bir fark kalmazdı onların da. İnsan yaşamındaki dram öğesi, biyolojik tutkularından veya açlık, cinsellik ihtiyaçlarından kaynaklanmaz. Cinsel arzularını gideremediği için intihar etmez. Ama ihtiras ya da nefret giderilemez, tatmin edilemezse böyle bir sonuca yol açması olağandır. Bu konuda sanayileşmeyle intihar olayları arasındaki ilginç yükselme ve paralellik, ilgi çekici bir noktadır. (Fromm 1955 a, 1. Bölüm ile karşılaştırınız.)

Freud bireyleri hiç bir zaman tek başlarına ve yalnız olarak değil, diğer insanlarla olan ilişkileri içinde ele alıp, değerlendirmiştir. «Bireysel psikoloji tek bir insanı araştırır ve onun güdülerini nasıl tatmine ulaştırdığını inceler. Ama onları diğer insanlarla olan ilişkilerinden soyutlayarak ele almak, çoğu kez bizim sonuca varmamızı önler ya da yanlış sonuçlara götürür. Bireylerin ruhsal yaşamları incelendiğinde, orada ilişkide olduğu insanlar belirir, onların birer imajı. Bu imaj, bu görüntü bir yardımcı, bir önder, bir nesne ya da mücadele edilen bir düşman biçiminde olabilir. Buradan bireysel psikolojinin, sosyal psikolojiye doğru uzaması ve onunla birlikte çalışması gereklidir» (Freud, 1921 c, s. 73).

Ama kendisi sözünü ettiği sosyal psikoloji alanına eğilip, onu geliştirmeye yönelmemiştir. Çünkü Freud son aşamada bir çocuğun gelişiminde en önemli etkenin aile olduğuna inanıyordu. Altladığı şey, insanın çocukluktan yetişkinliğe kadar değişik ve başka başka çevrelerde bulunup, buralardan etkilendiği gerçeği idi. İlk ve en yakın çevre aile, son-

ra sosyal sınıf, içinde yaşanılan toplum, insan olunması nedeniyle bağlı bulunulan biyolojik koşullar ve son olarak da iyice bilemediğimiz, ama bizi çevreleyen bir güneş sistemi hep bizim etkilendiğimiz faktörlerdir. Freud için bunlardan en yakın olanı, yani aile geçerlidir. Bu yüzden de, insanı etkileyen diğer çevresel faktörleri önemli ölçüde küçümser. Özetle: Freud ailenin de sosyal sınıf ve toplum yapısı tarafından belirlendiğini ve «toplumun bir acentası» olduğunu bir türlü farkedememişti. Ailenin işlevi, çocuğa daha o toplumsal örgü ile karşılaşıp, direkt ilişkiye girmeden, ona toplum - karakterini yansıtmak ve çocuğu bu doğrultuda biçimlemektir. Bu işlevin yerine getirilmesinde erken ve aile içi eğitimin yanı sıra, yine toplumsal bir ürün olan ebeveynin karakteri de önemli bir rol oynar. (Fromm, 1932 a, ile karşılaştırınız.)

Freud'un hatası, orta sınıf (burjuva) ailesini tüm aile biçimleri için örnek alması ve diğer başka aile yapılarına ve de bazı kültürlerde hiç «aile» olmayışına dikkat etmemesindendir. Buna bir örnek olarak, Freud'un annesi ile babasının birleşmelerini gören küçük bir çocuğun bu anısına verdiği büyük önemi gösterebiliriz. Böylesi bir abartmanın nedeni, burjuva ailelerinde ebeveynler ile çocukların ayrı ayrı odalarda yatmakta oluşları gerçeğinde gizlidir. Eğer Freud yine kendi dönemindeki fakir ailelere bir göz atsa, onların hep bir arada yattıklarını görecekti. Böyle bir durumda küçük çocuk ebeveyninin birleşmesini sık sık gözlemek durumunda olacak ve bunun hiç te olağanüstü büyütülecek bir önemde olmadığını anlayacaktı. Ayrıca birçok ilkel topluluklarda cinselliğin tabu olmayışını ve bunu gizlemek zorunda kalınmadığını da, Freud'

un teorisinde değerlendirmesi gerekirdi.

Freud, tüm tutkuların cinsel kökenli oldukları iddiası ve karakter örneği olarak da burjuva ailesini temel aldığı için, karakteri belirleyen ana öğenin aile değil de, toplum olduğunu sezinleyememişti. Toplum iyi işleyebilmek ve varlığını koruyabilmek için, bireyleri kendi karakter biçimine göre yoğurmak ister. Ama Freud'un kendi dar cinsel kökenli düşüncesiyle, bir toplum - karakteri kavramına varması güçtü. Toplum - karakteri deyince, o toplumun üyelerinin çoğunda ortak olan karakter yapısı anlaşılır. (Fromm, 1941 a, Ek ile karşılaştırınız.) Bunların içerikleri, o toplumun doğru işleyip, ayakta kalabilmesi için gerekli zorunluluklardan oluşur. Bu amaçla toplumlar üyelerini öyle biçimlerler ki, onlar yapmak zorunda oldukları şeyi istemek durumunda kalırlar. Yapmayı arzuladıkları şeyler, belirli toplumsal sistemlerin ihtiyaç ve zorunluluklarına göre biçimlendirilmiş olan karakterlerinin, başat tutkuları doğrultusunda olur yani. Göz önüne bu toplumsal boyutu alırsak, değişik aile bileşimlerinin sonucunda ortaya çıkan farklılıkların çok da önemli olmadıkları anlaşılır. Feodal sınıf üyesi bir insan, başkalarını yönetebilecek ve fakirliğe karşı aldırmadan, yüreğini katı tutabilecek bir karakter geliştirmek zorundadır. On dokuzuncu yüzyıl burjuva sınıfının ise biriktirmek, istif etmek ve harcamamak özelliklerine uygun olan anal karaktere sahip olması gerekliydi. Ama aynı sınıf, yirminci yüzyılda buna tam ters bir karakter geliştirdi. Artık biriktirmek sanki ayıp sayılıyordu. Modern insanların en belirgin karakter özellikleri, harcamak ve tüketmektir. Çağın erdemi, hoş gösterilen ve beğenilen tutum işte budur. Bu gelişme ve karakter

değişimi, ekonomik zorunlukların bir sonucudur. Tüm çabanın sermaye birikimini oluşturmak olduğu bir dönemde, biriktirmek zorunluktu.

Toplu ve kütlesel üretim döneminde ise harcamak, daha çok harcamak ekonomik çarkın temeli oluyordu. Çağımız insanının karakteri birdenbire on dokuzuncu yüzyıldakininkine benzer bir hale dönüşse, ekonomik sistemimiz o an çöker(6).

Şimdiye kadar bireysel ve sosyal psikoloji arasındaki ilişkiden doğan sorunu, çok basit bir biçimde koydum ortaya. Daha geniş bir araştırma, bu kitabın konusunu aşar. Bu konuda ele alınması gereken en önemli nokta, toplumsal etkiler dışında insan doğasının temelinden kaynaklanan ihtiyaç ve tutumları ortaya çıkarmak ve onları diğerlerinden ayırabilmektir. İnsan doğasında yer alan böyle arzuların toplumsal yaşamda tatmin bulamaması, toplumların hasta ve yanlışta olduklarına işaret eder. Böyle doğal arzulara örnek olarak özgürlük, dostça beraberlik ve sevgiyi verebiliriz.

Freud sistemini Libido teorisi ile girdiği kafesten çıkartacak olursak, karakter yorumu da, Freud'un ona verdiğinden çok daha geniş bir anlama kavuşacaktır. Bu ise, bireysel psikolojinin sosyal bir psikoloji biçiminde yenilenmesini ve toplumu etkileyen bazı bireysel ve öznel durumların bilgisine varacak biçimde değiştirilmesini şart koşar.

Dinamik karakter anlayışı ile Freud bizlere, bireysel, toplumsal davranışları anlamak, hatta bunları önceden bilebilmek olanaklarının kapılarını açmıştır.

---

(6): Toplum-karakteri çalışmalarında Sombart, Max Weber, L. J. Brentano, Tawney, Kraus ve 20. yüzyıl başlarında araştırmalar yapmış olan birçok sosyal bilimciden epeyce yararlandım, onların çizgisini sürdürdüm.

6. ÇOCUKLUK DÖNEMİNİN ÖNEMİ

Freud'un önemli buluşlarından bir diğeri de, erken çocukluk döneminin insan yaşamındaki etkileri konusudur. Burjuva düşüncesindeki «günahsız» çocuk tanımının, yanlışlığını görmüştü Freud. Buluşu, bu konuda çok yönlü gelişmelere yol açmıştır. Çocukta da cinsel (Libido'sal) güdülerin bulunduğunu ilk ortaya koyan Freud'dur. Ancak, bu cinsel eğilimler daha cinsel organlar (genital) bölgesinde değildir. Freud'un 'genital dönem öncesi' diye adlandırdığı bu çağda cinsellik ağız, makat ve deride yoğunlaşmıştır.

Freud'un yaşadığı dönemlerde hâlâ suçsuz, günâhsız, tertemiz ve cinsellikten habersiz çocuk mitosu yaygındı(7). Küçük bir çocuğun yaptığı deneylerin, gözlemlerin ve yaşadıklarının onun karakterinin ve geleceğinin belirlenmesinde ne derece etkili, hem de önemli olduğu pek bilinmiyordu. Freud bunların tümünü değiştirmiştir. Yaptığı klinik araştırmalar onu, erken dönemlerde yaşanılanların ve hele rüyaların, çocukların karakterini biçimlediği sonucuna vardırmıştı. Bu biçimlenme öylesine önemliydi ki, daha çocuk ergenlik çağına gelmeden tüm geleceğini belirleyen karakter yapısına ulaşmakta ve bunu değiştirmek, bazı örnekler dışında olanaksız olmaktaydı. Yine Freud, çocukların ne denli ince duygulu, duyarlı ve yetişkinlerin pek umursamayacakları bir olaydan bile aşırı etkilenebilecek durumda

(7): Çocuk ile yetişkin insanların birbirlerinden farklı oldukları düşüncesi pek yenidir. Onsekizinci yüzyıl sonralarına dek, çocuğun yetişkin bir insanın küçüğü olduğu düşünülürdü.

olduklarını açıklamıştı. Hatta bunlar karakterin gelişmesinde önemli yer alıyorlar ve gelecekteki bazı nevrotik belirtilerin kaynağı olabiliyorlardı. İnsanlar ilk kez çocuğu ve onun dünyasını ciddiye almaya başladılar. Ama bunu öyle ileriye götürdüler ki, bu kez de tüm gelişimler ve olayların kökeni, erken çocukluk döneminde aranılır oldu.

Klinik bulgular, Freud'un gözlemlerinin son derece akılcı ve doğru olduğunu gösteriyorlar. Ancak yine aynı bulgulara dayanarak, onun teorik varsayımlarına bir sınır koymak gerektiğine de inanıyorum ben. Önce, çocukların karakter biçimlenmelerinde genetik öğelerin, kalıtımla aktarılan özelliklerin önemini küçümsemesi yanlıştır Freud'un. Teôrisinde hem kalıtımın, hem de yaşantıların (çevre faktörünün) önemini belirten Freud, pratik uygulamalarda birçok psikiyatrist gibi kalıtımı kulak arkası eder. Sonuçta ilkel bir Freud'çuluk çıkar ortaya ve çocuğun gelişmesinde etkili olan öğeler, aile ve yaşanılan olaylar olarak sınırlandırılır.

Böyle düşünen psikiyatristler ve de aileler nevrotik, kötü ya da mutsuz çocukların olumsuz bir aile çevresinden; mutlu ve sağlıklı olanlarınsa aynı biçimde mutlu bir ana-babadan etkilendikleri sonucuna varırlar. Ana ve babalar çocuklarının iyi veya kötü her türlü gelişmelerinden, kendilerini sorumlu tutmaya başlamışlardı o dönemler. Ama tüm araştırmalar bunun yanlış olduğunu vurgulüyor. Bir örnek verelim: Karşısında nevrotik ve sinirli bir hasta olan psikiyatrist, onun berbat bir çocukluk dönemi geçirdiğini de öğrenince: «Hah! Bu tür çocukluk yaşantılarının sonucu bu nevrozlar» diyecektir. Ancak kendi kendine düşünecek olursa, belki de aynı biçimde bir aile yapısından gel-

melerine rağmen, son derece sağlıklı ve mutlu kişilerle de karşılaştığını hatırlayacaktır. Şöyle soracaktır kendine: «Yetişkin bir insanın ruhsal sağlık veya rahatsızlığını tek başına çocukluk dönemi yaşantılarına bağlamak, biraz kolayca kaçmak ve kendimizi aldatmak olmuyor mu acaba?»

Bu konudaki ilk hata, kalıtımla getirilen yatkınlıkları küçümsemekten doğuyor. Yeni doğmuş bir bebekte bile insan, saldırganlık ya da korkaklık halini sezebilir. Yani daha ilk andan itibaren çocuklar farklıdırlar. Saldırgan bir çocuğun kendi yapısına uygun bir annesi varsa, bu onda olumsuz hiç bir etki yaratmayacağı gibi, belki yararlı da olacaktır ona. Çocuk kendisini annesine karşı korumayı öğrenecek ve onun saldırganlığından korkmaz olacaktır. Korkak bir çocuğun saldırgan bir anneye sahip olması durumunda ise, çocuk daha çekingen, içe kapalı ve kendine güvensiz olacaktır. Belki de ileride nevrotik bir insan olmasının temelleri böyle atılacaktır.

Burada ünlü ve eski «nature versus nurture» ye, yani insanın doğuşuyla birlikte getirdiği özellikler ile çevresel etki ve biçimlenme arasındaki ilişkiye değindiğimiz açıktır. Tartışma bugüne dek sonuçlanmış değildir. Kendi deneylerim sonucunda, kalıtım yoluyla getirilen özelliklerin kişisel karakterlerin biçimlenmesinde çok önemli bir rol oynadığını gördüm. Bence analizcilerin yapması gereken ilk işlerden biri, çocuğun doğum anındaki karakterini ortaya çıkarmak olmalıdır. Böylelikle daha sonraki incelemelerde neyin kalıtımla geldiğini, hangi özelliklerin ise çevresel etkenlerin sonucunda oluştuğunu, kesin olarak anlamak mümkün olacaktır. Ayrıca kalıtımla getirilenler ile sonradan edinilen

özellikler arasındaki ilişkiyi de araştırmak gerek. Kalıtımsal özelliklerin dış çevreden gelenlerle çelişip, onlara ters bir eğilime girmeleri ya da onları desteklemeleri farklı karakter oluşumlarına yol açacaktır. Çoğu kez, çocukların ailelerinin (ailenin kişisel veya toplumun etkisiyle) arzularını ön plâna almaya kendileri zorladıkları, bu yüzden de kendi yatkınlıklarını bastırıp, zayıflattıklarını gözlemliyoruz. İşte burada nevrozların kaynağını bulmak mümkündür: İnsan kendi bütünlüğüne ters bir karakter yapısı geliştirmek zorundadır. Amaç topluma hoş görünmek ve onunla uyum içinde olmak. Gerçek bütünlük duygusu insanın doğduğundaki gibi olmasını gerektirirken, yakıştırma kişilik bütünlüğü toplumun istediği biçimde oluşmaktadır. Bu nedenle böylesi bir kişiliğe sahip olan insan, sürekli bir doğrulanma ihtiyacı içindedir. Kendi istek ve arzularına ters yaşamasını dengeleyebilmek için şarttır bu. Gerçek bir kişilik bütünlüğü içinde olan bir insan ise, böyle dış doğrulanmalara gerek duymaz. Çünkü onun kendi hakkındaki düşüncesi, doğumuyla birlikte getirdiği kişilik yapısıyla çelişmez ve bir uyum içindedir.

Bu konuda yapılan ikinci hata, çocukluk dönemi yaşantılarına aşırı önem verilmesi ile, daha sonraki olayların gereken ilgiyi bulamayışlarıdır. Freud'a göre, bir insanın karakteri yedi veya sekiz yaşında tamamen oluşur. Kısaca, sonraki yaşlarda geçen olay ve yaşantılar önemsizdir. Deneyler, böyle bir iddianın çok abartılmış olduğunu ortaya koyuyorlar. Çocuğu o yaşlarına kadar etkileyen öğeler daha sonraki hayatında da değişmiyorsa, çocuğun karakterinin sonradan değişmiyeceği doğru olabilir. Ama Freud'un bu varsayımı, birçok durumda or-

taya çıkan köklü değişikliklerin, yine öylesine köklü karakter değişmelerine yol açabileceğini de hiç hesaba katmıyor. Bu duruma, çocukluklarında karşılıksız veya bedeli ödenmemiş bir sevgi, bir ilgi ve sempati bulamamış insanları örnek olarak gösterebiliriz. Öyle insanlar vardır ki, ömürleri boyunca karşılık beklemeden onları seven, onlarla ilgilenen olmamıştır. Böyle bir insan kendisini hiç bir karşılık ve bedel beklemeden seven birisiyle karşılacak olursa, kendindeki güvensizlik, korku veya sevilmeye lâyık olmadığı gibi karakter özellikleri birdenbire değişiverir. Sevginin varlığına bile inanmayan Freud'un, kendi sınıfına özgü bir bakış açısı içinde bu gerçeği farketmesi beklenemezdi.

Karakter değişiminin çok köklü olduğu hallerde, tam bir dönüşten bile söz edilebilir. O kişi yaşamını baştan kurabilir, değer yargılarını, beklentilerini ve dünya görüşünü tümden başkalaştırır. Çünkü, yaşamına bambaşka, çok şeyi başka kılan bir öğe, bir bilgi, yeni bir yaşantı girmiştir. Ama eğer bu değişimle ortaya konan yeni özellikler, o kimsenin içinde yoksa, böylesi bir büyük değişimin gerçekleşemeyeceği de açıktır. Toplumlardaki gözlemler, belki de benim savıma ters düşecek biçimdedir. Kimsede pek öyle bir değişiklik olduğunu göremiyoruz çoğu kez. Ama unutmamalıyız ki, karşımıza çıkan şeyler, hiç de yeni sayılmazlar. Genellikle bulmayı arzuladığımız olaylardır karşımıza çıkan, başımızdan geçen. Bu ise, gerçekten yeni bir bilgi sonucunda, gerçekten önemli karakter değişikliklerine varma olanaklarını kısıtlar.

Bir kimsenin doğum anında ve ondan sonraki aylarda, hatta ilk ve birkaç yıl süresince başından

geçenleri ve duyduğu hisleri hemen hemen hiç hatırlayamaması, konunun en güç yanını oluşturur. Normal olarak ilk hatırlanabilen izlenimler iki ilâ üç yaşlarından başlar. Bu olgu, Freud'un çocukluğun ilk dönem anılarının önemini ön plâna alan teorisinin de, en çıkmazda olan yanıdır. O, bu zorluğu yansıtma kavramı ile aşmaya çalışmıştı. Bazen gerçekten de yararlı olan bu yöntem, çoğu kez de yetersiz kalmaktadır. Freud okulunun bu konudaki örneklerine bakacak olursak, ilk dönem izlenimleri diye tanımlanan şeylerin genellikle sonradan tasarlanmış ve oluşturulmuş örnekler olduğunu görürüz. Ama bu tür izlenimlere güvenmek yanıltıcı olur. Çünkü bunlar Freud varsayımlarına göre biçimlendirilmiş olaylardır, gerçekliklerine inanmak beynin yıkanmışlığı anlamına gelir. Deneysel alanda kalmak iddiasında olan psikiyatrist, hastasına bu izlenimleri yaşadığını telkin eder bir role bürünmektedir gerçekte. Doktoruna bağlı olan ve ona inanan hasta da, bir süre sonra bu olayları nasıl yaşadığını anlatmaya ve onlara inanmaya başlamaktadır. Bir çok olayın notlarını okuduğumuzda, bu gerçek hemen karşımıza çıkar. Hasta kendinden beklenen yapıları oluşturur ve bunları doğru olarak kabul eder. Doktorun hastasına belli yönlerde akıl vermediği durumlar da vardır. Böylesi zamanlarda, hasta doktorun kendisinden bazı şeyler beklediğini hissedince, onun yarattığı teorik örgüye katılmak zorunda kalır. Oysa onun bildiği de, bu oluşturulan teoriden başkası değildir. Unutmamak gerek ki, psikiyatristin beklentileri ve ölçü taşı yalnızca teorinin doğrulanması endişesinden kaynaklanmaz. Bir diğer beklenilen şey, hastanın burjuva tasarımının «normal» kabul ettiği imaja uymasıdır. Örneğin bir

kimsede özgürlük ve baskıya karşı direnme özellikleri aşırı gelişmişse, psikayatristin bunu akıl dışı bulması ve oğulun babaya karşı duyduğu Oidipus kompleksinden kaynaklanan bir nefrete dayandırması beklenebilir. Çocuğun hem küçükken, hem de büyüdükten sonra sürekli bir baskı ve yönlendirilme içinde oluşu normal sayılırken, özgürlük tutkusunun akıl dışı sayılması saçmadır kanımca.

Son olarak konuyu karmaşıklaştıran, ama bugüne kadar üzerinde pek durulmamış olan bir öğeye daha değinmek istiyorum: Çocuk ile ebeveyn arasındaki ilişki hep tek yönlü olarak görülmüş ve yalnızca ebeveynin çocuğu etkilediği söylenegelmiştir. Genellikle atlanılan, çocukların da anne ve babalar üzerinde etkili olup, onları değişime zorlayabilecekleri gerçeğidir. Ebeveynin çocuğa karşı bir isteksizlik ve soğukluk duyabilmeleri mümkündür. Hatta yeni doğmuş bir bebeğe bile yönelebilecek bu ilgisizlik, çocuğun istenmediği halde dünyaya gelmesinden veya ebeveynin yıkıcılık, sadistlik gibi özellikler taşımasından doğabilir. Ya da ana ve baba ile çocuğun karşılıklı ilişkilerinde bir uyum olmamasıdır, bunun nedeni. Bazı anne ve babalar çocuklarla olan ilişkilerini, yetişkinlerle olan ilişkilerine benzetir ve onlardan ayıramazlar. Çocuğa da yetişkin bir insana davrandıkları gibi davranırlar. Çocuğun o kendine özgü oluşu, kendi dünyasında yaşaması onları rahatsız edince, çocuk sevilmediğini hemen hisseder. Bazı durumlarda da çocuk, ebeveynin o kendi hallerinde oluşlarından rahatsız olur. Ama o zayıf taraf olduğu için, bu duygu ve davranışları dolayısı ile maddî ve manevî biçimlerde cezalandırılır.

Çocuk ve annenin içinde bulundukları durum da ilginçtir. Anne çocuğa bakmak, onu beslemek

durumundayken, çocuk da anneyi kabul etmek zorundadır. Birbirlerini pek o kadar sevmeseler bile, bu durumu sürdürmeleri gerekir. Anne kendi doğurduğu çocuğunu sevemediğini anlayacak olursa, büyük bir vicdan baskısı altına girer. İki taraf da kendi istemedikleri bir beraberliğe girdikleri için, birbirlerini cezalandırmaya başlarlar böyle bir durumda. Anne, çocuğu sevdiğine kendini inandırır ya da onu seviyormuş gibi görünür, bir yandan da içindeki gizli sevgisizliği tatmin için, çocuğu üzeri örtülü biçimlerde cezalandırmaya girişir. Çocuk da annesini sevdiğini değişik biçimlerde gösterir, çünkü tüm yaşamı ve gelişimiyle ona bağlıdır. Böyle bir durum oldukça karışık sonuçlara yol açar. Çocuk bunu dolaylı bir yolla, sürekli isyan ederek dile getirir. Anneler ise bu tür çatışmaların varlığından bile haberdar olmak istemezler. Çünkü onlar için en utanılacak şey, insanın kendi doğurduğu çocuğunu sevmemesidir.

III
Freud'un Rüya Yorumu Teorisi

1. RÜYA YORUMU BULUŞUNUN BÜYÜKLÜĞÜ VE SINIRLARI

Freud nevroz teorisini geliştirip, psikanaliz tedavi yöntemini bulmamış olsaydı bile, rüya yorumu sanatını ortaya çıkarması nedeniyle, bilim tarihinin en önde gelen isimlerinden biri olurdu yine de. İnsanlık varolduğundan beri, rüyaları yorumlamak çabaları süregelmiştir. Sabah kalkınca uykuları sırasında gördükleri bir takım garip olayları hatırlayan insanların, bu çabalarını doğal karşılamak gerek. Rüya yorumu üzerinde bir yığın yöntem geliştirilmiştir. İşin içine çok sayıda bâtıl inanç ve akıldışı etkenler girmiş olsa da, bu yöntemlerden birçoğu rüyaların anlaşılması konusunda büyük katkılar yapmışlardır. Bu konuda en iyi örneği Talmud'da(*) buluyoruz: «Yorumlanmayan rüya, açılmamış mektup gibidir». Rüya kendimizin kendimize yönelttiği bir mesajdır. Kendimizi anlamamız, daha iyi tanımamız için bu mesajı çözümleyip, kavramamız gerekir. Rüya yorumlarının bu uzun tarihi içinde, konuya sistematik ve bilimsel bir temel kazandıran ilk insan Freud olmuştur. Bizlere, kullanmasını öğrendiğimiz zaman, her rüyayı anlamakta yararlanabileceğimiz somut araçları sunmuştur o.

Rüya yorumlamanın önemini küçümseyemeyiz. Bu yorum bize içimizde var olan, ama bizim uyanık durumda farkına varamadığımız duygu ve düşüncelerimiz hakkında bilgi verir. «Rüya yorumu, ruh

(*) Talmud: Yahudi dini yasalarının yorumlarını ve bunların yeni olaylara göre çözümlemelerini derleyen kitap. (Çev.)

dünyasının bilinmeyen yönlerinin tanınmasında bir Kral Yolu'dur (Via Regia)» (Freud, 1900 a, S. 613). Ayrıca rüya yaratıcı bir eylemdir. Ortalama insanlar bile, uyanıkken hiç farkedemedikleri yaratıcı yönlerini rüyalarda görür ve tanırlar. Freud'un ortaya çıkardığı gerçeklerden biri de, rüyada sansür olgusunun varlığıydı. Rüyalar yalnızca bilinçdışı güdülerin bilince çıkması biçiminde anlaşılmamalıdır. Rüyada beliren sansür, rüyanın gerçek anlamını değiştirir. Sanki bir perde arkasında yer alan bu sansür olgusu, gizli düşüncelerin ancak yeterince örtülüp, maske taktıkları zaman bilincin sınırlarını geçmesine izin verir.

Bu anlayış biçimi Freud'u, çocuk rüyaları dışındaki tüm rüyaların değiştirilip, saptırılmış olduğu inancına götürmüştür. Bu nedenle, rüyaları yorumlayarak onların gerçek anlamlarını bulmak işi de, insanlara düşer. Freud'a göre, insan uykusu sırasında, çoğu cinsel olan birçok güdü ve isteklerin etkisi altındadır. Eğer uykuda bunların tatminini ve doyurulmasını gerçekleştiremezse uyanıp, daha gerçek tatminler aramaya yönelir. Freud için rüyalar, cinsel arzuların üstü örtülü bir biçimde giderilmesine yararlar. Rüyayı bir isteğin tatmini olarak anlamak, Freud'un bu konudaki en önemli buluşudur. Onun teorisine karşı ileri sürülen düşüncelerden birisi de, rüyalarda görülen kâbuslar olmuştur. Göreni rahatsız eden ve sık sık uykudan uyanmasına yol açan böyle rüyaları, nasıl olup da isteklerin tatmin edilmesi biçiminde anlayabilirdik? Ama Freud'da buna verilecek cevap hazırdır: İçimizde sadist ve mazoşist arzular da vardır. Rüya, bunların tatmin edilmesi amacına yönelik olabilir. Ama bu gizli eğilimlerinden haberi olmayan

insanın bilinçli benliğinin, bunlardan ürkmesi ve korkması son derece doğaldır.

Freud'un rüya yorumu anlayışı, teorisinin diğer bölümleri ile mükemmel biçimde uyuşur. Varsayımlarının etkisi altında kalmamak da olanaksızdır. Ancak onun cinsellik konusundaki düşüncelerine katılmayan biri, teorinin bazı eksikliklerini dile getirebilir. Örneğin rüyaların, yalnızca arzuların çarpıtılmış bir ifadesi ve tatmin arayışı olmadığı ileri sürülebilir. Belki de rüyalar farkında olmadığımız bazı duygu, düşünce, korku ve arzuların, kendilerini bize belirtecek kadar bir önem kazandıkları durumlarda, ortaya çıkmalarıdır. Yani yaşantımız açısından önemli olacak derecede gelişen bu eğilimlerimiz, artık uykuda bile belirecek, ortaya çıkacak ve bize kendilerini tanıtmayı bu yolla gerçekleştireceklerdir.

Yaptığım araştırmalar bende şu izlenimi uyandırdı: Birçok rüya herhangi bir arzuyu içermekten çok, kişinin kendi durumu ya da başkaları hakkındaki düşünce ve yargılarını ortaya koyar. Bu fonksiyonun doğruluğunu anlayabilmek için, uyku durumunun özel niteliğini araştırmak gerek önce. Uyurken insan, varlığını tehlikeye karşı koruyabilmek için, çalışmak ya da karşı koymak çabalarından sıyrılır. (Bizi uyandırabilecek olan ancak çok büyük ve direkt bir tehlike durumudur). Toplumsal «gürültünün» baskısı yoktur artık üzerimizde. Yani toplumun hasta düşünceleri, her kafadan bir ses çıkması ve oluşturulan saçma kamuoyu (common nonsense). Belki de uykunun, insanın gerçekten özgür olduğu tek durum olduğunu söyleyebiliriz. Bunun iki sonucu vardır: Uyku durumunda dünyayı öznel bir gözle görürüz. Uyanıkken ise dünyaya ve olaylara

onları etki altına alıp, aşmamızı gerçekleştirebilecek bir nesnellikle yaklaşırız. Rüyada ateş sembolü sevgiyi veya yıkıcılığı gösterir, ama her iki biçimde de bu, yemek pişirmek için kullandığımız ateşten farklı bir ateştir. Rüya dili şiirseldir ve evrensel sembollerle konuşulur burada. Örneklerini hemen her kültür ve destanda bulmak mümkündür bu evrensel sembollerin. İşte uyku durumunda oluşun, ikinci sonucu da budur. Bu evrensel dil, tıpkı şiir ve sanat gibi insanların geliştirdikleri bir şeydir. Rüyada dünyayı, ondan bazı şeyler elde etmek veya onu değiştirmek amacı ile görmemiz gerektiği gibi değil de, onun bizim için ne anlama geldiğinin şiirsel bir biçimde ifadesi olarak görürüz.

Freud'un rüya olayına bu türlü bakabilmesi, onun kişiliğinin özel durumu nedeniyle olanaksızdı. Freud sanatsal ve şairce yönlerden uzak, tam bir rasyonalistti (akılcı). Bu nedenle hem şiirlerde, hem de rüyalarda dile gelen sembolik anlatımın farkına varamamıştı. Onun için bir sembol ya cinsel kökenliydi, ki bu alanda sembolik yorum için geniş olanaklar vardır, ya da çağrışımlar sonucu doğan bir şeydi.

Buradaki ilginç çelişki, Freud gibi akıldışı, bilinmeyen ve sembolik olguların çözümünde uzman olan birisinin, sembollerin anlamları konusunda bu denli anlayışsız kalması olayıdır. Bu çelişki, özellikle anaerkil toplumların bulucusu ve büyük sembol yorumcusu Johann Jakob Bachofen ile Freud'u karşılaştırdığımızda iyice gün ışığına çıkmaktadır. Bachofen'a göre tüm dalları ile bir sembol, sözlerle anlatılıp, dile gelen şeylerin çok üzerinde bir zenginlik ve derinliğe sahiptir. Bachofen'in bir sembolü yüzlerce değişik biçimde yorumlayabilmesine

rağmen Freud, örneğin bir yumurta sembolüne, «cinsel hayatın bir yanı» anlamını yakıştırırdı, büyük bir olasılıkla. Freud rüyaları yorumlayabilmek için, rüyanın çeşitli bölümlerine ilişkin bir sürü çağrışıma gerek duyar teorisinde. Bu yorumun sonunda da, bunca çabayı gösterdikten sonra, çoğu kez başlangıçta bildiğimizden pek de fazla bir şey öğrendiğimiz söylenemez.

2. RÜYA YORUMUNDA ÇAĞRIŞIMLARIN ROLÜ

Freud yönteminde çağrışımların rolünü daha iyi belirtebilmek için, bir rüya ve onun yorumunu örnek olarak vereceğim şimdi. Rüyayı Freud kendisi görmüştür ve yorumunu yapan da kendisidir (Freud, 1900 a, S. 175 - 180).

Bir botanik(*)$_1$ monografi(*)$_2$ rüyası: Bir bitki üzerine bir monografi yazmışım. Kitap önümde duruyor ve üzerinde renkli bir tablo bulunan bir sayfayı çeviriyorum. Her kitapta o bitkinin kurutulmuş bir örneği de bulunmakta.

Yorum: Öğleden önce bir kitapçının vitrininde «Siklamen cinsi» adlı yeni bir kitap görmüş ve «herhalde bu çiçek üzerine bir monografi bu» diye düşünmüştüm.

Siklamen karımın en sevdiği çiçektir. Çoğu kez ona istediği bu çiçekleri götürmediğim için, kendime kızmışımdır. Çiçek götürmek olayı aklıma bir hikâye getiriyor. Bunu arkadaş çevrelerinde anlatır ve unutmanın bilinçdışı bir amaca hizmet ettiği tezimi, bu hikâye ile doğrulamaya çalışırdım. *Unutulan şeyin gizli nedenini de*, bu yolla bulmak mümkündü[1]. Her doğum gününde kocasından bir demet çiçek almaya alışmış bir kadın, yine böyle bir günde, çiçeklerin unutulmuş olduğunu görünce ağlamaya başlar. İşten gelen kocası durumu anlayamaz ve karısı bunu ona açıklayınca, şaşkına döner, *unuttuğunu* söyler, özür diler.. Ama kadın bir türlü sakin-

---

(*)$_1$ Botanik: Bitki bilimi. (Çev.)

(*)$_2$ Monografi: Tarih, bilim ve benzeri alanlarda özel bir konu üzerinde yapılan araştırma. (Çev.)

([1]): Freud bu teoriyi, yukarıda anlatılan rüyayı gördükten birkaç ay sonra yayınlamış (Freud, 1898 b'de) ve daha sonra da «Günlük Yaşamın Psikopatolojisi» (Freud, 1901 b) adlı kitabına almıştır.

leşememektedir. Artık kocasının onu sevmediğini falan söyleyip, ağlamaya devam eder. Bu kadın iki gün önce karıma rastlamış ve ona beni sormuş. Çünkü daha önceki yıllarda hastam olmuştu.

Bir not daha: Ben 1884 yılında Coca bitkisi üzerine monografiye benzer bir yazı yazmıştım. Bu yazım, K. Koller'in dikkatlerini kokainin anestezi etkisi üzerine yöneltilmesini sağlamıştı. Alkaloit(*)$_1$'in bu yolda kullanılabileceğini belirtmiş, *ama konuyu fazla da derinlemesine işlememiştim. Rüyayı* gördüğüm günün öğleden öncesinde kokain üzerine düşündüğümü hatırladım birden. (Rüyanın yorumu o gün akşam gelmişti aklıma.) *Eğer Glaukom(*) hastalığına tutulacak olursam,* Berlin'e gider ve orada arkadaşım Fliess'in tavsiye edeceği bir doktora ameliyat olurum diye düşünmüştüm. Bu ameliyatı yapacak olan doktor belki de, kokain uygulanışından beri ameliyatların ne denli kolaylaştığını söyleyecekti. Ama bilmediği şey, bu buluşta benim de katkım olduğuydu. *Sonra* bir doktor için, meslekdaşlarının doktorluk emeklerine ihtiyaç duymanın, hiç de hoş bir şey olmadığı geldi aklıma. Olağan bir kişi gibi beni tedavi eden doktora ücretini vermek düşüncesi, garip geliyordu bana.

Uyanık halde gözlerimin önüne gelen bu hayallerin ardında, bir eski anının gizlendiğini farkettim birden. Koller'in buluşundan kısa bir süre *sonra babamın* Glaukom hastalığına yakalandığını ve bir göz doktoru olan Dr. Königstein'ın onu ameliyat etmiş olduğunu hatırladım. Dr. Koller kokain anestezisini uygulamış ve bu olayda, kokain anestezi buluşuna katılan üç kişinin de beraber olduklarını belirtmişti. Kendisi, Dr. Königstein ve ben.

Bir kaç gün önce, Dr. Koller'in öğrencileri ve deney merkezi yönetim kurulundan, hocalarının jübilelerini kutladıklarını bildiren bir davetiye geçmişti elime. Orada kokainin anestezi aracı olarak kullanılmaşını bulanın, Dr. Koller olduğu belirtiliyordu. Olaylar birbirine bağlanıyordu kafamda. Rüyayı görmemden bir akşam önce, Dr. Königstein'la beraberdim. Onunla evi-

---

(*)$_1$ Alkaloit: Bitkisel kökenli olan ve molekülünde tuz verebilecek en az bir azot atomu bulunan azotlu maddelere verilen ad. (Çev.)

(*)$_2$ Glaukom: Bir göz hastalığı. (Çev.)

ne kadar yürümüş ve beni çok etkileyen bir konu üzerinde konuşmuştuk. Evin girişinde dururken, yanında genç karısıyla beraber Prof. Gaertner gözükmüş ve ben de onların birbirlerine ne kadar çok yakıştıklarını söylemekten kendimi alamamıştım. Prof. Gaertner az önce sözünü ettiğim kutlama programı dergisinde yazısı olanlardan birisiydi. Doğum gününün unutmasına çok üzülen bayan L.'nin adı da Dr. Königstein'la yaptığımız konuşmada, bir başka konu içinde geçmişti.

Rüyanın içeriğindeki diğer öğeler için, hangi anıları bulabileceğimi düşünmeyi sürdürdüm. Bitkinin kurutulmuş bir örneğinin kitapta ek olarak bulunması, bana Herbarium'u(*), hatırlatmıştı. Lisedeyken bir gün lise müdürü son sınıf öğrencilerini çağırarak, okulun Herbarium'unu incelemek ve temizlemek amacı ile öğrencilere bırakmıştı. Küçük kitap kurtçukları bulmuştuk o zaman. Ama bana nedense pek güvenmeyen müdür, pek az yaprak bırakmıştı benim için. Botaniğe karşı pek ilgim yoktu. Bir keresinde sınavda turpgiller türünden bir bitkiyi tanımam gerekiyordu, ama başaramamıştım bunu. Turpgillerden bileşikgillere, oradan da enginar çiçeğine geçmiştim düşüncelerimde. En sevdiğim çiçekti bu ve karım benden daha asil davranarak, eve hep bu çiçekten alırdı.

Yazdığım monografiyi önümde görmem: Dostum Fliess Berlin'den bana geçenlerde «Rüya kitabımla çok ilgileniyorum, sanki önümde açık duruyor ve yapraklarını çeviriyormuşum gibime geliyor»(2) diye yazmıştı. Ah, bir de ben onu bitmiş olarak önümde görebilseydim, çok sevinecektim.

Önümde katlanmış olarak duran renkli tablo: Tıp öğrencisiyken monografi kitaplarına ve onlardan öğrenmeye çok meraklıydım. Kısıtlı maddî olanaklarıma rağmen, renkli tablolarına bayıldığım bir sürü tıp kitabım, monografim olmuştu. Bu temelden ve geniş öğrenme arzumla da, gurur duyuyordum. Kendim kitap yayınlamaya başlayınca, bu türlü tablolardan çizdiğim grafikler ve tablolar için yararlanır oldum. Buna zamanını hatırlayamadığım bir çocukluk anım da ekleniyor. Babam

---

(*) Herbarium: Kurutulmuş bitki koleksiyonunun saklandığı oda veya yer. (Çev.)

(2): Freud bu mektuba, 10 Mart 1898'de cevap vermiştir. (Freud, 1950 a, S. 262 ve sonrası). Yani rüyayı gördükten bir ya da iki gün sonra.

bir gün bize bir şaka yapmak istemiş ve üç yaşındaki kızkardeşimle beş yaşındaki bana, renkli tablolarla dolu (İran'a yapılan bir geziyi anlatan) bir, kitabı parçalamamızı söylemişti. Eğitim açısından hiç de savunulamayacak bu tutum, bizi o kitabı bir enginar gibi yaprak yaprak soymaya yöneltmişti. İlginçtir, o dönem anılarından aklımda kalanı yalnızca budur. Daha sonra öğrenci olunca, bende kitap toplamak ve onlara sahip olmak tutkusu başladı. (Monografilerden öğrenme isteğinin benzeri olan ve rüyalarda da siklamen ve enginar biçiminde ortaya çıkan eğilimlerimle paralel.) Bir kitap kurtu olmuştum sanki. Bu tutkumu, hep o çocukluk yıllarındaki anıma bağlamışımdır. Veya başka bir deyişle o anı bende, sonradan ortaya çıkan kitap düşkünlüğünü yaratan bir «bastırılmış anı» idi. (Bu konuda «bastırılmış anı»larla ilgili çalışmalarımla karşılaştırınız, Freud 1899 a). Bu arada, tutkuların insanları kolayca acılara sürükleyebileceğini de öğrenmiştim. On yedi yaşımdayken, kitapçıya habire yükselen borçlarımı nasıl ödeyeceğimi bir türlü bilemiyordum. İşte Dr. Königstein'la rüyayı görmeden bir gün önce yaptığım konuşmada da aynı konuyu işlemiştik: Benim tutkularımı ve sevdiğim şeylere fazlaca düşkün olmamı.

Burada belirtmek istemediğim bazı nedenler dolayısı ile, rüyayı yorumlamaya devam etmeyeceğim. Yalnızca bu çözümü gerçekleştirebilecek yolu belirtmekle yetinmek en iyisi. Rüyamı yorumlarken, Dr. Königstein'la yaptığım konuşma aklıma gelmişti. Onunla nelerden bahsettiğimize değinirsem, rüyanın anlamı iyice açığa çıkacak. Tüm başlanmış düşünceler; karımın ve benim sevdiğimiz şeyler, ameliyattan korkmam, kokain, monografi merakım, botaniğe ilgimin azlığı gibi açık kalan konuları böylece bir sonuca bağlamak niyetindeyim. Rüya bir kendimi savunma, hakkımı arama biçiminde. Kısaca: Ben kokain üzerine değerli ve başarılı denemeyi yazmış adamım. Tıpkı öğrencilik yıllarımda kendimi çalışkan biri olarak tanıtmak isteyişim gibi. Yani bununla demek istiyordum ki, ben kendime güvenebilirim ve bunda da haklıyım.

Rüya yorumunu sürdürmek anlamsız. Amacım, bu örnek üzerinde bir gün önceki olayların, rüyanın içeriğiyle olan ilişkilerini incelemek ve göstermekti. Rüyanın göründüğü biçimde yorumlanışında, yalnızca bir olay ile arasında bağıntı kurmak mümkün olmuştu. İncelemeyi yaptıktan sonra, onunla ilgili bir diğer olay da aydınlık kazanıyor. Rüyanın ilk kaynağı,

vitrinde gördüğüm, başlığını şöyle bir okuduğum ve içeriğinin ilgimi çekmediği bir kitaptı. İkinci olay ise, önemli psişik bir değer taşıyor. Bir göz doktoru olan arkadaşımla bizi ilgilendiren konular üzerinde konuşmuştuk. İçimdeki eski anılar uyanmış ve onlara bağlı birçok düşünce gelmişti aklıma. Ayrıca konuşmamız tanıdık dostların gelmesi ile yarıda kesilmişti.»

Freud'un bu rüya yorumunu yorumlarsak ne çıkar karşımıza? Rüya ile ilgili birçok çağrışımları anlatıyor Freud. Doğum gününde kocasının çiçek getirmeyi unuttuğu genç kadının şikayetlerini. Dr. Karl Koller'in dikkatlerini kokainin anestezi özelliği üzerine yöneltmesi sağlayan, 'koka bitkisi' adlı denemesini. Kurutulmuş bitkinin kendisine okul günlerini hatırlattığını. Monografiyi önünde açılmış dururken görünce, Fliess'in birkaç gün önce yazdığı mektubun aklına geldiğini. Katlanmış duran renkli tabloların kendinin de böyle tablolar hazırladığını ve kitap alma tutkusunu düşündürdüğünü. Son olarak da Dr. Königstein'la yaptığı konuşmayı.

Bu rüyayı böyle yorumlamakla Freud'un kişiliği hakkında neler öğrendiğimizi soracak olursak, korkarım ki «hiç bir şey» demek zorunda kalacağız. Aslında rüya oldukça açık ve Freud'un kişiliğini tanımamıza yardım edecek nitelikte. Çiçek sevginin, Eros ise, arkadaşlık ve sevincin sembolüdür. Peki Freud sevgi ve sevinci ne hâle sokuyor? Onun gözünde bunlar bilimsel araştırmanın nesneleri olmuşlardır. Çiçekten sevgi ve sevinç anlamını uzaklaştıran Freud, onu kurutulmuş biçimde alır ve bir bilimsel araştırma konusu yapar. Bu, Freud'un tüm yaşamı için karakteristik bir özelliktir. O sevgiyi (ya da kendi deyimi ile cinselliği), bilimsel araştırmanın bir nesnesine dönüştürmüştür. Aslında sevgi, insana özgü bir deney ve yaşantıdır. Onu başka türlü ele al-

mak, hem onu kuru bir çiçek haline kor, hem de gerçek anlamıyla kavranmasını olanaksızlaştırır. İşte Freud'un rüyasında apaçık dile gelen şey, sevginin insana özgü bir canlılık olmaktan çıkarılıp, bilimsel bir nesne oluşunun anlatılmasıdır.

Ama Freud ardarda bir sürü çağrışımları sıralayarak, hiç bir sonuca varmamayı başırır. Böylelikle rüyanın gerçek anlamı gizlenmiş olur. Bu rüya, birçok benzeri gibi, Freud'un gerçek anlamını görmek istemediği için bir sürü çağrışımlar yolu ile bunu gizlediği rüyalarına tipik bir örnektir. Freud'un sonsuz çağrışımlarla rüyaları yorumlama yöntemi, çoğunlukla, rüyalarının gerçek yüzlerini görmek istemeyişinden doğan bir direnç olarak çıkar karşımıza.

3. FREUD'UN KENDİ RÜYA YORUMUNUN SINIRLARI

Şimdi nakledeceğim rüya, bir önceki rüya yorumunda olduğu gibi, sonsuz çağrışımların yoğunlaşması biçiminde değildir. Burada çağrışımların kullanılışı, daha basit olarak gerçekleşir. İşin ilginç yanı, Freud'un böylesine apaçık bir olayın yorumuna ısrarla karşı çıkmasıdır. Şöyle yazar (1900 a, S. 142 - 147):

«1897 ilkbaharında, bizim üniversitenin iki profesörünün bana «Extraord. Prof.»[3] ünvanının verilmesi için, bakanlığa başvurduklarını öğrendim. Bu haber bana büyük bir sürpriz olmuştu. Çünkü kişisel ilişkilerimiz içerisinde, kendilerinde hiç de böyle bir izlenim uyandırmayan bu iki büyük adamın, bu davranışları çok sevindirmişti beni. Ama yine de, bu olaya büyük ümitler beslememem gerektiğini öğütledim kendime. Bakanlık son yıllarda bu tür başvuruların birçoğunu cevapsız bırakmıştı ve benden hem meslek, hem de tecrübe bakımından daha ileri olan birçok meslekdaşımın bu ünvanı yıllardır boşuna beklediklerini biliyordum. Benim daha iyi bir sonuç beklemem için hiç bir neden yoktu ve bir olumsuz cevap halinde kendimi fazla üzmemeye karar vermiştim. Büyük ihtirasları olan bir insan değilim, bildiğim kadarıyla. Hem böyle bir ünvan almaksızın da, doktorluk mesleğimi başarı ve memnuniyetle yürütüyordum. Amacım erişemediğim üzümleri ekşi diye tanımlamak değildi, benim için çok yüksekte oldukları için.

Bir akşam R. adlı meslekdaşım beni ziyarete geldi. Uzun süredir, kendisini toplumumuzdaki hastaların gözünde yarı Tanrı'lığa yükseltecek olan profesörlük ünvanının verilmesini

---

(3): Avusturya'da böyle ünvanların verilmesi «Milli Eğitim Bakanlığı»nca gerçekleştirilirdi. Freud, Fliess'e yazdığı 8 Şubat 1879 tarihli mektubunda (Freud, 1950 a, 203 ve sonrası) bu öneriyi belirtir ve rüyasını da 15 Mart 1898'deki bir mektubunda anlatır (aynı yapıt, S. 263).

bekliyordu bu dostum. Ayrıca kendisi sık sık bakanlığı ziyaret ederek, işinin çabuklaştırılması yolunda ilgi ve istek de gösteriyordu. Böyle ziyaretlerinin birinden sonra bana uğramıştı ve anlattığına göre yetkilileri artık köşeye sıkıştırmıştı. Onlara «işinin geciktirilmesinde bazı mezhepsel soruhların mı etkili olduğunu» sormuştu(1) ve cevap olarak da «ekselanslarının bazı çağdaş akımlar karşısında biraz çekingenleştiğini» almıştı. Evet, benim durumum da buna benziyordu. Çünkü aynı mezhepsel sorunlar benim için de geçerliydi. Bu, benim olaydan aşırı umutlanmama ve beklentiler içine girmemi önlüyordu.

Bu ziyaretin sabahına karşı, biçimsel açıdan oldukça ilgi çekici olan şöyle bir rüya gördüm: İki düşünce ve iki ayrı resimden oluşan, bu rüyada, her düşünceye ayrı bir metin düşüyordu. Aşağıda rüyamın yalnızca birinci bölümünü ele alacağım, çünkü ikinci bölümün rüyanın mesajı ile direkt bir ilişkisi yok.

I. Dostum olan R. benim amcamdır ve ben ona karşı büyük bir yakınlık ve sevgi duymaktayım.

II. R.'nin yüzünü biraz değişmiş bir biçimiyle önümde görüyorum. Sanki aşağıya doğru çekilipte, uzatılmış gibi. Bu uzun yüzü çevreleyen sarı sakal ise, iyice belirgin.

Sonraki düşünce ve resmi burada atlıyorum.

Bu rüyanın yorumu şöyledir: Sabah aklıma gelince güldüm ve «bu saçma bir rüya» diye düşündüm. Ama bütün gün boyunca da aklımdan çıkmadı bu rüya ve akşama doğru kendi kendime: «Hastalarından biri sana gelipte 'bu saçma bir rüyaydı' deseydi, sen onun bu rüyanın ardında bir şeyler gizlemek istediğine inanır ve bunu bulmaya çalışırdın. Kendine de aynı yöntemi uygulasana. Senin, 'bu bir saçmalık' deyişin, içindeki bazı şeylerin rüyaya karşı direndiğini gösterir. Engelleme ve aldatma kendini» dedim ve rüyayı yorumlamaya çalıştım.

---

(1): Sözü edilen «mezhepsel sorunlar», Viyana'da o tarihlerde çok yaygın olan Antisemitizm, yani karşı - yahudilik akımına ilişkindir.

«R. benim amcamdır» ne demek acaba? Benim Josef adlı bir tane amcam olmuştu. (Burada, uyanık haldeyken hafızamın analiz amaçları açısından, nasıl da kısıtlandığını farketmek garip doğrusu. Tam beş tane amcam olmasına rağmen; ben bunlardan yalnızca birini seçip, yüceltmiştim gözünde. Ama rüyaya karşı direnmeyi aştığım şu sırada, rüyada beliren amcam, benim tek amcamdı diye düşünüyordum.) Onun başından da bir yığın tatsız olay geçmişti. Bundan otuz yıl kadar önce, para kazanma hırsı ile kanuna karşı gelip, hüküm giymişti. Bu olayın sıkıntısından kısa sürede saçları beyazlaşan babam, Josef'in hiç bir zaman kötü bir insan olmadığını, ama kafasının biraz az işlediğini söyler dururdu, acısını dindirebilmek amacıyla. Dostum R. eğer amcam Josef'in yerindeyse, demek istiyor olmalıyım ki: R.'nin aklı az işler. İnanılır gibi değil, ayrıca da çok ayıp. Ama rüyadaki yüz, o uzun ve sarı sakallı çizgileriyle amcamın yüzü idi. Halbuki dostum R. ise oldukça esmerdi, sakalı da esmerlerde yaşlanmaya gidişte beliren özellikleri taşıyordu. Önce kızıl, sonra açık kahverengi ve en sonunda da beyaz. İşte R.'nin sakalı da, kendiminkilerde de üzülerek farkettiğim gibi, bu aşamada bulunuyordu. Rüyada gördüğüm yüz, hem amcam Josef'in, hem de R.'nin yüzleriydi aynı anda. Bu Galton'un ailesel benzerlikleri saptayabilmek için aynı plâka üzerine birçok resim almasında oluşan, karışık bir resme benziyordu (1907, S. 6 ve 221 sonrası). Yani R.'in de amcam Josef gibi kafasının az işlediği motifi, şüphe götürmez bir biçim alıyordu.

Pek de hoşuma gitmeyen bu ilişkiyi, hangi amaçla kurduğumun daha farkında değilim. Çünkü amcam suçlu bir kimseydi. Ama R. bir seferinde bir talebesini yere fırlatmasının dışında, geçmişi tertemiz bir insandı. Acaba bu benzerliği mi konu ediyordum? Ama bu komik olur artık. O anda aklıma bir başka arkadaşım N. ile, aynı konu üzerinde yaptığımız konuşma geliyor. Sokakta gördüğüm N. profesörlüğe aday gösterilen, ama bu ünvana ulaşamayanlardan birisiydi. Benim de teklif edildiğimi duymuş ve beni kutluyordu. Buna karşı çıktım ve «bu olayın ikinci bölümünü şahsen yaşamış biri olarak, bu şakayı yapmanız gereksizdi» dedim ona. Ama N. : «Orası hiç belli olmaz. Benim özel bir durumum vardı. Bir zamanlar mahkeme önüne çıkmak zorunda kaldığımı biliyor musunuz? Aslında bu adice bir santaj denemesi idi. Sonrasında beni şikâyet eden kadının ceza görmesine, yine ben engel olmuştum.

Belki de bakanlıkta, bana ünvanı vermemek için bu olayı söz konusu etmişlerdir. Ama siz tam lekesizsiniz.» İşte bir suçlu kişi vardı karşımda ve aynı anda rüyamın yorumu da belli olmuştu kafamda. Amcam Josef, bu iki meslekdaşımı sembolize ediyordu. Birisi az akıllı, diğeri ise suçlu olmaları nedeniyle profesörlük ünvanına ulaşamamışlardı. Böyle bir kişileştirmenin ne işime yarayacağını da biliyordum şimdi. Eğer R. ve N. «mezhepsel sorunlar» yüzünden bu ünvana layık görülmüyorlarsa, benim de hiç umutlanmamam gerekiyordu. Ama bunu, diğer nedenlerle açıklamayı başarırsam, kendi ünvanıma ulaşma ümidim zedelenmeden kalabilirdi. Rüyam bu yönde gelişmişti: R.'yi az akıllı, N.'yi ise suçlu kılarak, benim onlardan ayrılmamı sağlıyordu. Böylece R.'nin getirdiği moral bozucu habere de aldırmamam gerekecekti, çünkü «mezhepsel sorunlar» bir engel sayılmayacaktı rüyama göre.

Rüya üzerinde daha sonra da düşünmeye devam ettim. İki değerli meslekdaşımı böyle rahat örneklerle suçlayarak, kendime profesörlük yolunu açmak, beni rahatlatmamıştı. Bilinçli durumda rüyamdaki beni üzen bu sembolleri reddedebilir oluşum, yani R.'nin aklı az işleyen biri olduğuna ve N.'nin o santaj olayına karşı çıkabilmem, bana az da olsa huzur veriyordu. Rüyanın vurgulamak istediği, benim olayı böyle görmek isteyişimden başka birşey değildir. Yani rüyam, benim isteklerim doğrultusunda, olayı görmek istediğim biçimde belirmiştir. Yine de rüyaya bitmiş gözüyle bakamayız.

Rüyanın bir bölümüne, yorumlamamda pek fazla önem vermemiş olduğumu farkettim birden. R.'nin amcam olduğunu gördükten sonra, ona karşı büyük bir sevgi ve yakınlık hissetmiştim. Peki ama bu duygu nereden geliyordu? Çünkü amcam Josef'e karşı, hiç bir zaman böyle duygularım olmamıştı. Dostum R.'i ise yıllardır sever ve sayarım. Ama rüyadaki kadar aşırı bir sevgi ve ilgiyi ona gidip anlatsam, herhalde çok şaşardı. Rüyada ona karşı beliren bu sevgi ve ilgi bence gerçek dışıydı, fazlaydı ve de abartılıydı. Ama aynı biçimde, rüyada amcamın kişiliği ile birleşerek beliren kişisel yetenekleri konusundaki düşüncelerim de, ters yönde aşırıydı, abartılmıştı. Böyle bakınca, olay yeni boyutlar kazanıyordu. Rüyada ortaya çıkan o sevgi ve ilgi özelliği, gerçekte rüyayla direkt bağlantılı değildir. Daha çok rüyanın yorumlanması bilgisine karşı, onu örtüp, gizleyici bir rol oynamaktadır. Rüyayı yorumlamadan önce içimde buna karşı nasıl bir direnç duyduğumu ve

onu bir saçmalık olarak nitelemek eğiliminde olduğumu hatırlıyorum. Kendi psikanalitik deneyleriminin sonucu biliyorum ki, böyle bir davranış bilgi edinme açısından değil de, yarattığı heyecan yönünden önemlidir. Küçük kızım canı elma istemediği zaman, ona elma verilirse elmanın ekşi olduğunu ileri sürebilir, daha onu hiç ısırmadan. İşte hastalarım da böyle küçük çocuklar gibi davranırlarsa, onların gizleyip, bastırmak istedikleri bazı şeyleri olduğunu anlarım. Aynı olay, şimdi benim rüyam için de geçerli. Yorumunda hoşuma gitmeyen ve beni rahatsız eden bazı şeyler olduğu için, onu yorumlamaya girişmek gelmiyordu içimden. Yorumu tamamladıktan sonra, bu karşılaşmak istemediğim gerçeğin ne olduğu da çıktı ortaya: R.'nin aklı az işleyen birisi olduğu iddiasıydı, beni rahatsız eden R.'e karşı duyduğum o aşırı sevgi ve ilgi ise benim bu ürpertim, bu karşı koyuşum ile bağlantılıydı. Rüyamın gerçek içeriği bu noktada tanınmaz hale gelip, karşıtı bir biçime dönüşüyor. Yani rüyada beliren o aşırı ve abartılmış ilgim, rüyadaki rahatsızlığı örten bir maskedir. Ya da başka bir deyişle, bu dönüşüm olayı kararlıca yapılan bir tanınmazlaştırma işlemidir. Rüyadaki düşüncelerim R.'e karşı bir hakaret taşıyorlardı ve benim bunu farketmemem için de, rüya tersine dönüşüyor, ben ona aşırı bir ilgi duyuyormuşum biçimine bürünüyordu.

Bu genel geçerliliği olan bir bilgidir. Üçüncü bölümdeki «Rüya isteklerin gerçekleşmesidir» örneklerinde de gösterildiği gibi, bazı rüyalar üstü kapalı birer 'istek gerçekleşmesi'dir. Bir isteğin üzeri örtülü olduğunda, mutlaka o isteğe karşı bir direnme eğilimi görülür. Bu direnç nedeniyle de, sözkonusu istek kendini ancak tanınmayacak bir görüntü altında sunar kişiye. Anlattığım bu psişik olaya benzer, sosyal yaşamdan da örnekler bulabiliriz. Birisi güçlü, diğeri de bu güce saygı duyup, itaat etmek zorunda olan iki insandan, daha zayıf olanı, kendi psişik süreçlerini gizleyip, bastırmak zorundadır. Örneğin her gün birbirimize karşı nazik oluşumuz da böyle bir davranıştır.»

Freud rüyasını doğru yorumluyor: Dostu R.'i kendi amcası olarak görmesi, R. açısından alçaltıcı bir tutumdur. Çünkü amca Josef'in bir suçlu kişi olduğu biliniyor. Rüyayı basit çağrışımların yar-

dımı ile, R. ve N. adlarındaki meslekdaşlarıyla karşılaşmalarına dayanarak açıklamaya çalışıyor Freud. R. aklı zayıf, N. ise bir suçlu olduğundan, profesörlük ünvanına ulaşamamışlardır. Her ikisinin de Yahudi olmalarının önemsizliği vurgulanıp, bir Yahudi olan Freud'un da bu özelliğine rağmen, profesör olabileceği umudunun canlı kalması sağlanıyor böylelikle. Bu arada, rüyasını yorumlamamak konusunda içinde duyduğu direnci belirten Freud, okuyucuya olan «nezaketi» nedeniyle, rüyalarının yorumlarını hafifçe değiştirdiğini de söylüyordu. Freud burada, profesör olmaya karşı duyduğu büyük isteğin, onu diğer iki meslekdaşının Yahudi olmaları dışında bazı nedenlerle, bu ünvana ulaşamadıklarını kabul etmeye zorladığını, nedense tam olarak açıklamıyor. Oysa rüyasının gerçek anlamı budur.

Freud, daha sonraları da bu rüyasını ele almış ve buradaki motiflerin çocukluk dönemindeki duyguları ile isteklerinin, içinde hâlâ yaşamakta olan bölümleri olduğunu söylemiştir. Arkadaşlarını alçaltılmasının gerçek nedeninin, kendindeki profesör olma isteğinden kaynaklandığını farkedemeyen Freud, bunun tam tersi olarak «rüyada dostu R.'e karşı duyduğu sevgi ve ilginin, bu iki dostuna karşı rüyasında yer alan alçaltıcı motifleri örtmek, gidermek için ortaya çıktığını» savunur. (Freud. 1900 a, S. 197). Ama daha sonraki sayfalarda da şöyle devam ediyor: «Bu benim kendi rüyam olduğu için, elde edilen sonucun beni tatmin etmediğini belirterek, incelememi sürdüreyim. Meslekdaşlarım hakkında uyanık haldeyken yargım, rüyada ortaya çıkandan çok başkaydı. Ünvana ulaşamayış nedenlerini onlarla paylaşmamak arzusu, uyanık ve rüya

halleri arasında böylesine farklı bir düşünceye yol açmamalıydı. Bu ünvanı elde etmek arzum eğer bu denli güçlüyse, benim hastalık derecesinde ihtiraslı olmam gerekir. Ama ben kendimde böyle bir yön tanımıyorum ve bilmiyorum. Beni tanıdıklarını sanan başkalarının, üzerimdeki kanılarının nasıl olduğunu tahmin edemem. Ancak bir zamanlar ihtiraslı olmuş olsam bile, bu özelliğimi Extra Ordinaryüs Profesör'lük yerine, başka alan ve nesnelere çoktan *yöneltmiş olsam gerek*» (*aynı yapıt*, S. 197 ve devamı).

Bu son iddia gerçekten ilgi çekici. Şöyle bir mantık taşıyor: «Olmaması gereken şey, olamaz». Kendi ifadesine göre Freud, ihtiraslı bir insan değildir. Başka bir ünvan taşımak «ihtiyacının» eskimiş olduğundan söz ederek ise, olayı maskelemekte. Diğer bir yerde de, profesör olmanın doktoru hastalarının gözünde yarı Tanrı kılacağına değinmişti. Kısaca bu ünvan ona hem sosyal prestij, hem de büyük maddî kazanç sağlayacaktı. Ama Freud bu konuya, başka bir ünvan kazanmanın kendisi için pek de o kadar önemli olmadığı biçiminde bir açıklama getirmekle, profesörlük ihtirasını gizlemiş ve yalanlamış olmaktadır.

Ayrıca ısrarla kendinde hastalıklı bir ihtiras bulunmadığını belirtirken, bir yandan da ihtirasa hastalıklı damgasını vurarak durumu saptırmaktadır. Profesör olmak isteğinde ve gerçekten de önemli bir yere erişmek çabasında hastalık ne arasın, tam tersi sağlıklı bir istektir bu. Öte yandan bu konuda kendini yargılamayı başka insanlara bırakırken, buna da bir kısıtlama getiriyor. «Beni tanıyanlar» değil, «beni tanıdıklarını sananlar» diyerek, tüm sorunu küçümsemekte ve «eğer böyle bir

ihtirasım olmuş olsaydı bile, onu Extra Ordinaryüs Profesör'lük yerine çoktan başka alanlarla, nesnelere yöneltmiş olsam gerek» sözüyle konuyu noktalamaktadır (Freud, aynı yapıt, S. 198).

Ama Freud daha sonra yeni bir çözüm bulur. Yine rüyada oluşan ihtiras üzerine açıklamalar yaparken, bunun köklerine inmeye çalışır. Çocuklukta başından geçen bir olaya değinir ve bir gün bakan olacağını söylemiş olduğunu belirtir. (O zamanlar bazı bakanların Yahudi olduklarını da ekleyelim.) Başka bir deyişle «her çalışkan Yahudi çocuğu ileride bakan olabilmek umudunu içinde taşırdı» ve Freud ekler: «O dönemdeki bazı izlere dayanmalı, hukuk okumak isterken, son anda bu fikrimi değiştirmem» (aynı yapıt, S. 199).

Yukarıdaki ifade, Freud'un ünlü olmak için nasıl can attığının bir kanıtıdır. Eğer o bir avukat olarak kalsaydı, dünya böylesine büyük bir dehadan mahrum kalacaktı. Ama Freud bir adım daha atarak, rüyanın onun bakan olmak yolundaki eski arzusunu gerçekleştirdiğini ileri sürüyor: «İki değerli meslekdaşımı, Yahudi oldukları için akılsız ve suçlu diye nitelemem, kendimi bakan yerine oturtmuş olmamdı gerçekte. Bakan benim Extra Ordinaryüs Profesör olmamı engelliyor, ben de buna karşılık rüyada onun yerini alarak, sanki ondan intikam alıyordum»(5). İhtiraslarını yetişkin bir insan olarak yalanlayan Freud, sonra da olayda söz konusu olan tutkuyu bir çocukluk ihtirası diye kestirip, atmakta.

Burada Freud düşüncesinin tipik bir örneğini

(5): Aynı yapıt, S. 199. Fliess'e 11 Mart 1901'de yazdığı eğlenceli bir mektupta Freud (Freud, 1950, S. 366 ve sonrası), bu kitabı yayınladığından iki yıl sonra nasıl profesörlük ünvanını aldığını anlatır.

görüyoruz. Büyük bir bilim adamına yakışmayacak her türlü özelliği eskiye, çocukluk dönemine atar Freud. Tüm nevrotik eğilimlerin çocukluk döneminden doğduğunu kabul etmek, yetişkinleri nevrotik olmak şüphesinden kurtaracaktır. Gerçekte Freud, oldukça nevrotik bir insandı. Ama onun hem kendisinin böyle olduğunu kabul edip, hem de normal ve saygıdeğer bir mesleği sürdürmesi olanaksızdı. Bu nedenle, normal bir insan modeline uymayan bütün özelliklerini, çocukluk dönemi verileri olarak almış ve bunların yetişkin bir insanda da yaşayıp canlı kalarak, kendilerini belirtebileceklerini hiç bir zaman kabul etmek istememiştir.

Son elli yıl içinde çok şeyler değişti. Çünkü artık nevrozlar daha normal karşılanıyor. Normal, akıllı, sağlıklı ve yetişkin bir insan tiplemesi de kültürel önemini yitirdi. Freud'u tam anlayınca, onun akıldışı her öğeyi, yetişkin biri olarak yaşamından uzaklaştırmaya çabalamasının nedenini bulabilir insan. Bu yüzden de kendi rüyasını analiz etmesi doğru sonuçlar vermemişti. O, görmek istemediklerini, yani kendi kafasındaki yetişkin insan tiplemesine uymayan noktaları bir türlü göremiyordu.

Freud'un rüya yorumu konusundaki en önemli temel kavramlardan biri de, rüya sansürüdür. Freud, bir çok rüyanın gerçek anlamlarını gizleme eğilimi içinde bulunduklarını keşfetmişti. Bunu bir diktatör yönetimi altında bulunan bir politika yazarının çalışmasına benzetebiliriz. Çağdaş bir depremden söz edebilmek için, klâsik Yunan'daki olaylardan bahsetmek zorunda olan ve satırları arasına düşüncelerini gizlemek durumundaki bir yazar gibidir çoğu rüyalar. Bu nedenle Freud rüyalara her zaman açık birer haber gibi değil de, anlaşılmak

için önce çözümlenmesi gereken gizli haberciler olarak bakar.

Rüyanın çözümlenmesinde, rüyayı görenin içinde yaşadığı toplumun düşünce biçimine uymayan düşüncelerinin, rüyada belirmesi sonucunda duyduğu rahatlık göz önüne alınır. Rüyadaki sansürün Freud'un sandığından çok daha fazla toplumsal izler taşıdığını belirtmeliyim, ama bu şimdiki incelememiz açısından önemli değil. Asıl önemli olan, Freud'un rüyaların deşifre edilmek (sembollerinin tanınıp, ayrılması) zorunda olduğunu buluşudur. Ancak bu demek değildir ki, her rüya çözümlenmek zorundadır. Ayrıca bu işlemin uygulanış ölçüsü de rüyadan rüyaya değişir.

Deşifrenin gerekli olup, olmadığı ve eğer gerekliyse bunun ne ölçüde uygulanması gerektiği, içinde yaşanılan toplumun uykularında düşünülmemesi gereken şeyler düşünenler hakkında, ne gibi yaptırımları olduğuna bağlıdır. Ayrıca işin içine kisisel faktörler de girer: Rüyayı görenin korkak biri olup, olmadığı ve kendine tehlikeli olabilecek düşünceleri sembollerle gizlemeye gerek görüp, görmeyeceği bu faktörlerden bazılarıdır. «Tehlikeli» sözüyle, toplumun aykırı düşünen kişilere uyguladığı yaptırımları kastetmiyorum yalnızca. Rüyaları kendimizin görmesi ve gizli kalabilecek olmaları, toplumsal yaptırımlardan korku duyulmamasını garanti etmez. Eğer tehlikeli düşünceleri engellemek önemli ise, onları çok derine bastırıp, rüyada bile ortaya çıkmamalarını sağlayabiliriz. Tehlikeli düsünceler, ortaya çıktıklarında rüyayı gören kimsenin cezalandırılmasına yol açabilecek ya da gün ışığına çıkacak olurlarsa, kişinin yaşamını berbat edecek düşüncelerdir.

Öyle düşünceler vardır ki, hepimiz biliriz ve bunu hissederiz: Bize zararlarının dokunmasını istemiyorsak onları söylememeli, hatta düşünmemeliyiz bile. Burada, toplumsal yasalarla çatıştıkları için tehlike yaratabilecek olan rüyasal düşüncelerden söz etmiyorum. Bazı şeyler vardır ve bunlar sağlıklı bir insan aklının sınırlarını aşarlar. Böyle düşünceler ya çok küçük bir gurup tarafından paylaşılır ya da bir tek o kişiye özgü kalırlar. Bu nedenle düşünce sahibinin diğer insanlarla olan bağları kopar, yalnızlaşır ve tek başına kalır. İşte bu deney, deliliğin kökenidir. Zaten delilik de, insanın diğer bütün herkesle bağlarını koparması halidir.

Rüya sansürü böylesine anlamlı bir buluştur. Ama dogmatik bir biçimde ve her rüyaya aynı olarak uygulanırsa, rüyaları anlayıp, onları çözümleyebilme olanaklarımızı da büyük ölçüde azaltabilir.

4. RÜYALARIN SEMBOLİK DİLİ

Rüyaların Freud'un kabul ettiği biçimde işleyip, işlemediklerini araştırmaya başlamadan önce, sembollerin iki türü arasında bir ayrım yapmayı gerekli görüyorum. Bunlar evrensel ve rastlantısal semboller olmak üzere ikiye ayrılırlar. Rastlantısal semboller, sembolize ettikleri şeylerle gerçek bir yakınlık ve ilişki göstermezler. Birisinin tanınmış bir şehirde, başından can sıkıcı bir olay geçmiş olduğunu varsayalım. Daha sonradan bu şehrin adını duymak, o kimsede moral bozucu bir etki yaratacaktır. Aynı biçimde eğer başından sevindirici bir olay geçmiş olsaydı, o şehrin adını duyduğunda göstereceği tepki de, tam ters biçimde bir mutluluk duymak olarak belirecekti. Şehir aynı şehirdir. Ama onunla bağlantılı olan kişisel anı, bu şehri yaşanılmış olayla paralel olarak, o zamanki ruhsal durumun sembolü haline getirmiştir. Aynı etki ve sembolik anlam, belirli bir ev, sokak, giysi ya da bunlara benzer şeylerle ilişkili olarak da çıkabilir karşımıza. Rüyada görülen resim, onunla bağlı olarak bir zamanlar yaşadığımız duygusal anı yansıtır bize. Burada sembol ile sembolize edilen yaşantı arasındaki bağıntı tamamen rastlantısaldır.

Bu nedenle de, rüyayı görenin diğer çağrışımlarını bilmemiz gerekir, bu sembolün anlamını bulabilmek için. Rüyayı gören sembolle ilgili başından geçenleri anlatmadıkça ya da hatırlayamadıkça, sembolü çözmemiz olanaksızdır.

Buna karşılık evrensel sembollerde, sembolize

edilen şey ile sembol arasında yakın bir ilişki vardır. Ateş sembolünü ele alalım: Şöminedeki ateşin bazı özellikleri, hele de canlılığı bizi büyülüyor olsun. Sürekli hareket halinde olmasına ve her an değişmesine rağmen, yine de bir kalıcılığı vardır bu ateşin. Hiç aynı kalmaz, ama hep aynıdır o. Üzerimizde güç, enerji, hafiflik ve zerafet etkileri uyandırıyor. Sanki sonsuz ve bitmeyen bir enerjiyle dans eder gibidir. Ateş sembolünü yorumlamak istediğimizde, onu seyrederken hissettiğimiz duygulardan daha iyi kavramlar bulmamız mümkün değildir: Güçlülük, zerafet, hareket, neşe ve rahatlık. Duygularımızı bu öğelerden her biri zaman zaman etkisi altına alır, bazen biri, bazen diğeri ağır basar. Ama ateş, kimi zaman bozucu ve yıkıcı bir güç de taşıyor olabilir. Yani yanan bir ev görürsek rüyamızda, bu güzelliğin değil, yıkıcılığın sembolüdür.

Bazı bakımlardan ateşe benzeyen, ancak bir çok başka özellikleri de içeren bir diğer sembol su, deniz veya nehirdir. Burada da sürekli hareketin yanı sıra, bir kalıcılık görürüz. Yine bu sembol canlılığı, enerjiyi ve dengeyi anlatır bize. Ama ateşe oranla önemli bir farkı vardır: Ateş maceracı, heyecanlı ve atiktir, su ise sakin, düzenli ve ağır.

Evrensel sembol, sembol ile sembolize edilen şey arasındaki ilişkinin anlamlı ve kesin olduğu tek sembol biçimidir. Onun kökleri duygu ve düşünceler ile, anlamlı deneylerin birikimi arasındaki kaynaktan çıkar. Bunları evrensel olarak nitelememizin nedeni, tüm insanlarda ortak olmalarıdır. Rastlantısal ya da geleneksel (örneğin trafik işaretleri) semboller ise, yalnızca bir ya da daha çok insanın aralarındaki bir anlaşmanın ürünüdür. Yani diğer insanlarca paylaşılmazlar. Evrensel semboller ise

bedenimizin, duyu organlarımızın ve ruhumuzun içinde yer etmişlerdir, hem de tüm insanlarda ortaktırlar. Bu, bütün insanlarca birlikte oluşturulmuş bir dildir yani.

Freud'a göre, bazı cinsel semboller dışındaki bütün semboller rastlantısaldır. Kule ya da sopa erkeksi, ev veya deniz ise kadınsı cinselliğin sembolleridir. Jung, rüyaların çözüm gerektirmez bir açıklıkta dile geldiğini savunuyordu. Freud'un tezi ise buna tam terstir. O çözümleme yapılmazsa, hiç bir rüyanın anlaşılamayacağı kanısındaydı.

Çeşitli insanların ve kendimin rüyalarını yorumlamamın sonucunda inanıyorum ki, Freud rüyalarda etkili olan sansür buluşunu, onu dogmatik bir genelleştirmeye götürmekle son derece kısıtlamıştır. Bir çok rüya bilirim; bunlarda sansür denen şey, anlamın kendini sembolik ve şiirsel biçimlerde ortaya koymasından başka bir şey değildir. Ama onun şiirsi dilini anlayamayanlar için, bu bir sansürdür. Sanatçı duygulara sahip olan insanlarda, rüya dilinin sembolik karakterini sansür kavramıyla bir araya getirmek mümkün değildir.

Aşağıda nakledeceğim rüya, çağrışımların yardımı olmadan anlaşılabilecek ve de içinde herhangi bir sansür olayının bulunmadığı bir örnektir. Bunun yanı sıra rüyayı görenin eklediği çağrışımların, bizim rüyayı anlamamızı kolaylaştırıp, zenginleştirdiğini de farkedebiliriz (Fromm, 1951 a, 6. Bölüm ile karşılaştırınız).

28 yaşındaki bir avukat psikiyatriste gelerek, uyandıktan sonra şöyle bir rüyayı hatırladığını anlatır: «Büyük, beyaz bir atın üzerinde askeri bir resmi geçidi seyrederken görüyordum kendimi ve herkes çılgınca beni alkışlıyordu.»

Doktor bu gence o alışılan soruyu sorar: «O arada aklınıza birşey geldi mi, ya da neler hissettiniz?» «Hiç bir şey» der adam «aptalca bir rüya bu. Bilirsiniz savaşı ve askerliği hiç sevmem, ayrıca bir general olmak arzusu taşıdığımı da hiç sanmıyorum.» Ve ekler: «Hem bütün ilgilerin üzerimde toplanmasından hoşlanmam. Hele binlerce askerin bana bakmaları... Alkışlayıp, alkışlamadıkları önemli değil bence. Size anlattıklarımı hatırlarsınız. Aynı sorunu mesleğimde de hissediyorum. Mahkemede bir davayı savunurken, herkesin bana bakması, beni oldukça rahatsız ediyor».

Psikiyatrist şöyle cevaplar onu: «Ama yine de, rüyanızı böyle biçimleyen ve rolleri dağıtan sizsiniz. Dış görünüşündeki tersliklere rağmen, rüyanın bir anlamı olması gerek. Önce rüyanın içeriğinin sizde yarattığı çağrışımları ele alalım. Kendinizi rüyadaki resme konsantre edin. Atın üzerinde oturduğunuz ve askerlerin sizi alkışladıkları görüntüye. Dikkatinizi çeken birşey var mı?»

«Garip, şimdi ondört - onbeş yaşlarında sık sık incelediğim bir resim geliyor gözlerimin önüne. Napolyon bu. Evet, beyaz bir atın üzerinde oturuyordu ve askerleri de arkasındaydılar. Ama alkışlama sahnesi yoktu o resimde.»

«Hatırladığınız bu şeyler çok ilginç. Bana bu resme olan sevginizden ve Napolyon'a duyduğunuz ilgiden bahsedin biraz.»

«Bu konuda anlatacak çok şey var. Ama benim için biraz can sıkıcı, bunları hatırlamak. O yaşlarda oldukça utangaçtım. Sportif alanda pek başarılı değildim, ayrıca benden büyük çocuklardan da korkardım. Ha, şimdi aklıma bir anım gelivor, tümden unutmuştum ben onu. Bu güçlü çocuklar-

la arkadaş olmak için can atardım. Bir gün bütün gücümü toplayıp, arkadaş olmak istediğim bir çocuğu, evde bir mikroskobum olduğunu ve ona sürüyle ilginç şeyler göstereceğimi söyleyerek evime davet ettim. Birbirimizi hiç tanımıyorduk ama, konuşursak anlaşacağımızı umuyordum ben. Aldığım cevap beni yıkmıştı: «Sümüklü, sen git de kızkardeşinin küçük arkadaşlarını çağır evine» demişti çocuk bana. İşte ondan sonradır ki, Napolyon üzerine kitaplar okumaya ve bir gün onun gibi güçlü olmayı hayal etmeye başladım. O da küçüktü benim gibi, o da utangaç bir çocukmuş gençliğinde. Ben de pekâlâ günün birinde onun gibi tüm dünyanın hayranlığını toplayan bir general olabilirdim. Her gün saatlerce kendimi Napolyon olmuş gibi düşlerdim. Hayran olunan, kıskanılan, ama bağışlayıcı ve hoşgörür. Bunları yalnızca hayal ederdim, bu yere ulaşabileceğim konusunda bir etkinlik ve çaba göstermeden. Sonra koleje gittiğimde bu hayalciliğimi bırakmıştım. Yıllardır aklıma gelmemişti bu dönemlerim, kimseyle de konuşmamıştım üzerinde ve size bunları anlatmak sıkıcı geliyor bana şu an.»

«Siz unutmuşsunuz bu anıları ama, davranış ve duygularınızın bir çoğunu belirleyen diğer benliğiniz (bilinçaltınız) hâlâ şöhretli olmak, hayran kalınmak ve güçlü olmak özlemiyle dolu. Geçen gece sizle konuşan da, işte bu diğer benliğinizdi. Acaba neden özellikle geçen gece? O gecenin gündüzünde neler olduğunu ve sizce önemli bir şey geçip, geçmediğini bir düşünün bakalım.»

«Hergünkü gibi bir gündü. Büroya gittim, bir kanun maddesi konusunda döküman topladım, son-

ra eve döndüm, yemek yedim ve sinemaya gidip, döndükten sonra da yattım.»

«Bu anlattıklarından rüyanızla ilgili bazı şeyler çıkarmak olanaksız. O gün büroda olanları daha ayrıntılı hatırlamaya çalışsanız...»

«Aa, evet; bir şeyler geliyor aklıma ama, onun rüyayla bir ilgisi olmasa gerek. Topladığım dökümanları büronun yöneticisi için derlemiştim. Bu notları ona götürdüğümde, yaptığım bir yanlışlığı görünce bana: «Beni şaşırttınız, sizin böyle bir hata yapacağınızı ummazdım» dedi. Bu söz beni korkutmuştu o anda. Çünkü beni, ileride firmaya ortak olarak alacağını umuyordum. 'Acaba bu suya mı düşecekti?' korkusu kaplamıştı içimi. Ama sonra, kendi kendime, bu korkunun saçma olduğunu, herkesin hata yapabileceğini ve o anda belki de yöneticinin canının sıkkın olduğunu, kısaca bu olayın benim geleceğim açısından olumsuz bir etki taşımayacağını düşünmüştüm. Öğleden sonra da olayı unuttum, gitti.»

«Ruh haliniz nasıldı? Sinirli ya da bitkin bir durumda mıydınız?»

«Hiç değil. Canım biraz uyku istiyordu o kadar. Çalışmak zor gelmişti ve bürodan ayrılma saatini iple çektim.»

«Gününüzün son önemli olayı sinemaya gidişiniz. Ne oynadığını anlatır mısınız bana?»

«Juarez adlı filimdi bu. Çok beğenmiştim. Hatta bir yerinde ağladım bile.»

«Hangi yerinde?»

«Önce Juarez'in tanıtılmasında. Çektiği acılar ve yoksulluk. Sonra ama bu koşullarını aşıp, zafere ulaşması. Beni böylesine etkileyen ender filimlerden biriydi bu.»

«Sonra eve dönüp, yattınız ve rüyada kendinizi o beyaz at üzerinde gördünüz. Askerleriniz de sizi alkışlıyorlardı. Şimdi neden böyle bir rüya gördüğünüzü daha iyi anlayabiliyoruz, değil mi? Genç ken kendinizi utangaç ve çekingen hissediyordunuz. Bunda, kendi başarılarıyla gururlanan ve size ilgi, sevgi gösterme yeteneğinden yoksun olan babanızın büyük etkileri olduğunu şimdiye kadar ki araştırmalarımızda anlamıştık. Babanız size sevgisini gösteremediği gibi, sizi nasıl cesaretlendirmesi gerektiğini de bilemiyordu. O kaba çocuk tarafından terslenmeniz olayı, uzun bir zincirin son halkası. Zaten ezilmiş olan kendinize güveniniz, bu olayla kesin darbeyi yemiş oluyordu. Artık babanız gibi güçlü ve hayran olunacak biri olmaktan ümidinizi kesiyordunuz. İnsanlar sizi hep tersleyecekler, onlara kendinizi kabul ettirmeniz olanaksızdı sanıyordunuz. Ne yapabilirdiniz bu yenilgiye karşı? Kendi hayal dünyanıza kaçtınız ve orada, dünyada gerçekleştirmekten umudunuzu kestiğiniz şeylerden oluşan bir dünya kurdunuz kendinize. Hayal dünyanıza kimse giremezdi, kimse sizi tersleyemezdi orada. Siz Napolyon'dunuz, milyonların, belki ondan da önemlisi sizin kendi hayranlığınızı kazanmış olan büyük kahramandınız.

Hayallerinizi yaşatabildiğiniz ölçüde, dış dünya ile giriştiğiniz ilişkilerin sizde yarattığı aşağılık duygusunun acısından kurtulmanız mümkündü. Sonra koleje geldiniz. Babanızla olan bağlılığınız azalmıştı. Derslerinize verdiniz kendinizi ve bu size belirli bir doyum verdi. Yani, daha güzel bir başlangıç yapmak geliyordu içinizden. Hem o «çocuksu» hayallerinizden de utanıyordunuz. Bu nedenle onları bir kenara ittiniz. Böylece sağlam bir in-

san olma yolunda ilk adımları attığınıza inanıyordunuz. Ama bunlar gördüğümüz gibi biraz aldatıcı idi. Her sınav öncesinde büyük heyecanlara kapılıyordunuz. Başka bir erkek çıkarsa, hiç bir kızın sizle gerçekten ilgilenip, sevebileceğine de inanmıyordunuz. Şefinizin sizi eleştirmesinden de çekiniyordunuz hep. Ve bu bizi rüyayı gördüğünüz gecenin gündüzüne götürüyor. Sizin engellemeye çalıştığınız şey, eleştirilmek hem de şefinizce. İşte bu olay olmuştu. Büronun yöneticisi sizin bir hatanızı bulmuştu ve o eski yetersizlik duygusu içinizde yeniden canlanmıştı bir anda. Ama ona aldırmayıp, bir yana itmeye çalıştınız. Sonra da kendinizi ürkek ya da üzüntülü değil de, yorgun hissettiniz. Akşam sinemaya gittiniz. Filim sizin eski hayallerinize benziyordu, kahraman oluyordu Juarez. Güçsüz ve yoksul bir çocukken halkının hayranlık duyulan kurtarıcısı durumuna dek yükseliyordu. Siz, tıpkı gençliğinizde olduğu gibi şimdi de herkesçe alkışlanan bir kahraman olmak duygusunu besliyorsunuz içinizde, bundan tam vazgeçememişsiniz daha. Farkında değil misiniz, ün ve şöhret kazanma hayalleriyle aramızdaki köprüyü tam koparamadığınızın? Dış dünya ve gerçekler size acı geldiğinde veya sizi tehdit eder halde olunca, hemen o hayal dünyanıza kaçmak istediğinizin? Sizin en çok korktuğunuz şeyin, yani bir türlü çocukluktan kurtulup da yetişkin olamamak ve böylece hem çevrenizin, hem de kendinizin sizi bir türlü ciddiye almayışlarının nedeni de işte bu. Sıkışınca kaçıvermek hemen hayallerinizin dünyasına. Size, sizin aradığınız yetişkinliğe ve olgunluğa varmanıza engel olan şey, bu işte korkmanız ve kaçmanız.»

5. UYKUNUN VE RÜYA GÖRMENİN İŞLEVİ

Freud, bütün rüyaların gerçekte isteklerimizi bilinçsizce tatmine yaradıklarını ve işlevlerinin de halüsinasyonlar(*) yoluyla bir boşalmaya yol açarak, uykuya yardımcı olmak olduğunu ileri sürmüştü. Elli yıllık araştırmalarımın sonucunda, Freud'un bu konudaki düşüncelerinin ancak küçük bir bölümünün geçerliliğine inanıyorum. Onun, rüyaların çoğu kez arzularımızın sembolik tatminlerle giderilmesine yaradığını bulması çok önemliydi. Ama bunun bütün rüyalar için geçerli olduğu iddiası, onun bu büyük buluşunu sınırlamıştır. Rüyalar isteklerin tatmini biçiminde, korkuların dile gelmesi olarak belirebilirler. Ama bunlardan da önemlisi, rüyaların bazı zamanlarda kendimiz ve başkaları hakkındaki anlayışımızı ortaya koymalarıdır. Rüyanın bu fonksiyonunu daha iyi açıklayabilmek için, uyku ile uyanıklık halleri arasındaki bazı biyolojik ve psikolojik farklılıkları belirtmek istiyorum. (Fromm, 1951 a, 3. Bölüm ile karşılaştırınız).

Uyanık halde iken, duygu ve düşüncelerimiz karşılaştıkları olaylara bir tepki göstermek zorundadırlar. Çevremizle uyum kurmak, onu değiştirmek ya da kendimizi korumak gibi. Uyanık haldeki insan önce yaşamda kalmaya, yaşamını sürdürmeye mecburdur. Gerçek doğa yasalarının emrinde ve onlara uymak zorundadır. Bu, onu zaman ve mekân sınırları içinde düşünmeye zorlar.

(*) Halüsinasyon: Gerçekte olmayan bir şeyi var farzetmek. Hayal, sanrı. (Çev.)

Uyku halinde ise, dış dünyayı kendi amaçlarımız doğrultusunda etkileme olanağından yoksunuz. «Uyku ölümün kardeşidir» sözü, bizim bu güçsüzlüğümüzü en iyi biçimde açıklar. Ama öte yandan da, uyanık halimizden çok daha özgürüzdür uykuda. İşimizin yükünden, kendimizi korumak ya da saldırmak zorunda kalıştan ve gerçekle karşı karşıya olup, ona egemen olmaya çalışmaktan kurtulmuşuzdur. Dış dünyaya sürekli olarak dikkat etmemiz de gerekmez. Bakışlarımızı kendi içimize çevirir ve yalnızca kendimizle ilgileniriz uykuda. Bu durumdaki bir insanı embiryoya veya bir ölüye benzetebiliriz. Ya da «gerçek» olgusuna bağlı olmayan meleklere. Uykuda zorunluklar imparatorluğu yerini özgürlükler imparatorluğuna bırakır. Orada tek varlık «ben» imdir, düşünce ve duygularımız bir tek onunla ilgilenirler.

Uyurken ruhsal yapımız, uyanık haline oranla çok değişik bir mantık kullanır. Uykuda kişi, yalnızca gerçekle ilişkili olduğu sürece bir anlam taşıyan şeylerle uğraşmaz. Örneğin bir insanın korkak olduğunu düşünüyorsam, belki de rüyamda onu bir tavuk biçiminde görebilirim. Böyle bir değişim, ancak benim duygusal durumum açısından anlamlıdır. Normal bir mantık ve dış gerçeklik içinse, tamamen saçma gelir bu.

Uyku ve uyanıklık insan varoluşunun iki ayrı kutbudur. Uyanık hayatımız, davranmak ve karar vermek görevlerini yüklenmiştir. Uykunun görevi ise insanın kendisini tanıması, kendisiyle bir hesaplaşmasıdır. Uykudan uyanınca kendimizi yeniden çalışma yaşamına veririz. Bu durumda hafızamız bile, bu hayata yönelmiş olarak çalışır. Hatırlayabildiklerimiz, bu zaman - mekân içindeki kavramlar ve

yaşantılardır ancak. Uyku dünyası kaybolmuştur, rüyalarımızı çok güçlükle hatırlayabiliriz. (Rüyasal etkinlikle ilişkin olarak ortaya çıkan sorunlar konusunda, E. Schachtel'in On Memory and Childhood Amnesia, 1947, makalesiyle karşılaştırınız.) Bu durum bir çok masalda da sembolik olarak tanımlanmıştır: Geceleri ortaya çıkan bedensiz varlıklar, cinler, periler ve melekler sabah olunca ortadan yok oluverirler. Onca ilginç olaydan hiç bir şey kalmamıştır ortada.

Bilinçlilik, ruhumuzun dış dünya ile olan ilişkilerinde ortaya çıkar ve varlığımızın bir belirmesidir. Bilincin özellikleri, yapılan işin niteliği ve uyanık durumun yaşamda kalma fonksiyonu tarafından belirlenir. Bilinçdışı diye nitelenen şey de, varlığımızın bir diğer beliriş biçimidir. Bu durumda dış dünya ile bütün bağlar koparılmıştır. Çalışmak ve davranmak zorunluluğu kalmamıştır, tek ilgi ve inceleme alanımız kendimizdir. Bilinçdışı diye nitelediğimiz, varlığımızın özel bir durumu olan eylemsizlik, «inaktiv»lik ile bağlı bir yaşantıdır. Taşıdığı özellikler de bu özel durumuna bağlıdır.

«Bilinçdışı» bizim «normal» durumumuz açısından bırakıldığında bilinçdışıdır. «Bilinçdışı»ndan söz ettiğimizde belirtmek istediğimiz, çalışırken ve uyanıkken ortada olan ruhsal - zihinsel çerçevenin dışında kalan bir yaşantı biçimidir. Bu durumda onu kavranılması güç, rahatsız edici ve zor hatırlanabilir bir öğe olarak değerlendiririz. Ama uyurken de tam tersi gerçekleşir. Uyanık haldeki ve bilinçli diye adlandırdığımız varoluş biçimi bize anlaşılmaz, karmaşık bir şeymiş gibi gelir. «Bilinçdışı» tanımı günlük yaşantı temel alınarak yapılır genellikle. Bu nedenle hem bilincin, hem de bilinçdışının, varlığı-

mızın iki farklı durumundaki, değişik görüntüleri olduğu gerçeği pek seçilemez.

Buna karşılık, uyanık durumda da duygu ve düşüncelerimizin tamamen zaman - mekân ile kısıtlı kalmadığı ileri sürülebilir. Yaratıcı hayal gücümüz geçmişi ve geleceği, sanki o anda yaşanılıyormuş gibi önümüze koyabilir. Ayrıca bizden çok uzaktaki şeyleri, bize yakınmışcasına değerlendirmek de mümkündür. Buna ek olarak, algı ve duygularımız nesneleri mekân ve zaman açılarından o anda önlerinde bulunmak koşuluna bağlı kalmadan kavrayabilirler. Bu yüzden uykuda zaman - mekân bağıntısının koparılması, uyanık duruma oranla bir başkalık oluşturmaz. Bu zaman - mekânsal sistemin yokluğu kendini, duygu ve düşüncelerin eylem durumundaki davranışlarına oranla ortaya çıkan farklılıklarda belli eder.

Yukarıdaki karşı çıkışlar, bana bu konuda bir noktaya açıklık getirme olanağını veriyor :

Düşünsel süreçlerin içerikleri ile, düşünce eylemi sırasında kullandığımız kategorileri birbirlerinden ayırmamız gerekir. Örneğin babamı düşünüp, onun herhangi bir konudaki tutumunun benimki ile aynı olduğunu saptayabilirim. Ama tutup da «ben «babamımı» dersem, bu iddia fizik dünyasının yasalarına ters düştüğü için «akıl dışı» ve yanlıştır. Ancak salt duygusal açıdan ele alınacak olursa bu söz, babamla özdeşliğimi vurgulaması açısından akıllıca ve doğrudur. Uyanık haldeki akıllı düşünsel süreçler kategorilere bağlıdır. Bu kategoriler, bizim dış gerçekle girdiğimiz ilişkinin türü ve biçimine göre doğan durumlardan kaynaklanırlar. Uyku halinde, yani bir eylemsizlik durumunda ortaya çıkan kategoriler ise, yalnızca kendi benliğimizden

kök alırlar. Aynısı duygular için de geçerlidir. Yirmi yıldır görmediğim bir insanın, o an benimle beraber olmadığı gerçeğini bilinçli olarak bilirim. Ama onu rüyamda gördüğümde, sanki o an karşımdaymış hissine kapılıveririm. Uyandıktan sonra «sanki karşımda gibiydi» demekle, yine uyanıklık durumuna özgü bir mantıkla hareket etmiş olurum. Rüyada şüphelilik, belki, sanki yoktur. Olan kesin olur ve o insan karşımızdadır bizim.

Az önce uykuda geçerli olan kuralları tanımlamaya ve bunlardan yararlanarak rüya yorumları için, bazı yeni bilgiler çıkarmaya çalıştım. Rüyalar ya isteklerin tatminine yöneliktirler, ya da rüyada bile kendini belli edebilecek şiddetteki duyguların ifade edilmeleridir. Rüya yorumlamayı bu iki tür ile kısıtlı tutamayız. Çoğu kez atlanılan bir başka açıklama yolu daha vardır. İnsanların kendilerine özgü özelliklerinden birisi de, bir şeyi neden yaptıklarının veya niçin öyle davrandıklarının nedenlerini bulmak ihtiyacı içinde olmalarıdır.

Bu olay genellikle «aklîleştirme» adıyla tanınır. Sevmediğimiz birisine karşı olan duygularımızı çoğu kez, birçok nedene bağlamak ve bu duygumuzun da bazı olayların ardından, ortaya çıkan, mantıklı bir sonuç olduğunu göstermek isteriz. Bu, sevilen ve beğenilen bir insan için de geçerlidir. Böyle bir durum, bir lidere karşı oluşan kitle psikolojisi içinde görülebilir. Veya belirli bir ırka, toplumun bir sınıfına karşı duyulan nefret de aynı kökten gelir.

Aklîleştirme ihtiyacının en belirgin olarak ortaya çıktığı durum post - hipnotik telkin(*) denen

(*) Post-hipnotik telkin: Hipnotik uyku halindeki kimseye,

olaydır. Hipnoz durumunda, uyandıktan beş saat sonra, akşama doğru saat 16'da paltosunu çıkartmak telkinini alan (ve bunu kabul eden) (Çev.) bir kimse uyandıktan sonra böyle bir şeyi hatırlamaz hiç. Ama saati geldiğinde, hava soğuk bile olsa «hava ne kadar da sıcak» veya buna benzer bir saçma gerekçeyle, belki de «içinden gelen bir sese uyduğunu» söyleyerek paltosunu çıkaracaktır. Çünkü bu davranışına mutlaka bir açıklama bulmak zorunda hisseder kendini. Nedenini bilemediği, bir açıklamasını da yapamadığı davranışlara girişmek insanları korkutur.

Bu ilkeleri rüya olayına aktarırsak, şöyle bir sonuca varabiliriz: Uykuda kendimizi tıpkı uyanık durumdaki gibi hissediyoruz. Uyanık haldeyken dayanamadığımız bir şey, aynen uykuda da geçerli. Açıklama bulamadığımız duygulara kapılmak, anlamsız davranışlara yönelmek istemiyoruz ve bundan ürküyoruz. Bunun için neden bir korku, nefret ya da sevinç duyduğumuzu açıklayabilmek amacıyla, rüyada bir öykü yaratıyoruz kendi kendimize. Yani rüyanın görevi, uyku sırasında hissettiğimiz duygu ve düşünceler için bir açıklama bulmaktır. Bu varsayıma göre, uykuda da uyanık halde olduğu gibi, duygularımızı mantıklı ve akıllı olarak göstermek eğilimindeyiz. Öyleyse rüyaları, içimizde yer

---

uyandıktan sonra bazı şeyleri yapıp, yapmaması telkin edilebilir. O kimse uyandıktan sonra bu olayı hatırlamaz. Ama zamanı geldiğinde, o emri yerine getirir. Bu mekanizmanın inceliği, hipnoz içinde ruhun canlı olması ve ona her türlü emri vermenin mümkün olmamasındadır. Örneğin verilen emri o anda ruh kabul etmeyebilir, yani eğilimi olmayan birine, zorla cinayet işletemezsiniz. Ruh karar verme yetisini, hipnozda da sürdürür. (Çev.)

etmiş olan, duyguları akılcılık gereklerine göre biçimleyip, yerlerine oturmak yönelişinin bir sonucu olarak değerlendirmek gerek.

Şimdi bir adım daha atıp, uykuya özgü koşuller arasındaki özel bir öğeyi inceleyelim. Bu bize, rüya olayının anlaşılmasında büyük ölçüde yardımcı olacaktır. Uyku sırasında, dış gerçekleri etkileyip, değiştirmek eylemi ile uğraşmadığımızı söylemiştik. Dış gerçeklerin farkında değilizdir ve ne onlar bizi etkiler, ne de biz onları. Şu halde, önce dış gerçekliğin bizim üzerimizde uyanık durumdayken nasıl bir etki yarattığını bilmeliyiz. Eğer bu etki uygun bir düzeyde ve dozda oluyorsa, uykuda bizim bundan kopup, ayrılmamız bizim rüya etkinliğimizi olumsuz yönde etkileyecektir. Çünkü böyle bir pozisyonda uyanık durumdaki ruhsal etkinlik, uykudakinden çok daha yararlı olacaktır.

Ancak çoğu kez, dış gerçeğin üzerimizdeki etkisi, zararlı ve acı verici olmaktadır. İşte bu durumda, uyku halinde bu olumsuz etkiden sıyrılmamız, bizim çok daha yararlı etkinlikler göstermemizi sağlayabilir.

Dış gerçek diye sözünü ettiğimiz şey, doğa ve dünya değildir. Çünkü doğa tek başına ne iyidir, ne de kötü. Bize yardımcı ya da tehlikeli olabilir. Eğer onu algılayamazsak, ona egemen olmak ve kendimizi ona karşı savunmak diye sorunlar da ortadan kalkar. Aslında bu bizi ne daha akıllı, ne de daha aptal veya daha iyi, belki de daha kötü kılmaz. Ama insanların yarattığı çevremizdeki dünya ve içinde yaşadığımız kültür, doğaya hiç benzemez. Üzerimizdeki etkisi çelişiktir, bunun bizim yararımıza olduğunu savunsak bile.

İnsanları hayvanlardan ayıran şey, kültür yaratma özelliğidir. Ve bu kültür bizi her yanımızdan çepçevre sarıp, etkisi altında tutar.

Bu tanıma göre kültürün, yani çevremizdeki insanlar tarafından yaratılmış bu dış gerçekliğin, içimizdeki iyi özellikleri geliştirme yolunda en önemli öğe olduğu ortaya çıkmıyor mu? Yine aynı akıl yürütme biçimine göre, bu bizi iyiye götüren dış dünya ile ilişkimizin kesildiği anlarda ilkel, hayvansı ve akılsız bir ruhsal duruma düşmemiz beklenmeli mi? Eflâtun'dan Freud'a kadar, rüyalarla uğraşan bir çok düşünür, böyle bir gerilemenin, uyku halinin ve rüyanın en başat özelliği olduğunu savunmuşlardı. Bu açıdan bakınca, rüyalarda akıl dışı, ilkel ve kaba yanlarımızın gün ışığına çıkması beklenmelidir. Bizim uyandıktan sonra rüyaları unutmamız gerçeğini de, bu güdülerden utandığımız biçiminde açıklamak mümkün olacaktır.

Rüyaları böyle yorumlamak bir ölçüye kadar doğrudur. Ama sorun, bunun tam gerçeği yansıtıp, yansıtmadığı. Çünkü toplumun üzerimizde yarattığı olumsuz etkiler, bunlardan kurtulduğumuzda (yani uykuda) bizi çoğu kez daha akıllı, zeki ve iyi karar verebilir kılmaktadır.

Özetleyecek olursak; rüyalar yalnızca akıl dışı arzuları dile getirmezler. Çoğu kez insanların kendileri ve çevreleri hakkında farkına varamadıkları görüşlerinin, inançlarının bir belirmesidir rüya. Ve rüya yorumunda en önemli nokta, bu iki durumu birbirinden ayırabilmektir.

IV

Freud'un İçgüdü Teorisi ve Bunun Eleştirisi

1. İÇGÜDÜ TEORİSİNİN GELİŞİMİ

Freud'un büyük buluşlarından sonuncusu, yaşam ve ölüm içgüdüleri teorisidir(1). 1920'de «Haz İlkesinin Ötesi» adlı çalışması ile birlikte Freud, kendi içgüdü teorisinde önemli bazı düzeltmeler ve değişiklikler yapmıştır. Bu yapıtında «tekrarlama zorlayışı»na bir içgüdünün özelliklerini yakıştıran Freud, Eros (yaşama içgüdüsü) ile ölüm içgüdüsü arasındaki karşıtlığı da ilk olarak burada tanımlamış, daha sonra 1923'de yazdığı «Ben ve Es (Şu veya O Şey)» de ve diğer yazılarında ise, bu konuyu geniş olarak ele alıp, işlemiştir. Ölüm ve yaşam içgüdülerinin bu yeni karşıtlığı, benlik ile cinsel içgüdüler arasındaki o temel karşıtlığın yerini alıyordu böylelikle. Freud Eros ile Libido'yu aynı kılma (özdeşleştirme) çabasında olmasına rağmen, bu yeni tanımlama eskisine oranla çok farklı bir içgüdü yorumu ortaya koyar.

«Haz İlkesinin Ötesi»ni yazarken Freud bu yeni varsayımına pek de öyle güvenemiyordu. «Bu düşüncelerime inanıp, inanmadığımı soracak olursanız, ne kendim tam inanıyorum, ne de başkalarının bu fikirlerime katılmalarını bekliyorum» diye yazıyordu. «Daha doğrusu, bu yeni varsayımlara ne denli inandığımı ben de bilemiyorum» (Freud, 1920 g, S. 63 ve sonrası). Yeni bir teorik çatı oluşturmaya çalışıp, bunun için çok büyük bir çaba ve emek veren, zekâsını dahice kullanan Freud'un bu alçakgönüllülüğü ve samimiyeti tüm yapıtında pırıl pırıl ışıldar. Daha sonraki onsekiz yılını da, gitgide da-

---

(1): Bundan sonraki bölüm Erich Fromm'un 1973 yılında yazdığı «The Anatomy of Human Destructiveness» (İnsan Yıkıcılığının Anatomisi) adlı yapıtından alınmıştır.

ha çok inanır olduğu yeni teorisini geliştirmekle geçirmiştir. Onun için önemli olan teorisine yeni boyutlar katmak değil, doğruluğuna inandığı bazı şeyleri zihinsel olarak mükemmelleştirmeye çalışmaktı. Ama taraftarları ve öğrencilerinin onu hiç anlamamış ya da çok az anlamış olmaları, Freud'u en fazla üzmüş olan nokta olsa gerek.

Yeni teorisini geniş olarak «Ben ve Es» (1923 b)'de işler. Burada yaptığı aşağıdaki açıklama bence çok önemli: «Bu iki içgüdü parçalanma ve oluşma gibi fizyolojik süreçlerle birlikte görülür. Yaşayan her canlı madde içinde yaşam ve ölüm içgüdüleri vardır, ama bu dağılım her maddede değişiktir. Böylelikle herhangi bir canlı madde (substance) Eros'un görevini üstlenebilir.

İçgüdülerin birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde oldukları, nasıl birleşip, kaynaştıklarını tasarlamak şimdilik olanaksızdır. Ancak bu ilişkinin sürekli ve de büyük boyutlarda süregeldiğine inanmak, teorimizin vazgeçilmez temel taşlarından biridir. Tek hücreli organizmalardan, çok hücreli canlılara geçerken tek hücredeki ölüm içgüdüsü neutralize olmuş, böylelikle de yıkıcı güdülerin belirli bir organ aracılığı ile dış dünyaya yansıtılması olanağı doğmuştur. Bu özel organ kaslardır ve ölüm içgüdüsü artık (belki tam olarak olmasa bile) dış dünyaya ve diğer canlılara yönelik bir yıkıcılık güdüsü olarak belirecektir» (Freud, 1923 b, S. 269).

Bu açıklamalar Freud düşüncesinin aldığı yeni yönü «Haz İlkesinin Ötesinde» yapıtından daha iyi belirtmektedir. Eski teorisi kimyasal nedenlere dayalı gerginlikler ve bu gerginlikleri çözme, belirli bir dalga boyuna dek azaltma (Haz İlkesi) ihtiyacına, yani mekanik - fizyolojik süreçlere dayalı

olan Freud'un bu yeni teorisi, biyolojik kökenlidir. Her canlı hücrede iki karşıt içgüdünün var olduğu kabul edilir bu teoriye göre. Eros (yaşam) ve ölüm içgüdüleri arasında oluşacak gerginliğin azaltılması olgusu yeni teoride daha radikal bir biçimde açıklanmıştır. «Nirvana İlkesi» diye de adlandırılan bu durumda, gerginlik ve ondan doğan heyecan tamamen, sıfır dalga boyuna değin azaltılır.

Bir yıl sonra, 1924'de «Mazoşizmin Ekonomik Sorunu» adlı denemesinde bu iki içgüdü arasındaki ilişkiye, yeni bir ışık tutar Freud: «Libido (cinsel dürtü)'nun görevi yıkıcı içgüdüyü zararsız kılmaktır. Bu görevi yerine getirirken de kaslardan yararlanır ve yıkıcı içgüdüleri dış dünyadaki nesnelere yöneltir. Böyle durumlarda bu içgüdü, yıkıcılık içgüdüsü, egemen olmak içgüdüsü ile güçlü ve iktidarda olmak tutkusu gibi değişik adlar alır(²). Yıkıcı içgüdünün bir kısmı cinsel fonksiyonun emrine verilir ve burada önemli bir görevi üstlenir. Bu, sadizm denilen şeydir. Ama içgüdünün diğer bir bölümü, bu dış nesnelere yönelme oyununa katılmaz ve organizmanın içinde kalır. Orada Libido ile birleşerek mazoşizmin kaynağını oluşturur» (Freud, 1924 c, S. 376).

«Psikanalize Giriş Konferansları» (Freud, 1933 a) adlı yapıtında da, Freud daha önceki yorumlarına bağlı kalır. Buna ek olarak erotik içgüdüler-

(²): Freud burada üç değişik eğilimi birbiriyle karşılaştırmış oluyor: Yıkıcılık içgüdüsü, temel olarak iktidarda olmak tutkusundan ayrılır. Birinci durumda amaç bir şeyi zedelemek, ona zarar vermektir. Diğerinde ise bir şeyi kontrol edebilmek için, ona sahip olunmak istenir. Egemen olmak içgüdüsü ise, ötekilerden de farklıdır. Burada amaç yıkıcılık içgüdüsündekinin tam tersidir. Bir şey yaratmak ve ortaya koyulmak istenir çünkü.

den bahseder: «Erotik içgüdüler canlı maddeleri birleştirmek, toplamak isterlerken, ölüm içgüdüleri buna karşı direnirler ve canlıyı ilk, anorganik haline dönüştürmek isterler» (S. 114). Yine aynı konferans notlarında, Freud temel yıkıcılık içgüdüsü üzerine de şunları yazar:

«Anlaşılıyor ki, algılarımızı ancak iki koşul altında anlamamız mümkün olacak. Bunlardan biri algıların erotik içgüdüler aracılığı ile mazoşizme uzanması, diğeri ise saldırganlık (Agressiveness) biçimiyle dış dünyaya yönelmesi biçimidir. Bu aşamada, saldırganlığın dış dünyadaki engeller nedeniyle her zaman bir tatmine ulaşamaması sorunu çıkar karşımıza. Böyle olduğunda içe dönen saldırganlık içgüdüsü, orada zaten varolan insanın kendi kendisini yıkma içgüdüsünün etkisini daha da arttırabilir. Bu oluşum çok önemlidir. Engellenen saldırganlık, kendimize zarar vermemize yol açar. Öyle görünüyor ki, kendimizi yok etmemek ve parçalanmak eğiliminden kurtulabilmek için, başka şeylere ve kimselere saldırmak, onları yıkmak zorundayız. Ahlâkçılar için ne acı bir açıklama!» (S. 112).

Ölümünden önceki yıl ve ondan bir yıl öncesinde yazdığı son iki denemesinde de Freud, yukarıda özetle aktardığımız görüşlerinde bir değişiklik yapmamıştır. «Sonlu ve Sonsuz Analiz» (1937 c)'de yeniden ölüm içgüdüsünün önemini vurgular. Bu yapıta bir önsöz yazan yayımcı Strachey şöyle diyor: «Ölüm içgüdüsü insandaki en güçlü ve kontrolü olanaksız olan bir engeldir» (Freud, Studienausgabe. Ek cilt, S. 353). Ölümünden sonra yayınlanan son yapıtı «Bir Psikanaliz Taslağı» (yazılış 1938, yayım 1940)'nda Freud yine eski teorisi doğrultusunda yönlendirir düşüncelerini.

2. İÇGÜDÜ TEORİSİ VARSAYIMLARININ İNCELENMESİ

Freud'un ölüm ve yaşam içgüdüleri üzerine geliştirdiği yeni teorisini, özet olarak tanıtmaya çalıştık. Ancak bu açıklamalarımız, teorinin eskisine oranla ne denli radikal olduğunu göstermekten uzak kalıyor. Öte yandan Freud'un da bunun farkına varamaması nedeniyle, yeni teori bir çok çelişkileri ve uzlaşmazlıkları bünyesinde taşımakta. Önümüzdeki bölümde bu değişikliklerin anlamını belirtmek ve Freud'un eski teorisi ile yenisi arasındaki çatışmaları incelemek istiyorum.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Freud'un iki yeni düşüncesi vardı. Bunlardan biri, insandaki saldırganlık ve yıkıcılık içgüdülerinin cinsellikten bağımsız olduğudur. Bunun yeni bir fikir olduğunu söylemek pek doğru olmaz. Az önce, Freud'un cinsellikten bağımsız olan içgüdülerin varlığını dikkat dışı bırakmadığını belirtmiştim. Ama burada onlar, yüzeysel bir anlam veriyordu ve bu düşüncesi onun cinsel içgüdülerle, benlik içgüdüleri arasındaki temel karşıtlık varsayımını pek etkilemiyordu. (Daha sonra narsizm kavramını da katmasına rağmen işin içine.) Ölüm içgüdüsü kavramını teorisine alması ise, insandaki yıkıcılık olgusuna ağırlık vermesine yol açtı. Böylelikle ilk teorisinden farklı olarak varlığın bir kutbu yıkıcılık, diğer kutbu ise yıkıcılıkla sürekli bir savaş içinde olan Eros oluyordu. Yaşamı var eden Eros'un karşısına, yaşamın en eski olgusunu, yıkıcılığı yerleştiriyordu Freud.

Freud'un yeni teorisini etkileyen ikinci düşünce biçimi eski teorilerdeki fikirlerinden çok farklı olmakla kalmıyor, hatta onlarla çelişiyordu bile. Sözü edilen şey, canlı maddelerin her hücresinde varolduğu varsayılan Eros'un, küçük birimleri birleştirip, bir etmek amacına yönelik bir işlevi olduğu fikridir. Daha geniş biçimiyle; Eros uygarlık yolunda, tüm küçük birimlerin ve birbirinden farklı özelliklerin tek bir insanlık potasında eritilmesine katkıda bulunur, diyordu Freud (1930 a). Bu arada cinsel olmayan sevginin de farkına varmıştı ve yaşam içgüdüsünü «sevgi içgüdüsü» olarak tanımlıyordu. Freud sevgiyi yaşam ve evrim ile özdeşleştirerek, ölüm içgüdüsüne karşı verilen savaşta, sevginin insan varlığının korunmasından yana olduğunu vurguluyordu bu yeni teorisinde.

Eski düşüncesinde ise Freud, insanı kapalı bir sistem olarak ele alır. Bu kapalı devre sistem iki farklı güdü tarafından yönetilir. Bunlardan biri yaşamda kalma mücadelesini sürdüren benlik içgüdüsü, diğeri ise içsel gerginlikleri giderebilmek için gösterilen çabadan doğan hazza ulaşma içgüdüsüdür. Bu ikincisi bedenin zevk alınan bölgelerinde ve özellikle cinsel organlarda yoğunlaşmıştır. Hazza ulaşma, bedendeki bazı kimyasal değişmeler yolu ile sağlanır. Bu anlayıştaki insan önce tek başına ve soyutlanmış bir haldeyken, karşı cinse duyduğu yakınlık nedeniyle, haz ihtiyacını tatmin etmek için onlarla ilişki kurar. Freud iki cins arasındaki ilişkileri tıpkı insanların pazarda, mal piyasasındaki davranışlarına benzetir. Her iki durumda da amaç, insanın ihtiyaçlarını gidermesidir. Freud, insanlar arası ilişkilerin böyle doğduğuna inanırdı. Kişi ihtiyaç duyduğu şeyleri sunanlara yönelirken, onda

kendi ihtiyaçlarının tatminini görenler de, ona gelirler.

Bu düşünüş biçimi, Eros teorisinde tümden değişmiştir. Artık insan tek başına ve bencil, yani bir 'l'homme machine' değildir. O şimdi ilk olarak yaşam içgüdüsünün etkisiyle, başka insanlarla birleşmenin, bir araya gelmenin yollarını arayan bir varlıktır. Yaşam, sevgi ve evrim bir ve aynı şeydir ve de cinsellik ile haz duygularından çok daha derin, çok daha temel özelliklerdir.

Freud'un tavrını değiştirici İncil'deki «Komşunu da kendin gibi seveceksin» emrini yorumlayışında, çok belirgin bir hal alır. «Neden Savaş?» (1933 b)'da şöyle yazmıştır: «İnsanlar arasında duygusal bir bağ sağlayan herşeyin savaşa karşı olması gerekir. Bu insanlararası bağlar, iki türlü olabilir. İlki, bir nesneye duyulan cinsel amaçtan yoksun sevgi, ki burada din ile aynı şeyi söyleyen ve «komşunu da kendin gibi seveceksin» diyen psikanalizin utanmasına gerek yoktur. Çünkü bu kolay söylenen, ama gerçekleştirilmesi zor bir şeydir. İkinci tür duygusal bağ ise, başkalarıyla özdeşleşmek duygusudur. İnsanlar arasında buna benzer ortak özellikler ve bağlar yaratan her şey, işte böyle birleşmek, özdeşleşmek duygularının doğmasına yol açar. İnsan topluluklarının, toplumların kurulup, yaşamaları da işte buna dayanır» (Freud, 1933 b, S. 23).

Halbuki bundan üç yıl önce aynı Freud, İncil' deki bu emri yorumlamasını şu sözlerle bitiriyordu: «Gerçekleştirilmesi hiç de akılcı bir tutum olarak önerilemeyecek böyle bir şeyi emretmek neye yarayacak ki?» (Freud, 1930 a, S. 469).

Daha sonra bu bakış açısı kökten değişir. Dinin düşmanı olan ve onu insanın olgunlaşıp, bağımsızlığını kazanmasına engel bir kuruntu diye niteleyen Freud, şimdi kendi psikolojik savını destekleyebilmek için tüm hümaniter dinlerde ortak olan bir emri kullanmaktadır. «Psikanaliz burada sevgiden söz ettiği için utanmamalıdır» (Freud, 1933 b, S. 2. Bunu 1908 d ile karşılaştırınız) derken, aslında kendi «sevgi» anlayışındaki bu büyük değişiklikten duyduğu utangaçlığı gizlemek ister gibidir.

Acaba Freud, düşüncesindeki bu çok önemli değişikliğin farkında mıydı? Eski ve yeni teorileri arasındaki derin ve uzlaşmaz karşıtlığın bilinci uyanmış mıydı onda? Sanmıyorum. «Ben ve Es» (1923 b)'de Eros'u (yaşam ya da sevgi içgüdüsünü) cinsel içgüdüler ve yaşamda kalma içgüdüleriyle özdeş kılar. Bu yaklaşıma göre «iki içgüdü türünü (Eros ve ölüm içgüdüsünü) birbirinden ayırmak gerekir. Bunlardan ilki, daha dikkat çekici olan ve üzerinde daha geniş bilgi sahibi olduğumuz Eros ya da cinsel içgüdülerdir. Eros yalnızca cinsel içgüdüleri ve ondan türeyen yüceltilmiş içgüdüsel dürtüleri içermekle kalmaz, benlik diye adlandırılan yaşamda kalma içgüdüsünü de kapsamına alır. Bu yaşamda kalma içgüdüsünü, çalışmalarımın başında haklı nedenlerle cinsel içgüdülere karşıt olarak ele almıştım» (Freud, 1923 b, S. 268 ve sonrası).

Freud'un bu çelişkinin farkında olmadan eski ve yeni teorilerini birbirleriyle bağdaştırmaya çalışması, onun düşüncesinde derin bir uçurum doğmasına neden olmuştu. Bu çabası yüzünden yeni teorisine büyük karşıtlıklar ve çatışmalar taşıyan Freud, bunları ne kadar aşmaya ya da reddetmeye

çalışmışsa da, bunda başarılı olamamıştır. Önümüzdeki sayfalarda Freud'un farkedemediği şeyi; yeni (ve bu durumda daha iyi olan) şarabın eski kaplara doldurulamayacağı gerçeğini ve bu nedenle teorisinde ortaya çıkan dalgalanmaları açıklamaya çalışacağım. Bu çözümlemeye girişmeden önce, pek belli olmayan, ama olayı daha da karmaşıklaştıran başka bir değişikliğe de değinmek istiyorum. Freud, eski teorisini mekanik - materyalist bir bilimsel model üzerine oturtmuştur. Bunu anlamak kolaydır, çünkü hocası Von Brücke, Helmholtz, Büchner ve diğerleri gibi Freud'un çevresindekiler hep aynı mekanik - materyalist bilimsel görüşe sahiptiler(3).

Onlar, insanı kimyasal süreçlerle işleyen bir makine gibi görürler. Duygular, heyecanlar ve arzular bu düşünürler için bir takım fizyolojik oluşumlarla açıklanabilen, özel bazı durumlardan başkaca bir şey değillerdir. Ama bu beyler son yıllardaki nörolojik ve hormonal konulardaki yeni buluş-

(3): Peter Ammacher (1962), Freud teorisinin oluşumunda Von Brücke'nin rolünü çok iyi belirtmiştir. Bu çalışmanın ana fikrini, ona tamamen katılan Robert R. Holt şöyle özetler: «Psikanalitik teorinin en karmaşık, en anlaşılmaz ve keyfî gibi görünen bölümlerindeki sonradan sınanması olanaksız, ama yanlış fikir yürütmelerinin hemen hepsi ya biyolojik varsayımlardır, ya da Freud'un tıp öğrenimi sırasında hocalarından öğrendiği şeylerden türemişlerdir. Bu varsayımlar Freud'un düşüncelerine malzeme olmuşlar ve Freud onları evrensel determinizm teorisini kabul ettiği gibi, fazlaca irdelemeden kendi teorisine katıvermiştir. Muhtemelen o, bunları hep biyolojik kökenli olarak düşünmemiştir. Nörolojiden, soyut bir psikolojik model kurmaya geçtiğinde ise, bu varsayımları vazgeçilmez elemanlar olarak düşüncesine katmıştır» (R. R. Holt, 1965, S. 94).

lardan habersizdirler. Yine de görüşlerinde cesaretle ısrar ediyorlardı. Bedensel bir kaynağı olmayan her türlü ihtiyacı ve ilgiyi reddediyorlar, yok saymadıkları diğer süreçleri ise mekanik düşüncenin kuralları ile açıklamaya çalışıyorlardı. Brücke'nin fizyolojisi ile Freud'un insan modelini, bugün ona göre programlanmış bir bilgisayarla aynen tekrarlamak mümkündür. Önce bir gerginlik yaratılır ve bu belirli bir uyarı eşiğinde azaltılarak boşaltılmak zorundadır. Bu arada diğer bölüm olan benlik, gerçeği izler ve durumun uygun olmadığı zamanlarda gerginliği engellemek görevini üstlenir. Freud'un bu robotu, Isaac Asimov'un bilim - kurgu robotlarından hiç de farklı değildir. Yalnızca programları baska olacaktır bu robotların. Freud'un çizdiği robot insan tipinin en yüksek amacı, insan varlığına zarar vermemek değil de, kendi kendisini parçalayıp, yok etmemesini önlemektir.

Yeni teori ise, bu mekanik - fizyolojik modele hiç uymaz. Daha çok biyolojik bir yönlendirmenin egemen olduğu bu teoride, yaşam ve ölüm içgüdülerinin insanı hareketlendirip, biçimlediği düşüncesi işlenir. Hücrenin veya tüm yaşayan canlı maddelerin varlığı, bir motivasyon teorisinin temeli olur sonra. Burada artık, belirli bir organda oluşan fizyolojik süreçlere pek yer yoktur. Böyle bir görüş Alman materyalistlerinden çok J. Pratt (1958)'ın canlılık felsefesine daha yakındır. Ama önce de belirttiğimiz gibi, Freud kendi düşüncesindeki bu büyük değişimin pek farkında değildi. Bu nedenle eski fizyolojik yöntemini, yeni teorisine uydurmaya çalıştıkça, bir daire nasıl kare olamazsa, öylece başarısız kalmıştı hep. Ancak birbirlerinden bunca farklı olan teorilerin, Freud düşüncesinin değişmeyen

bir aksiyomu(*) olarak kalmış bir ortak noktaları vardır: İnsan denen fizyolojik aracın en değişmez yasası, gerginliğin (ya da heyecanın) belirli bir düzeye (sabit düzey ilkesi. Haz ilkesi de işte bu düzeye bağlıdır) veya sıfır düzeyine (Nirvana ilkesi. Ölüm içgüdüsünün üzerine kurulduğu temeldir bu) indirgenmesi eğilimidir.

Şimdi Freud'un yaşam ve ölüm içgüdülerinin etraflıca bir çözümlemesine girişelim(4).

«Freud'u ölüm içgüdüsünü tanımlamaya iten şey neydi?» diye soralım önce.

İlk neden olarak, Birinci Dünya Savaşı'nı gösterebiliriz. Çağının düşünürleri ve kendi yaş düzeyindeki her vatandaş gibi Freud da optimist(*) bir dünya görüşüne sahipti. Avrupa'nın refah içindeki ve bilimsel gelişmelerle gururlu halkı için bu iyimserlik doğaldı. Ama 1 Ağustos 1914'den önce herkesin olanaksız diye gördüğü bir şey, birden gerçek oluverdi. Irk kavgası, nefret ve yıkıcılık bir anda çevrelerini sarıvermiş ve savaş başlamıştı.

Bu tarihsel öğenin yanına, kişisel bir faktörün de eklendiğini söyleyebiliriz. Ernst Jones'un biyografisinden öğrendiğimize göre Freud, bir sabit fi-

---

(*) Aksiyom: Kendiliğinden belli olan, apaçık. Doğruluğu kendiliğinden apaçık göründüğü için tanımlanması gerekmeyen. (Çev.)

(4): Freud'un terminolojisi, yani kavramları kullanış biçimi, çoğu kez karmaşıktır. Bazen ölüm ve yaşam içgüdülerinden çoğul olarak bahsetmekte, bazen de ölüm içgüdüsü ve yaşam içgüdüsü diyerek bunları tekil olarak ele almaktadır. Ölüm içgüdü ya da içgüdülerine aynı zamanda yıkıcılık içgüdüsü ya da içgüdüleri de demektedir. Eros sözcüğüne paralel olan Thanatos sözcüğünü ölüm içgüdüsüyle eş anlamda kullanan ise Freud değil, P. Federn'dir.

(*) Optimist: İyimser. (Çev.)

kir gibi ölüm düşüncesi ile ilgilenme illetine tutulmuştu, yaşamın son dönemlerinde. Kırk yaşına geldikten sonra, her gün ölümü düşünür olmuştu. Ölümden korkusu öylesine büyüktü ki, başkalarından ayrılırken «Auf Wiedersehen» (yeniden görüşmek üzere) dedikten sonra «belki de beni bir daha göremeyeceksiniz» diye ekler olmuştu (E. Jones, 1957, S. 301). Ağır hastalığının da Freud'daki bu ölüm korkusunu artırdığını ve ölüm içgüdüsü tanımını formüle etmesinde etkili olduğunu düşünebiliriz. Ama, bu basitleştirilmiş biçimiyle yukarıdaki varsayıma inanmak tutarsız olacaktır. Çünkü hastalığının ilk belirtileri Şubat 1923'de, yani ölüm içgüdüsü kavramını ele alışından çok sonra ortaya çıkmıştır. Ancak ölüm konusundaki düşüncelerinin, hastalığından sonra daha da yoğunlaştığını ileri sürebiliriz. Böylece Freud için insan varlığının merkezi, artık ikisi de yaşamdan yana olan cinsel tutkular ile, benlik içgüdüsü arasındaki çatışma değil, yaşam ve ölümün birbiriyle karşı karşıya gelmeleridir. Yaşamın gizli amacının ölüm olduğu ve bu nedenle insanın ölmek zorunda kalışı düşüncesi de, ölüm korkusunu hafifletmeye çalışan bir teselli biçimidir.

Sıraladığımız kişisel ve tarihsel faktörler, Freud'un ölüm içgüdüsü kavramına eğilmesini sağlayan öğelerden yalnızca bir bölümüdür. Bunlara eklenen daha bir dizi faktör ise, teorinin gelişip, büyümesine yol açmıştır. Freud, karşıt kavramlarla işleyen, yani düalist(*) bir düşünce biçimine sahipti. Karşıt güçlerin birbirleriyle çarpıştıklarına ve

(*) Düalizm: İkicilik. Her şeyde ruh ve madde, iyilik ve kötülük gibi iki karşıt ilkenin bulunduğunu ileri süren görüş. (Çev.)

yaşam sürecinin bu savaşın bir sonucu olduğuna inanırdı. Cinsellik ve yaşamda kalma içgüdüsü, bu düalist teorinin iki ayrı kutuplarıydı Freud'a göre. Ama narsizm kavramı yaşamda kalma içgüsünü, Libido'nun alanına dek uzatınca, eski teori sallanmaya başladı. Çünkü narsizm, Freud'u tüm içgüdülerin kaynağının Libido olduğunu kabule, böylece de tek kökenli bir teoriye geçmeye zorluyordu. Daha da fenası, Carl Gustav Jung'un tüm psişik enerjiyi Libido olarak tanımlayan görüşünü de, destekler duruma düşüyordu bu teori. Karşı olduğu Jung'un Libido anlayışını doğrular duruma düşmek, Freud'u çok rahatsız etmişti. Bu dayanılmaz çelişkiden mutlaka kurtulması gerekiyordu, ama nasıl? Libido'ya karşıt olan yeni bir içgüdü bulmak ve ikili teorisini yeniden kurmak zorundaydı. İşte ölüm içgüdüsü Freud'un bu isteğini karşılıyordu. Böylece eski düalitenin yerine bir yenisini bulmuş ve insan varlığını çatışan iki içgüdünün savaş alanı ve merkezi kılmıştı, yaşam ve ölüm içgüdülerinin.

Yeni teorisinde Freud, daha sonra bazı açıklamalar getireceğimiz bir düşünce modelini uyguluyor ve içlerine her türlü olayın yerleştirilebileceği iki geniş kavram yaratıyordu. Bu deneyi daha önce, cinsellik kavramını genişleterek de yapmıştı. Cinsellik kavramı öylesine genişlemişti ki, benlik içgüdüsü dışında kalan herşey, onun kapsamına girer olmuştu. Aynı şeyi bu kez de, ölüm içgüdüsü için yapar Freud. Bu kavramı çok geniş alır ve Eros'a ait olmayan her türlü içgüdüyü ölüm içgüdüsü çerçevesine yerleştirir. Aynı yöntemle saldırganlık, yıkıcılık, sadizm, sahip olma tutkusu ve bazı üretim biçimleri bile, aralarında kalite ve anlam farkı olmalarına rağmen, ölüm içgüdüsünün belirtileri ara-

sında sayılırlar.

Freud'un bir başka bakış açısı, eski teorisinde izlediği düşünce modelinin özelliklerini taşır: Ölüm içgüdüsünün temelde insanın içinde yer ettiğini, ama bunun bir bölümünün saldırganlık biçiminde dışa yansıdığını, diğer bir bölümünün ise mazoşizm adını alarak insanın içinde kaldığını söyler. Dışa yansıtılan bölüm, aşamayacağı bazı engellerle karşılaşırsa, içe dönerek ikinci bir mazoşist baskı oluşturur. Bu, Freud'un narsizm üzerindeki düşüncelerinin tıpatıp benzeridir. Önce tüm Libido benliktedir (birincil narsizm), sonra bu güç dış dünyadaki nesnelere yönelir (nesnel Libido), sonuçta ama, bunun bir kısmı yeniden geri dönerek ikincil narsizmi yaratır.

Freud çoğu kez ölüm içgüdüsünü «yıkıcılık içgüdüsü» ve «saldırganlık içgüdüsü» ile eşanlamlı olarak kullanır (örnek; Freud, 1930 a). Aynı zamanda bu kavramlar arasında ince ayrımlar yapmaktan da geri kalmaz. James Strachey'in (S. Freud, 9. Cilt, S. 194 ve sonrasında) ortaya koyduğu gibi, Freud'un geç dönem yazılarında (Uygarlık ve Rahatsızlıkları, 1930 a; Ben ve Es, 1923 b; Psikanalize Giriş Konferansları, 1933 a, ve Bir Psikanaliz Taslağı, 1940 a) saldırganlık içgüdüsü, ikincil ve kendini yok etme içgüdüsünden türetilmiş olarak yer alır.

Önümüzdeki paragrafta ölüm içgüdüsü ile saldırganlık arasındaki ilişkiye bazı örnekler vermek istiyorum. «Uygarlık ve Rahatsızlıkları»nda Freud: «Ölüm içgüdüsünün bir bölümünün dışa yansıdığını ve böylelikle de saldırganlık ve yıkıcılık içgüdüleri olarak belirdiğini» yazar (Freud, 1930 a, S. 478). «Psikanalize Giriş Konferansları» adlı ya-

pıtında da: «Her yaşam sürecinde var olan insanın kendine yönelik yıkıcılık içgüdüsünün, ölüm içgüdüsünün bir belirtisi olduğunu» açıklar (Freud, 1933 a, S. 114). Bu düşüncelerini yine aynı kitapta daha açık olarak ortaya koyar: «Bu anlayışa göre mazoşizm, sadizmden daha yaşlıdır. Ama sadizm dışa dönük bir yıkıcılık içgüdüsü olarak, saldırganlık karakterini kazanır» (aynı kitap, S. 112). Yıkıcılık içgüdüsünün içeride kalan kısmı «erotik içgüdülerle birleşerek mazoşizme dönüşür» ya da «bu erotik içgüdülerin de eklenmesi ile dış dünyaya yansır.» Ama dışa dönük saldırganlık orada aşamayacağı engellere rastlarsa, yeniden içe dönerek oradaki kendi kendini yıkma eğilimini güçlendirir, diye belirtir Freud görüşlerini kitabında.

Bu teorik ve biraz çelişik düşünce biçimini Freud, son iki çalışmasında bir sonuca vardırmayı başarır. «Bir Psikanaliz Taslağı»nda şöyle yazar: «Es'de iki temel gücün (Eros ve yıkıcılık) karışımından oluşan organik içgüdüler etkili olurlar. Bu oluşumda iki gücün birbiriyle orantıları değişiktir. Bazen biri, bazen de öteki daha baskın olabilir bu karışımın içinde» (Freud, 1940 a, S. 128). «Sonlu ve Sonsuz Analiz» adlı yapıtında ise, ölüm içgüdüsü ve Eros'u en köklü iki içgüdü olarak tanımlar (Freud, 1937 c, S. 88 ve devamı).

Freud'un ölüm içgüdüsü kavramına, bunca teorik zorluğa rağmen, nasıl sıkı sıkı sarıldığını ve bu uyumsuzlukları tüm gücüyle gidermeye çalıştığını (ama bence başarısız kalan) görmek şaşırtıcı ve etkileyicidir.

Onun karşılaştığı en önemli zorluk belki de, birbiriyle çelişen iki ayrı eğilimi özdeş kılmaya çalışmasından doğuyor. Bedenin (tekrarlama zorla-

yışı ilkesinin bir sonucu olarak) o eski anorganik haline geri dönme eğilimi ile, ya kişinin kendisine ya da dışarıda başkalarına karşı yönelen yıkıcılık içgüdüsünü birleştirmeye çabalaması, Freud'u açmazlara sürüklemiştir.

İlk eğilim için belki de Thanatos sözcüğü (bunu ilk olarak P. Federn ölüm sözüne karşılık olarak kullanmıştı) daha uygun düşerdi. Ya da enerji ve gerginliğin tüm enerjik çabaların tükendiği bir düzeye dek indirgenmesine dayanan, «Nirvana İlkesi» sözü de seçilebilirdi(5). Ama yaşam gücünün yavaşça azalması, acaba yıkıcılık ile aynı mıdır? Bunu mantıksal açıdan haklı göstermek mümkün. Nitekim Freud' da böyle yapar: Organizmanın içinde ölmek eğilimi varsa, onunla birlikte yıkıcılık özelliğine sahip aktif bir gücün de varolması gerekir. (Bu, güdü teorisi (instinkt) taraftarlarınca yürütülen düşünce biçiminin tıpkısıdır. Onlar da her davranışın ardında özel bir güdünün varlığını kabul ederler.) Ama bu düşünce döngüsünü terkedersek, heyecanların sönmesi eğilimi ile yıkıcılık içgüdüsünün birbirleriyle özdeş olduklarını gösterecek bir kanıt bulmak zorlaşır. Freud'un tekrarlama zorlayışı konusundaki fikirlerine katılacak olursak, yani yaşa-

(5): «Nirvana İlkesi» kavramı, Buddhist Nirvana anlayışını yanlış tanıttığı için, pek uygun seçilmiş değildir bence. Nirvana doğanın getirdiği bir cansızlık hâli değildir. (Kaldı ki Buddhist'lere göre doğa bunun tam tersi bir eğilime sahiptir). Nirvana hâli, insanın ruhsal çabaları sonucu ulaşılan bir düzeydir. Bütün ihtiraslarını ve bencilliklerini aşabilen kişi, bu yere erişir ve orada sağlığı, mutluluğu ve yaşamının mükemmelliğini, evrimi yaşar. Tüm yaratılmışların çektikleri acılar nedeniyle yüreği yansa dahi, Nirvana hâlinde Buddha en yüksek sevinci tadacaktır.

mın sona ermek ve ölmek eğilimini taşıdığını kabul edersek, organizmalarda yer etmiş olan içgüdünün yıkıcılık olmaması gerektiği çıkar ortaya. Çünkü ölmek eğilimi Freud'un iddiasına göre güçlü, egemen ve yönetici olmak tutkularının da (bunlar sanat alanına yönelmiş olsalar bile) kaynağıdır. Ayrıca cinsellikle karıştığında sadizm ve mazoşizmin de yaratıcısı olan bu eğilim, teorik «Tour de force»u çıkmaza sokar. Kısaca «Nirvana İlkesi» ile yıkıcılık tutkusu birbirinden çok farklı şeylerdir ve bunları aynı ölüm içgüdüsü başlığı altında toplamak olanaksızdır.

Bir diğer zorluk yaratan konu da, ölüm içgüdüsünün Freud'un genel içgüdü anlayışına hiç uymamasıdır. Eski teorisinde olduğunun aksine, ölüm içgüdüsü bedenin herhangi bir bölgesini kendine çıkış noktası olarak almaz. Oluşturduğu biyolojik güç ise tüm canlı maddelerde yaşar. Otto Fenichel bunu inandırıcı bir biçimde anlatıyor: «Hücrelerin çöküp, yok olmaya yönelmeleri yıkıcı bir süreçtir. Ama bunun aynı anda bir yıkıcılık içgüdüsünün kaynağı olması da olanaksızdır. Örneğin tahrik olan bölgelerin uyarılması, merkezî sinir sisteminde kimyasal bir değişme yaratarak, cinsel içgüdüyü uyandırır. Tanım gereği bir içgüdü, kaynaktaki somatik(*) değişimleri geriye döndürmek eğilimini taşır. Ama ölüm içgüdüsü bunu hücrelerin yıpratılması yoluyla denemez. Freud'un ölüm içgüdüsü kuramını biçimleyen veriler, hiç bir zaman iki karşıt temel gücü (ölüm ve yaşam içgüdülerini) ortaya

(*) Somatik: Bedenle ilgili olan. Akıl hastalıklarında, ruhi belirtilere karşıt olarak ortaya çıkan organik belirtiler. (Çev.)

koymazlar. Kısaca bu tanımlamalar, biri gerginliğin azaltılıp, gevşeme yolu ile ölüme yönelik, diğeri ise yüksek amaçları gerçekleştirme eğilimindeki iki karşıt gücün varolmalarını doğrulamaz. Bu güçlerin varoldukları kabul edilirse, karşıt olmadıklarını da vurgulamak gerekecektir» (O. Fenichel, 1974, S. 91).

Fenichel, burada Freud'un kendini zorlayarak yarattığı bir çelişkiye parmak basıyor. Bunu daha da karmaşıklaştıran bir diğer etken, Freud'un Eros'un bir içgüdü olmadığı sonucuna varmasıdır. Eğer kişisel bazı nedenler bilinmeseydi, Freud'un «içgüdü» kavramını anladığından başka bir yönde kullanmasını, hem de bu farka hiç değinmeden ona başka bir anlam vermesini açıklamak güç olacaktı. (Bu zorluk daha terminolojik (kavramsal) plânda bile hemen ortaya çıkar. Eros'u içgüdü kavramına bağlamak olanaksızdır. Nitekim Freud hiç bir zaman «Eros içgüdüsü»nden bahsetmez. Ama Eros'u yaşam içgüdüsü biçiminde tanımlayarak, bu açmazı çözümlemeye çalışmıştır.)

Aslında, gerginliklerin belirli bir dalga boyuna indirgenmesi kavramını katmazsak, ölüm içgüdüsü ile eski teori arasında hiç bir bağ ve benzerlik söz konusu değildir. Az önce gördüğümüz gibi önceki teoride saldırganlık, ya cinsel organlarda oluşan cinselliğin bir kolu, ya da dış dünya uyaranlarına karşı yönelen bir benlik içgüdüsü olarak tanımlanır. Ölüm içgüdüsü teorisinde ise Freud, saldırganlığı cinsellikle karışmış ölüm içgüdüsü aracılığı ile sadizmin kaynağı olarak göstermesi dışında, eski teorisi ile hiç bir paralellik kurmaz (Freud, 1933 a, S. 111 ve sonrası).

Kısaca özetleyecek olursak; ölüm içgüdüsü an-

layışının iki temel nedeni olduğunu görürüz. Bunlardan birincisi, Freud'un giderek daha çok inandığı insan saldırganlığının gücü ve bunu teorisine katmak isteği, ikincisi ise düalist içgüdüler anlayışını korumak zorunluluğudur. Benlik içgüdülerini de Libido'ya bağlı olarak görmeye başladıktan sonra Freud, Eros ile ölüm içgüdüsü arasında uygun ve yeni bir karşıtlık bulmak zorunda hisseder kendini. Yeni teorisi bu rahata erdirmişti Freud'u, ama tüm teorisi içgüdüsel motivasyon açısından incelendiğinde, çözülmesi zor sorunlar çıkıyordu ortaya. Ölüm içgüdüsü herşeyin içine sığması gereken bir kavram oluyor ve onun yardımıyla teorideki tüm çelişkiler çözülmek isteniyordu umutsuzca. Belki de yaşlanması ve hastalığı nedenleriyle Freud, soruna tam derinlemesine eğilememiş ve çelişkilere yüzeysel bir tavırla yaklaşmıştı. Eros ve ölüm içgüdüsü kavramlarını düşüncelerine almayan diğer bir çok psikanalizci ise kolay bir çözüm yolu bulmuşlardır, Freud'un çelişkilerini aşabilmek için. Ölüm içgüdüsünü «yıkıcılık içgüdüsü»ne dönüştüren bu düşünürler, onun karşısına da eski cinsel içgüdüyü yerleştirmişlerdir. Böylelikle eskimiş içgüdü teorisini değiştirecek güçte olmamalarına rağmen, Freud'a da sadık kalmayı başarmışlardır. Bu yeni teoride varolan zorluklar ve çelişkiler, yine de onun insanlığa yararlı olmasını önleyememiştir. Yeni teori aracılığı ile insanın ölüm ve yaşam arasında yapacağı seçimin, onun varlığının en önemli sorunu olduğu ortaya çıkmıştır. Bu da, o eski fizyolojik içgüdü anlayışının giderek bir biyolojik düşünceye dönüşerek, önemini kaybetmesine yol açmıştır. Ne yazık ki Freud, teorisine bir çözüm bulma mutluluğunu yaşayamamıştır. Bu iş, yani yeni teoriyi geliştir-

mek, ondaki çelişki ve açmazları düzenlemeye çalışarak yeni çözümler bulmak, ondan sonra gelen düşünürlere kalmıştır böylece.

Yaşam içgüdüsü ve Eros kavramları, bu çözümlemede bizlere ölüm içgüdüsünden daha büyük güçlükler yaratmaktadırlar. Çünkü Libido teorisi diye adlandırılan eski düşünce biçiminde tahrik, erotik bölgelerin uyarılması sonucu oluşan kimyasal bir süreç olarak açıklanmıştı. Yaşam içgüdüsü kavramının ele alındığı yeni teoride ise, ne belirli bazı organlara (bölgelere), ne de fizyolojik bir kaynağa bağlı olmayan ve tüm canlı organizmalarda karşımıza çıkan bir eğilimle karşılaşırız. O halde nasıl eski cinsel içgüdü ile yaşam içgüdüsünü, yani cinsellik ile Eros'u özdeş sayabiliriz? Ama Freud «Psikanalize Giriş Konferansları»nda, yeni teorinin eski Libido teorisinin yerini aldığını söyler, aynı yapıtın bir başka yerinde de cinsel içgüdülerle Eros'un özdeş olduklarını belirtir. Şöyle yazar : «İçgüdülerin iki ayrı türü olduğunu kabul ediyoruz. Bunlardan biri, istendiğinde Eros diye de adlandırılabilecek cinsel içgüdüler, diğeri ise yıkıcılık amacı ile dolu saldırganlık içgüdüleridir» (Freud, 1933 a, S. 110). «Bir Psikanaliz Taslağı»nda aynı yaklaşım şu biçimde dile gelir: «Eros'un kullanılabilir tüm enerjisini şimdiden sonra Libido diye tanımlayacağız» (Freud, 1940 a, S. 72). Bazen Eros'u cinsel içgüdü ve yaşamda kalma içgüdüsü ile özdeşleştirdiği de olur (Freud, 1923 b). Bu yaklaşım ancak eski teoriyi değiştirip, orada karşıt güçler hal'nde tanımlanan cinsel içgüdü ile yaşamda kalma içgüdülerini, yeni teorisinde Libido başlığı altında toplamasından sonra anlam kazanır. Freud terminolojisindeki süregelen karışıklık bu kadarla kal-

maz. Çoğu kez Eros ve Libido'yu aynıymış gibi açıklayan Freud, son yapıtında bu ikisi arasındaki farklılığa işaret eder. «Bir Psikanaliz Taslağı»nda: «Libido hakkında bildiğimiz şey, cinsel fonksiyon sürecinde ortaya çıkan bir öğe olduğudur. Halk ağzında Libido Eros'la özdeş gibi kullanılıyor olsa bile, bizim teorimizde bu böyle değildir.» der Freud ve böylece daha önceki belirlemelerinden farklı olarak Eros ile cinselliğin özdeş olmadıklarını vurgular. Bu açıklamasından çıkan sonuca göre, Freud Eros'u ölüm içgüdüsünün karşısında bir temel içgüdü olarak görmekte ve cinselliğin ise onun türevlerinden yalnızca birisi olduğunu anlatmak istemektedir. Gerçekte bu açıklaması ile ta eskilerde «Haz İlkesinin Ötesi» adlı yapıtında, bir dip notta belirttiği düşüncesine yaklaşmaktadır Freud. «Cinsel içgüdüler Eros'un dış nesnelere yönelmiş bir bölümüdür. Ve bu Eros canlı organizmaların çeşitli bölümlerini bir arada ve birlikte tutmaya, yani canlılığı sürdürmeye çalışan bir güçtür» (Freud, 1920 g, S. 66).

Hatta Freud bir keresinde, kendi cinsellik anlayışının «ayrı cinsiyetlerin birleşmesi güdüsü ya da cinsel organlarda haz hissinin yaratılması olarak anlaşılmaması» gerektiğini belirttikten sonra, bu anlayışın daha çok «Platon (Eflâtun)'un Şölen adlı yapıtındaki herşeyi kapsayan ve içeren Eros'la uyuştuğunu» vurgular (Freud, 1925 e, S. 105). Bu varsayımın ilk bölümü hiç şüphesiz doğrudur. Çünkü Freud cinselliği her zaman cinsel organlar ve bölgelere bağlı kalmadan, çok daha geniş bir biçimde anlamıştır. Ama nasıl olup da Platon'cu Eros'la kendi anlayışını özdeş kıldığını kavramak zordur. Kendi eski cinsellik teorisi Platon'cu teorinin tam

karşıtıdır çünkü. Freud'a göre Libido erkeksi bir özelliktir ve ona paralel bir dişi Libido da yoktur. Onun ataerkil dünya görüşüne göre kadın erkeğe eşit değildir ve ondan bir derece aşağıdır. Platon' cu mitosta ise buna karşı olarak, erkek ve kadının bir ve aynı özden oldukları, ikiye bölünmüş halde bulundukları anlatılır. Kadın ve erkek eş değerdedirler, bir kutuplaşma içinde bulunurlar ve birleşmek, bir olmak eğilimini de içlerinde taşırlar.

Freud belki de kendi düşüncesinin bu iki aşaması arasındaki uzlaşmazlığı yalanlayabilmek için, böyle bir yaklaştırmaya ve benzetmeye sığınmıştı. Ama mitolojik Eros'la kendi cinsellik anlayışını aynı kılma çabası, eski teorisinin de iyice çarpılıp, bozulmasına yol açmıştır.

Ölüm içgüdüsünde olduğu gibi yaşam içgüdüsünün tanımlanmasında da, bu içgüdünün doğası açısından Freud bazı sorunlarla karşı karşıya kalır. Fenichel'in kanıtladığı gibi, ölüm içgüdüsünü Freud'un yeni içgüdü anlayışı içinde, bir içgüdü olarak tanımlamak mümkün değildir. (O. Fenichel, 1974). İlk olarak «Haz İlkesinin Ötesi»nde açıkladığı ve «Bir Psikanaliz Taslağı»nda tamamlamaya çalıştığı içgüdü tasarımı, ölüm ve yaşam içgüdüleri tanımlarından çok başkadır: «İçgüdüler her aktivitenin kaynağı olmakla beraber, yine de tutucu bir karaktere sahiptirler. Varlığın ulaştığı yer ve yeni durum, o durum terkedildikten sonra, geri dönülüp, yeniden sağlanmak istenir. İçgüdüler bu geriye dönüş eğilimleri nedeniyle, ileriye gidişi engeller bir tutum içindedirler» (Freud, 1940 a, S. 70).

Eros ile yaşama içgüdüsünün tüm içgüdülerdeki bu konservatif (tutucu) özelliğe sahip olduklarını söylemek ve aynı nedenle içgüdü adını alma-

larını doğrulamak mümkün mü? Freud içgüdülerin bu tutucu karakterini kurtarabilmek için kendini çok zorlar.

Örneğin üreme hücreleri için: «Üreme hücreleri canlı maddenin ölüme yönelişine karşı çalışırlar ve bize bir ölümsüzlük potansiyeli olarak yansıyan şeyi maddeye taşır, dururlar» der ve ekler: «Üreme hücrelerinin kaderlerini saptayan, onları biraraya getiren ve dış dünyanın etkilerine karşı koruyan içgüdülerin tümü cinsel içgüdüler gurubunu oluştururlar. Bu içgüdüler tutucudur çünkü, canlı maddeyi eski haline geri döndürmeye çalışırlar. Bunun yanı sıra, dış uyaranların etkilerini önlemek ve yaşamı korumak, onu uzatmaya çalışmak eğilimleri de daha geniş anlamdaki tutuculuk örnekleridir. İşte bunlar ölüme yönelik içgüdülere karşı etkide bulundukları için, gerçek yaşam içgüdüleridir. Organizmaların yaşamındaki bir döngüdür bu: Bir gurup içgüdü ileriye hücum eder, yaşamın son amacına bir an önce ulaşmak ister. Diğer gurup ise bu gidişi belirli noktalarda durdurup, olayı yeniden baştan alarak, sonu belli olan yolu biraz uzatmaya çalışır. Yaşamın başlangıcında cinsellik ve cinslerin ayrılığı olmasa bile, sonradan cinsel diye nitelenen içgüdülerin başlangıçtan beri var olup, fonksiyonlarını yerine getirdiklerini ve benlik içgüdüsüne karşı olmak görevlerini o zamandan beri gerçekleştirdiklerini düşünmemiz mümkündür» (Freud, 1920 g, S. 42 ve sonrası).

Bu denli uzun olarak aktardığım bölümün en ilginç yanı, Freud'un umutsuz bir çabayla nasıl bütün içgüdülerin ve de yaşam içgüdüsünün tutucu karakterlerini savunmak istediğini göstermesi bence. Cinsel içgüdüyü yeni baştan ve değişik bir bi-

çimde tanımlamak isterken, eski yapıtlarındaki içgüdü anlayışından tamamen kopmakta ve kurtuluşu üreme hücrelerinin kaderini denetleyen bir içgüdüden söz etmekte bulmaktadır.

Yine bir kaç yıl sonra «Ben ve Es» adlı yapıtında Freud, Eros'a gerçek bir içgüdü görüntüsü verebilmek için, ona konservatif bir karakter yakıştırır: «Biyolojik bulgularla desteklenen teorik varsayımlarımıza göre, ölüm içgüdüsünün görevi yaşamakta olan organizmaları yeniden eski cansız durumlarına yöneltmektir. Eros ise parçacıklara ayrılıp, dağılmış durumda olan canlı maddeyi bir araya getirmek ve onu canlı olarak, yaşamda tutabilmek amacını taşır. Bu iki içgüdü de kendi alanları içinde son derece tutucu davranırlar. İkisinin de amacı, yaşamın ortaya çıkması ile birlikte bozulmuş olan dengeyi yeniden sağlamaktır. Yani yaşamın doğması yaşamanın kaynağı olduğu kadar, ölüme doğru yön alınanmasının da nedenidir. Kısaca yaşam, bu iki yöneliş arasındaki bir savaş ve bir uyumdan başka bir şey değildir. Böylelikle yaşamın kökeni sorunu kozmolojik bir olay olarak açıklanamadan kalırken, yaşamın amaç ve hedefinin ne olduğu sorusu böyle ikili bir biçimde cevaplandırılmış olur» (Freud, 1923 b, S. 268 ve sonrası).

Eros yaşamı karmaşıklaştırmak ve korumak amacı ile hareket ettiği için tutucudur. Çünkü yaşamın ortaya çıkması ile, onu korumak içgüdüsü de birlikte doğmuştur. Ama burada şöyle bir soru sormak mümkün: Madem ki içgüdünün özünde en eski durumu, yani anorganik maddeyi olduğu gibi korumak eğilimi yatmaktadır, o halde varoluşun daha sonraki ileri bir aşamasını, yani hayatı da ko-

rumak eğiliminin aynı anda o içgüdüde nasıl bulunduğunu açıklayabilir miyiz?

Yaşam içgüdüsünün bu konservatif karakterini kurtarmak konusunda bunca uğraştıktan sonra, Freud «Bir Psikanaliz Taslağı»nda şu olumsuz sonuca varır: «Eros (ya da sevgi içgüdüsü) için böyle bir basitleştirmeye gidemeyiz. Çünkü bu tutum, canlı maddenin eskiden kendi başına bir birim olduğunu ve sonradan parçalandığını kabul etmemizi gerektirecekti. Eros'un görevinin de bu eski birliği sağlamaya yönelik olarak açıklanması şart olacaktı böylelikle» (Freud, 1940 a, S. 71). Bir dip notta da şunu ekler: «Böyle bir şeyi ancak şairler düşlemişlerdir. Ama canlı maddenin tarihinde buna benzer bir sürece rastlamak mümkün değildir.» Freud'un burada sözünü ettiği şey, mitolojideki Eros tanımlamasıdır ve onu bir hayal ürünü olarak adlandırmaktan çekinmez. Ancak aldığı bu tavır şaşırtıcıdır. Çünkü Platon'cu yaklaşım, Freud'un teorisindeki konservatif Eros kavramını doğrular biçimdedir. Eğer erkek ve kadın başlangıçta tek ve aynı idiyseler, sonra birbirlerinden ayrıldıkları için de şimdi yeniden birleşip, bir olma arzusuyla yanıp, tutuşmaktaysalar, işte bu içgüdülerin eski duruma dönmek eğilimlerini doğrulayıcı değil midir?

Freud'un neden bu kolay yolu seçmediğini anlamak için, az önceki dip notu «Haz İlkesinin Ötesi»ndeki şu bölümle karşılaştırmak gerek. Freud burada Platon'un Şölen'de bahsettiği mitosu açıklar önce: İnsanın birliğinin Tanrı Zeus tarafından ikiye ayrıldığını, sonra *bu iki ayrı* parçanın birbirlerini özleyip, yeniden bir olmak için tüm güçlerini kullandıklarını ve tüm insanların bu yarım halle-

rinden mutsuz olup, yeniden bir ve tek olacakları günün hasretiyle yandıklarını belirttikten sonra şöyle yazar: «Şair filozofların işaretlerini izleyerek, canlı maddenin, canlılığını kazanıp, yaşamaya başladıklarında parçalara ayrıldıklarını ve o zamandan beri de cinsel içgüdüler aracılığı ile yeniden birleşip, kaynaşmak istediklerini kabul edebilir miyiz acaba? Ya da bu parçalara ayrılan canlı maddenin çok hücreliğe dönüşüp, üreme hücreleri aracılığı ile yeniden birleşmeye çabaladıklarını? Bence burada bu tartışmayı kesmek gereklidir» (Freud, 1920 g, S. 63).

«Haz İlkesinin Ötesinde» Freud cevabı açık bırakırken, «Bir Psikanaliz Taslağı»nda onun olumsuz bir sonuca vardığını görüyoruz.

Ama daha önemlisi bu iki açıklamada da aynı kalan «canlı madde» tanımıdır. Freud her iki durumda da, parçalara ayrılan canlı bir maddeden söz eder. Platon'cu mitolojide ise «canlı madde»den değil, birbirinden ayrılmış bir kadın ve bir erkekten bahsedilir. Ve bu parçacıkların değil de, kadın ile erkeğin birleşmek arzuları dile gelir. Freud'un kendi «canlı madde» tanımını neden bir türlü terketmek istemediğini şöyle açıklayabiliriz:

Bunu kişisel bir nedene bağlıyorum ben. Freud öylesine ataerkil duygular ve inançlarla doluydu ki, erkekle kadının birbirlerine eşit ve aynı değerde olduklarını kabul edemiyordu hiç. Bu nedenle de, kadın - erkek kutuplaşması, sonuçta eşit ve aynı değerde olmayı gerektirdiğinden, Freud için kabul edilebilir bir sav değildi. Bu duygusal ön yargı, Freud'u çok erken bir zamanda kadının sakat ve eksik bir erkek olduğu, erkeklik organına sahip olmayışının kıskançlığı ve hadım edilme kompleksi

içinde bulunduğu teorisine vardırmıştır. Ayrıca üst ben'inin zayıf ve narsist duygularının erkekten fazla olması nedenleriyle de kadın, erkekten aşağıdır bu görüşe göre.

Bu düşünce şemasını başarılı olarak değerlendirebiliriz ,ama insan türünün yarısının diğer yarının eksik ve gelişmemiş bir kopyası olduğunu ileri sürmek saçmalığa çok yakındır. Böyle bir düşünce biçimi erkek ve kadına büyük bir önyargı ile yaklaşılmasından doğar ve bu ırksal ya da dinsel önyargılardan hiçte farklı birşey değildir.

Olaya bu türlü yaklaşınca Freud'un, mitolojideki Eros tanımını kendi teorisini doğrular ve destekler olmasına rağmen, neden reddettiği açığa çıkmıyor mu? Gerçekten de Freud kendini bu adımı atacak yeterlilikte göremiyordu. Kendi inançları uğrunda, teorisini çarpıtmaya, erkek ve kadın yerine «canlı madde» tanımını yerleştirmeyi göze almıştı. Yine aynı uğurda, Eros'un diğer içgüdülerdeki konservatif eğilime sahip olmadığı yolundaki mantıklı yaklaşımı da reddederek, bir türlü o ataerkil inancından ödün veremiyordu.

3. FREUD'UN İÇGÜDÜ TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ

Freud çağının ve toplumunun düşünce, yargı, inanç gibi özelliklerine sıkı sıkıya bağlıydı, yaşamı boyunca da kendini bu alışkanlıklardan kurtaramamıştı. Yeni bir teorinin ışığı beyninde parladığında, bu ve sonuçları onda yalnızca bir bölümüyle bilince çıkabiliyordu. Bir diğer bölümü ise, onun bazı «kompleksleri» ve önceki bilinçli düşünceleriyle uzlaşamadığı için bilinçaltında kalmaya mahkûmdu. Bilinçli düşüncesi kendini tatmin edecek çeşitli yollar bularak, çelişkileri ve uzlaşmazlıkları yalanlamak, örtbas etmek çabasındaydı hep. Yani gerçeği olduğu gibi değil de, *kendi* kafasına uygun gelen biçimiyle kavrıyordu Freud.

Az önce de açıklamaya çalıştığım gibi, Freud Eros'u bir türlü kendi içgüdü tanımı içinde diğer konservatif karakterli içgüdüler arasına sokmak istek ve becerisini gösteremiyordu: «Peki başka bir teorik çıkış noktası bulamaz mıydı?» sorusunu, «evet» diye cevaplayabiliriz. Yeni düşüncesinde yer alan sevgi ve yıkıcılık içgüdülerini, eski ve geleneksel Libido teorisi içinde bir yere oturtabilirdi Freud. Bunun içinse genital dönem öncesi cinselliği (oral ve anal sadizm) yıkıcılığın, genital dönem cinselliğini ise sevginin kaynağı olarak alması ve bu ikisi arasında yeni bir polarite (çift kutupluluk) kurması gerekmekteydi. Ama böyle bir yaklaşım Freud'a az önce de belirttiğimiz bazı kişisel nedenlerden dolayı çok güç gelmektedir. Çünkü hem yıkıcılığın, hem de sevginin Libido kökenli olmak

zorunluluğu, tek Tanrıcı bir dünya görüşünü tehlikeye düşürebilecek bir şeydir. Aslında Freud bazı yapıtlarında (1923 b, 1920 g) anal - sadistik Libido'nun ölüm içgüdüsü olduğu sonucuna varmakla, yıkıcılık ile genital dönem öncesi cinsellik arasında bir yakınlaşma kurmuştu. Eğer bu böyleyse, anal Libido'nun ölüm içgüdüsüyle esaslı bir benzerlik taşıdığını ileri sürebiliriz. Hatta anal Libido'nun yapısı gereği, yıkıcılık amacına yönelik olduğu sonucuna varmak bile mümkündür.

Ama Freud bu sonuca varamamıştır. Bunun neden gerçekleşmediğini incelemek ise ilginç olacak.

Bunun ilk nedenini anal Libido yorumunun oldukça dar oluşunda aramak gerek. Freud ve öğrencileri için anal olgu, kontrol etmek ve sahip olmak eğilimlerinin bir toplamından ibarettir (saklamak güdüsü dışında). Kontrol etmek, sahip olmak gibi eğilimler ise sevgiye, destek olmaya ve özgürlüğe karşıt tutumlardır. Ama «kontrol» ve «sahip olmak» yıkıcılığa özgü olan, yıkmak, yok etmek ve yaşama karşı düşmanlık gibi özellikleri de taşımazlar. Anal karakter bütün cansız şeylerle olan benzerliği yüzünden, dışkıya karşı derin bir ilgi ve benzerlik gösterebilir. Dışkı bedenin dışarıya attığı, artık onun işine daha fazla yaramayacak ve gereksiz olan bir şeydir. Anal karakter dışkıya olduğu kadar yaşam için yararsız her şeye, kir, ölüm ve çöküp, yok olmaya da bir eğilim duyar. Bu nedenle kontrol etmek ve sahip olmak yönelişlerinin anal karakterinin yalnızca bir bölümünü oluşturduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca bunlar yaşama nefret duyma, onu yok etme eğiliminden çok daha yumuşak ve tehlikesizdirler. Eğer Freud dışkı ile ölüm arasındaki direkt ilişkiyi farkedebilseydi, bel-

ki de genital ve anal yönlenmeler arasındaki kutuplaşmanın, Eros ile ölüm içgüdüsü arasındaki ile eşdeğer olduğu sonucuna varacaktı. Böyle bir durumda ise, Eros ile ölüm içgüdüsünü biyolojik ve eşit güçte iki eğilim gibi görmekten vazgeçip, Eros'un biyolojik açıdan en normal amacı olan evrimleşmeye yöneldiğini görmesi beklenebilirdi. Bu türlü bir değerlendirmede, ölüm içgüdüsünün doğal gelişimdeki bir başarısızlığın sonucu olduğu ve bu yüzden de her ne kadar derinlere kök salmış bile olsa, patolojik(*) bir içgüdü olduğu da düşünülebilir. Biyolojik bir akıl yürütmeye kalkışacak olursak, anal olgu ile dört ayaklı memeli hayvanlardaki koku aracılığıyla yönlenme gerçeği arasında bir benzerlik kurabiliriz. Dört ayaklılıktan, iki ayaklı ve düz yürüme aşamasına geçildiğinde yönlenme öğesi koku yerine, görmek olarak değişir. Nitekim beynin eski fonksiyonlarındaki değişim de, bu yönlenmedeki değişmeyle paraleldir. Anal karakterin biyolojik evrimin geriye dönük bir dönemi olduğunu ve genetik bir bünyeye de sahip bulunduğunu ileri sürebiliriz böylece. Bu ise bizi, bir küçük çocuktaki anal olgunun, mükemmel insansı evrime varma sürecindeki belirli bir döneminin yinelenmesi biçiminde anlaşılmasına götürür.

Bunları Freud'un kavramları ile açıklamak istersek: Anal olgu ya da yıkıcılık, içgüdülerin konservatif karakterine sahiptir. Yani biz, Genital dönem —Sevgi— Görmek biçiminde bir yönlendirme-

(*) Patolojik: Hastalıkları inceleyen bilim dalına patoloji denir. Bir hastalığın oluşma ve gelişmesi ile, bunlara etki eden koşulların yorumu, incelenmesi. Patolojik, hastalıklı anlamında kullanılıyor burada. (Çev.)

den, Anal olgu —Yıkıcı olma— Koku biçiminde bir yönlendirmeye doğru çekiliriz bu içgüdü tarafından.

Ölüm ve yaşam içgüdüleri arasındaki ilişki de, gelişim tablosundaki genital dönem öncesi ve genital dönem Libido'ları arasındaki ilişkiyle aynılaşır bu yaklaşım altında.

Böylece anal düzeye olan Libido'sal bağlılık psikoseksüel yapıdan kaynaklanan patolojik olgulardan biri olarak değerlendirilirken, genital düzeydeki bir cinsellik anlayışı ise, sağlıklı bireyler için karakteristik özellik taşır. Bu akıl yürütmeden sonra anal düzeyin iki farklı yanı olduğu ortaya çıkıyor: Birincisi, kontrolü; ikincisi de, zarar verip, zedelemeyi amaçlayan bu yönler, aynı zamanda sadizm ve nekrofili(*) arasındaki farklılığın da temelini oluştururlar bence (bak, Fromm, 1973 a, S. 348 ve sonrası).

Ama Freud bu bağlantıları bir türlü kurmadı. Belki de Eros teorisinde anlattığım nedenlerden dolayı kuramazdı da.

Şimdiye kadar Freud'un Libido teorisinden, Eros teorisine geçerken ortaya çıkan, ama onun ele almadığı önemli çelişkilere değindim. Bunların yanı sıra, diğerlerinden değişik, ama dikkat edilmesi gerekli bir karşıtlık daha var. Sözünü etmek istediğim: Teorisyen Freud ile hümanist Freud arasındaki farklılık. Teorisyen olarak Freud, insanın yalnızca iki seçeneği olduğu sonuca varır. Ya kendini (gitgide hasta olarak) ya da başkalarını tah-

(*) Nekrofili: Ölülerle cinsel ilişkide bulunmak biçiminde kendini gösteren bir cinsel sapıklık. Burada ceset bir tür fetiş özelliği taşır. (Çev.)

rip (yok) edecektir. Başka bir deyişle, ya kendine veya da başkalarına acı vermek zorundadır. Ama hümanist Freud, savaşı insan varoluşunun akılcı bir çözümü olarak gösterebilecek bu trajik sonuca kızar ve karşı çıkar. Sanki bu sonuca kendi düşünceleriyle varmış olan kendisi değilmiş gibi. Eski teorisinde böyle trajik bir seçenek yaratılması da yine kendi ürünüdür.

Freud bastırılan içgüdülerin, özellikle genital dönem öncesi olanların uygarlığın temelini oluşturduklarını ileri sürer. Bastırılan bu içgüdüler «yüceltilir» ve değerli kültürel kanallara dökülürler. Ama bu, aynı zamanda insanın tam bir mutluluğa kavuşmasına da engel olur. Ayrıca bastırılan içgüdüler bir yandan uygarlığın gelişmesine katkıda bulunurken, öte yandan da bu bastırma sürecini başaramayanlarda nevrozların ortaya çıkmasına yol açar. Kısaca insan şöyle bir seçenekle karşı karşıyadır: Eksik bir mutluluk ve nevrozlarla dolu bir uygarlık ya da tam bir mutluluğa ulaşmak ve ama uygarlığın gelişememesi.

Ölüm içgüdüsü ile Eros arasındaki karşıtlık ise, insanı çok daha gerçek ve trajik bir seçenek önüne getirir. Gerçek oluşu, insanın bir yolu seçmekle birlikte saldırgan olmak, savaş etmek ve düşmanlık duyguları ile dolu olmak veya hasta olmak durumlarından birisiyle karşı karşıya kalışındandır.

Freud bu karşıtlığı ortadan kaldırmaya çalışırken, seçenek sorununa da değinir. «Psikanaliz'e Giriş Konferansları»nda: «Saldırganlık dış dünyada bazı engellere çarpıp da, tatmin edilemeyince içe döner ve orada var olan insanın kendine yönelik yıkma içgüdüsüne katılarak etkisini artırır. Bunun gerçekten böyle ve de ne denli önemli olduğunu gö-

receğiz» diye yazar (Freud, 1933 a, S. 112). «Bir Psikanaliz Taslağı»nda da: «Saldırganlığın engellenmesi sağlığa aykırıdır ve hasta yapar» der (Freud, 1940 a, S. 72).

Şimdi Freud'un nasıl olup da, insan yaşamını böyle umutsuz bir sonuçta bırakamadığını ve çizgileri bu kadar net çizmiş olmasına rağmen, savaşı en iyi çözüm diye önermek yolunu neden seçmediğini bir araştıralım.

Gerçekten de Freud, kendi teorik ve hümaniter yönleri arasındaki bu uzlaşmazlığı giderebilmek için çok çalışmıştır. Bu deneylerden bir tanesi, tahrip etmek içgüdüsünün vicdana dönüşmesi biçimiyle açıklanır. «Uygarlık ve Rahatsızlıkları» adlı yapıtında şu soruyu sorar: «Saldırganlık içgüdüsünün etkisindeki bir kimse, bunu zararsız bir hale nasıl getirir?» ve cevabı yine kendisi verir: «Bu çok garip ve tahmin edemeyeceğimiz bir süreçtir. Saldırganlık değişir, içe döner ve asıl geldiği yere geri yollanır. Yani kendi benliğine karşı yönelir. Çünkü bu içgüdü «Üst - ben» haline dönüşerek «vicdan» adını alır ve benliğin dış nesnelere ve de bireylere yansıtmak istediği saldırganlık isteğini engeller. «Üst - ben» ile onun denetimi altına aldığı «ben»lik arasındaki gerginliğe biz suçluluk bilinci diyoruz ve bu bilinç bir cezalandırma ihtiyacı biçiminde belirir. Yani kültür bireylerdeki tehlikeli saldırganlık arzusunu zayıflatır, gücünü azaltır ve ele geçirilmiş bir şehirdeki askeri birlikler örneği, kendi içine yerleştirdiği bir mekanizma ile onu denetler» (Freud, 1930 a, S. 482 ve sonrası).

Yıkıcılığın kendi kendini cezalandıran bir vicdana dönüşmesi, teoriye Freud'un düşündüğü kadar büyük bir yarar sağlamaz. Teorisine göre vicdan

da tıpkı ölüm içgüdüsü gibi acımasız olmak zorundadır. Çünkü o da ölüm içgüdüsünün enerjisi ile doludur ve ayrıca bu içgüdünün «zayıflatılıp», «silâhlarının elinden alınmış» olmasına da hiç bir neden yoktur. Başka bir benzetme Freud'un düşüncesini daha mantıklı biçimde ortaya kor: Zalim bir düşman tarafından ele geçirilmiş bir şehir, düşmanları yine onlar gibi ezici bir düzen kuran bir diktatör aracılığı ile şehirden kovmuş olsa bile, kazanılan nedir?

Bu sert ve denetleyici vicdan kavramı, Freud'un o trajik seçenekten kaçabilmek için giriştiği deneylerden yalnızca biridir. Bir diğer açıklama çabası da şöyledir: «Yıkıcılık içgüdüsü dengelenip, yönü değiştirilerek benliğe yaşam ihtiyaçlarını gidermek ve doğaya egemen olmak olanaklarını sunar» (Freud, 1930 a, S. 480).

Bence bu, «yüceltme mekanizması»(6) için güzel bir örnektir. Burada içgüdü zayıflamamakta, tersine daha değişik ve sosyal açıdan değerli amaçlara, örnekte «doğaya egemen olmaya» yönelmek-

(6): Freud «yüceltme» kavramını ölüm içgüdüsü ile ilişkili bir biçimde kullanmamıştır hiç. Ama bu bölümde incelediğimiz konu içinde «yüceltme» kavramı, Freud'un Libido'ya bağlı olarak kullandığı «yüceltme» ile aynıdır bence. «Yüceltme» kavramının Freud onu her ne kadar cinsel içgüdüler ve genital dönem öncesi için kullansa bile, doğruluğu tartışılabilir. Buna klâsik bir örnek olarak, hastasını ameliyat için kesen bir operatörün kendi yüceltilmiş sadist eğilimlerine kapıldığı savı ileri sürebilir. Halbuki bir operatör yalnızca kesmez, asıl tamir eder, iyileştirir. Bu nedenle böyle doktorların yüceltilmiş sadist duygulardan çok, becerikli ellere sahip olmak, çabuk karar verebilme yeteneği ve insanları iyileştirme arzusu gibi nedenlerden motive olduklarını düşünmek daha gerçekçi olacaktır.

tedir. Bu mükemmel bir çözüm gibi geliyor ilk bakışta insana. Böylelikle insan ya kendini ya da başkalarını tahrip etmek seçeneklerinden birine yönelmek zorunda kalmamakta ve yıkıcılık enerjisini doğaya egemen olma biçiminde kanalize etmektedir. Ama acaba doğru mu bu? Yıkıcılık bir anda yapıcı bir biçime bürünebilir mi? «Doğaya egemen olmak» ne demektir? Hayvan yetiştirmek, evler yapmak ve tencereler mi üretmektir, yoksa makinalar, binalar, gökdelenler, trenler ve uçaklar mı inşa etmektir? Bütün bu uğraşılar; inşa etmek, üretmek, toplamak ve sentez etmek gibi çabalardır ve bunları herhangi bir içgüdü gurubuna dahil etmek gerekirse, bu ölüm içgüdüsü değil de, Eros olacaktır. Yemek için öldürülen hayvanlar ve savaşlarda ölen insanlar hariç tutulacak olursa, maddesel üretim yıkıcı değil, yapıcıdır.

Albert Einstein'ın «Neden Savaş?» konusunda kendine yazdığı mektuba verdiği cevapta Freud, seçeneklerinin sertliğini yeniden yumuşatma çabasını gösterir. Ancak çağımızın büyük bilim adamı ve hümanisti Einstein'in savaşın psikolojik nedenleri konusunda sorduklarını cevaplarken bile, eski teorisindeki o trajik karşıtlığı örtmeye çalışmadan, açıkça belirtir:

«Birazcık spekülasyon da yaparak, ölüm içgüdüsünün her canlı varlığın içinde olduğu ve bunun yaşamı parçalayıp, yok ederek, yeniden o cansız haline dönüştürme çabası gösterdiği sonucuna vardık. Bu nedenle ona ölüm içgüdüsü adını vermekte hiç bir sakınca yoktur. Erotik içgüdüler ise, yaşama yöneliktirler ve onu canlı tutma çabasını gösterirler. Ölüm içgüdüsü bazı organlar aracılığı ile dış dünyadaki nesnelere yansıtıldığı zaman, yıkıcılık içgü-

düsü haline dönüşür. Yani canlı varlık kendini korumak, kendi yok olmasını önleyebilmek için, kendi dışındaki yabancı şeyleri tahrip etmek zorundadır. Ancak ölüm içgüdüsünün bir bölümü canlı varlığın içinde kalır. Biz bir çok normal ve patolojik olguların kaynağını, bu yıkıcılık içgüdüsünün içe dönüp, orada kalmasında buluyoruz. Hatta vicdanın oluşumunu bile, saldırganlığın içe dönüşü yoluyla açıklama girişiminde bulunduk. Aynı biçimde düşündüğümüzde, bu içe dönüş sürecinin insan için zararlı ve hasta edici olduğu ortaya çıkar. Böylesi içgüdülerin dışa yansıtılması ise bir boşalma ve rahatlık getirir insana. Bu açıklamalarımız bütün nefret dolu ve tehlikeli eğilimlerimiz için biyolojik bir gerekçe, bir özür olabilir. Kabul etmeliyiz ki, böylesi eğilimler, biz onlara karşı savaşsak bile, doğaya bizim karşı koyma çabamızdan daha yakındırlar. Şimdi sıra, biz insanların neden yıkıcılık ve saldırganlığa karşı savaştığımızın açıklamasını bulmaya geldi» (Freud, 1933 b, S. 22).

Bu açık ve uzlaşmaz açıklaması ile Freud, ölüm içgüdüsü üzerine eski düşündüklerini yeniden derlemiştir sanki. Dünyanın bazı bölgelerinde «zorlama ve saldırganlık gibi şeylerin bilinmediği» insan topluluklarını hayaline inanmanın güç olduğunu belirten Freud, mektubunun sonuna doğru, pek de beklenmeyen bir biçimde umut dolu bir tavır takınır: «Eğer savaşı yaratan ve insanları buna hazır hale getiren büyük ölçüde yıkıcılık içgüdüsü ise, onun karşısına karşıtı olan Eros'u dikebiliriz. İnsanlar arasında duygusal yakınlaşmayı sağlayan her öğe, savaşa karşı olmak zorundadır ve öyledir de» (Freud, aynı yapıt, S. 23).

Kendisini «Pasifist» olarak tanımlayan Freud'

un burada o hümanist yanıyla, kendi düşüncesinin mantıksal sonuçlarından nasıl da kaçınmak istediğini izlemek dikkat çekicidir. Eğer ölüm içgüdüsü Freud'un her zaman vurguladığı gibi çok güçlü ve temel bir eğilim ise, Eros'u onun karşısına getirmekle nasıl olup da gücü dengelenebilir? Hani bu iki içgüdü de aynı anda ve birlikte her hücrede bulunuyorlardı ve de canlı maddenin gücü azaltılamayan özelliklerindendiler?

Barış yanlısı olan ikinci görüşü de çok anlamlıdır Freud'un. Yine Einstein'a yazdığı mektubun sonunda şöyle der: «Kültürün bize kazandırdığı psişik öğeler savaşa öylesine karşıdırlar ki. Artık onu istemiyoruz, ona dayanamıyoruz ve kızıyoruz. Savaşa karşı oluş yalnızca entellektüel bir tavır değil, biz pasifistler için bu geleneksel bir hoşgörüsüzlüğün de sonucu. Savaşın estetik açıdan eleştirisi, bizler için en az onun acımasızlığı kadar önemli. Diğer pasifistlerin de aynı sonuca varmalarını daha ne kadar bekleyeceğiz?» (Freud, aynı yapıt, S. 26).

Mektubun en sonunda Freud, yapıtlarında sık sık sözünü ettiği bir düşüncesine de yer verir. Kültürel evrimi «organik bir süreç» olarak değerlendirir ve «bedensel değişimler sonucu, içgüdülerin yöneldikleri amaçların değişebileceklerine ve etkilerinin azalacağına olan umudunu» belirtir.

Bu görüşünü Freud «Cinsellik Teorisi Üzerine Üç Deneme» (1905 d) adlı yapıtında da işlemişti daha önceden. İçgüdüler ile kültür arasındaki çelişkiye değinirken: «Yeni kültürde yetişen çocuklara bakınca insan, onlardaki gelişmenin eğitim ve yetiştirme sonucu gerçekleştiği izlenimini ediniyor. Ama bu evrim gerçekte, onlardan bağımsız olarak, organik bir değişim ve gelişimin sonucunda ortaya

çıkar» (Freud, 1905 d, S. 78).

«Uygarlık ve Rahatsızlıkları»nda bu düşüncesini geliştirir. «Organik bastırma» (Freud, 1927 c, S. 458) yolu ile gerçekleşen adet görme ve anal erotizm tabuları, uygarlığa yol açan etkenler arasında yer alır bu görüşe göre. 1897'de Fliess'e yazdığı mektupta da aynı düşüncelerini, «bastırma olayında bazı organik oluşumların da işin içine karıştığını» belirterek dile getirmişti (Freud, 1950 a, S. 246).

Yukarıda aktardığımız pasajlar, Freud'un savaşa karşı hoşgörüsüzlüğe olan güveninin yalnızca, ölüm içgüdüsünün trajik sonuçlarını aşmak çabasıyla kısıtlı kalmadığını, aynı zamanda ta 1897 yılındaki düşünce biçimiyle de uyuştuğunu göstermeleri bakımından ilginçtir.

Kültürün bünyesel ve kalıtsal bastırma olaylarına yol açtığı konusundaki varsayım doğruysa, yani kültürel süreç bazı içgüdüsel ihtiyaçların zayıflatılmasına neden oluyorsa, Freud'un çelişkisine bir çıkış yolu bulduğunu söyleyebilirdik. Bunun sonucunda uygar insanların, kültüre ters düşen bazı içgüdüsel ihtiyaçlardan arınmış oldukları ileri sürülebilirdi. Tahrip etme içgüdüsü de, ilkel insanlardaki önemini ve gücünü modern insanda kaybetmiş olacaktı. Düşüncelerimiz bizi daha sonra, uygarlaşma süreci içinde öldürmeye karsı engelleme alışkanlığının yaygınlaştığı ve bu yasaklayıcı özelliğin insanlarda sabit bir fikir olarak yerleştiği inancına götürüyor. Ama yine de, bu değişimleri kalıtım yoluyla açıklayabilsek bile, onları ölüm içgüdüsü ile aynı kalıba dökmek hemen hemen olanaksızdır.

Freud'un anlayışına göre, ölüm içgüdüsü her

canlı maddenin içinde var olan bir eğilimdir. Bu tür bir temel biyolojik gücün, uygarlığın gelişimi ile birlikte zayıflayabilmesi savının kabulü ise bana zor gelmektedir. Aynı mantık içinde düşünürsek, Eros'un da gücünden kaybetmesi gerekecektir. Sonuçta, canlı maddenin uygarlık süreci içinde «organik» bastırmalar aracılığı ile değişip, başkalaşabileceği düşüncesine varılacaktır(7).

Bu konu, günümüzde de incelenmesi gerekli bir yığın sorunu çıkarmıştır önümüze. Gerçekten de kültürel evrim sırasında yapısal ve organik açıdan bazı içgüdülerin bastırılıp, değiştirildiğini kanıtlayan yeterli malzeme var mıdır? Bu bastırma olayı Freud'un anladığı biçimden farklı olarak, içgüdülerin tatmin edilme ihtiyaçlarının zayıflatılmasına mı yol açıyor, yoksa onların bilinçten uzaklaşıp, başka amaçlara mı yönelmesini sağlıyor? Daha kesin söyleyecek olursak; insanlık tarihi içinde yıkıcılık içgüdüleri gerçekten zayıflamış ve onları engelleyen bazı karşı güdüler mi ortaya çıkmıştır? Ve bunlar gitgide biyolojik kökenli içgüdüler gibi insanda yerleşmişler midir? Bu sorulara kesin cevaplar bulabilmek için antropoloji, sosyal psikoloji ve genetik alanlarında geniş kapsamlı araştırmalar yapmak gereklidir.

Freud'un ölüm içgüdüsü konusundaki kendi tasarımının geçerliliğinden böylesine şüphede oluşumu açıklayan bir neden daha vardır. Freud'un yapıtlarını dikkatlice okuyan her insan, onun yeni bir teori kurarken ne denli titiz ve dikkatli davrandı-

(7): Ama Freud'un bu varsayımına karşı gösterilebilecek en iyi kanıt, tarih öncesi insanların kültürel insandan daha az saldırgan olmaları gerçeğidir.

ğını farkedecektir. Teorisini kurup, açıkladıktan sonra da geçerliliği konusunda hiç bir zaman iddialı olmamış ve hatta bazen teorinin değerini alçaltır biçimde konuşmaktan bile kaçınmamıştır. Ama varsayımlara dayalı düşünce yapıları, zamanla teori biçimine dönüşmüş ve Freud bu kez de bunlara dayanarak yeni varsayımlar ve teoriler kurmaya girişmiştir. Teorisyen yönüyle Freud, bu varsayımlarının çelişkili yanlarını gayet iyi bilmektedir. Peki ama, acaba daha sonra bu şüpheli temelleri nasıl oluyor da bir anda unutuveriyor? Bu, cevaplandırılması güç bir sorudur. Belki psikanaliz hareket içindeki öncü rolü buna bir açıklama getirebilir. (Fromm, 1959 a, ile karşılaştırınız). Öğrencileri arasında teorisinin bazı yönlerini eleştirenler, ya ondan kendiliklerinden ayrılmışlar ya da buna mecbur bırakılmışlardır dolaylı yollardan. Psikanaliz hareketini daha sonra geliştirenler ve Freud'a bağlı kalanlar ise, teorik açıdan biraz kuru ve yaratıcılıktan uzaktılar. Onlar inanabilecekleri ve çevresinde bir hareket oluşturabilecekleri bir dogma arıyorlar ve bunun ihtiyacı içinde bulunuyorlardı(8). Eğer Freud teorisinin bazı temel bölümlerini değiştirecek olsaydı bu, öğrencilerinin onu izlemelerini olanaksızlaştırırdı. Böylelikle bir bilim adamı olarak Freud, bir hareketin önderi olan Freud'a esir düşmüştü. Ya da bir başka deyişle öğretmen Freud, kendi sadık ama yaratıcılıktan nasibi olmayan öğrencilerinin tutsağı olmuştu.

---

(8): Bu sonuca bir çok Freud'cunun ölüm içgüdüsü üzerindeki tepkileri vardırdı beni. Bunlardan bir çoğu bu yeni ve güç spekülâsyona katılmak yerine, Freud'un saldırganlık konusundaki düşüncelerini, eski içgüdü teorisine oturtmaya çalışmışlardı.

V

Psikanaliz Değiştirici Bir Teori Olmaktan Çıkıp, Neden Uyum Arayan Bir Teori Haline Dönüştü?

Freud'u kişilik olarak «radikal» diye niteleyemeyiz. O, tutucu yönleri baskın olan tipik bir liberal(*) karaktere sahipti. Ama yarattığı teorisi hiç şüphesiz tam radikaldir. Teorisi derken cinsellik konusundaki ya da metapsikolojik spekülasyonlarını değil de, bastırma olayının önemini ve ruhsal yaşamımızda bilinçdışının büyük yerini ilk olarak açıkça ortaya koymasını kasdediyorum. Bu teori, insanı evrenin merkezine koyan ve onun her güce erişebileceğini, herşeyi bilebileceğini savunan düşüncenin son dayanaklarını da yıktığı ve bilinçli düşüncenin insan yaşamını belirleyen tek öğe olmadığını kanıtladığı için, radikaldir. Galile insanlara dünyanın evrenin merkezinde olmadığını, Darwin ise insanın Tanrı tarafından yaratılmadığını öğretmişti. Ama hiç kimse bilinçli düşüncenin, insanın güvenebileceği tek silâhı olmadığını böylesine açık olarak ortaya koymamıştı Freud'dan önce. Akılcılığın gururundan insanı kurtaran Freud, sorunun kökenine inerek radikal sözüne gerçek anlamda nasıl uyulması gerektiğini göstermiştir bizlere. Onun en büyük buluşu, bilinçli düşüncemizin bize gerçek duygu ve düşüncelerimizin ancak bir bölümünü, o da bir tül perde arkasından gösterebildiğini ve gerçeği çoğu kez gizlediğini ortaya koyması olmuştur. Bizim bilinçli düşüncelerimiz, çoğunlukla bilincine

(*) Liberal: Kişi hürriyetinden yana olan, hoşgörür, ileri. (Çev.)

varmak istemediğimiz bazı duygu ve isteklerimizin aklîleştirilmiş (akla uydurulmuş) biçimleriyle belirirler, bilinçte kendilerini başka giysilere bürünmüş olarak gösterirler yani.

Freud'un bu buluşu, devrimci bir nitelik taşımaktaydı ve insanlara içlerinde yaşadıkları toplumların yapısı hakkında büyük bilgiler getirmekteydi. Belki de böylelikle toplumları insanlığın gerçek ilgi ve istekleri doğrultusunda yeniden biçimlemek arzusunu doğuracaktı bu. Ama her ne kadar Freud'un düşüncesi devrimci bir potansiyele sahip olsa da, daha sonraki tutumu bu potansiyelin tam olarak gerçekleştirilmesine engel olmuştur. Meslekdaşları ve kamuoyu onu, ondokuzuncu yüzyıl Avrupa orta sınıf tabularını sarsan cinsellik anlayışı yüzünden eleştirirken, bilinçdışı olgusunun keşfedilmesi gerektiğince değerlendirilmiyordu. Buna şaşırmamak gerek. Çünkü cinsellik konusunda büyük bir hoşgörü talebinde bulunmak, toplumları kökten değiştirecek etkiler taşımaktadır. Bunun ardından katillere daha bir hoşgörür bakmak ve çocuklara da çok serbest bir eğitim uygulamak gerekecekti. Cinsellik üzerindeki bu yoğunlaşma, teorinin toplum eleştirisi taşıyan bölümünün daha az dikkat çekmesine yol açtı. Eğer bütün bu rahatsızlıklar cinsel sorunları çözememekten doğuyorsa, bir insanın tam gelişebilmesi için ona engel olan ekonomik, toplumsal ve politik diğer faktörlere gerekli önemi vermemekte doğal olacaktır. Tam tersi, politik radikalizm bir nevroz belirtisi olarak ele alınabilir. Çünkü Freud ve öğrencilerinden bir çoğu için 'Liberal Vatandaş', sağlıklı insan tipinin en iyi örneğiydi. O zamanlar, sağ ya da sol radikalizm, nevrotik süreçlerin (özellikle Oidipus kompleksinin) bir yansıması ola-

rak açıklanıyordu. Bu durumda liberal orta sınıfın değer yargılarına uymayan her politik görüş, fazla düşünülmeden, rahatlıkla nevrotik olarak adlandırılabiliyordu.

Psikiyatristler de hastaları gibi, genellikle aynı şehirsel entellektüel tabakadan, yani orta sınıftan geliyorlardı. Bir avuç psikiyatrist hariç tutulacak olursa, hiç birinin radikal politik görüşleri yoktu. Bunlar arasında en tanınmışı olan Wilhelm Reich, cinselliğin engellenmesinin karşı - devrimci bir karakter doğuracağını, buna karşılık cinsel özgürlüğün devrimci ve ilerici eğilimleri geliştireceğini ileri sürüyordu. Bu düşüncesine dayanarak daha sonra, cinsel serbestliğin devrimci bir yönlendirmeye yol açacağını savunan teorisini geliştirdi. Ama bu inancında tamamen yanılmış olduğu, sonraki gelişmelerde ortaya çıktı. Bu cinsel serbestlik, gerçekte tüketime yönelik davranışın bir uzantısı oluyordu gitgide. İnsanlara para, daha çok para harcamak eğitimi verildiğinde, on dokuzuncu yüzyıldaki tasarrufun tersine, parayı tüketimde sarfetmek alışkanlığı geliştikçe, cinsel tüketimi de aynı biçimde desteklemek gerekecektir. Çünkü bu, tüketimin en kolay ve ucuz yoludur. O zamanlar tutucu çevrelerin sıkı bir cinsel ahlâk taraftarı olmaları, Reich'i cinsel özgürlüğün tutuculuğa karşı bir eğilim yaratacağı inancına vardırmıştı ve bu yanlıştı. Tarih içindeki gelişme bizlere, cinsel özgürlüğün ancak insanların tüketime yönelik tutumlarını geliştirdiğini ve eğer etkili oluyorsa, politik radikalizmi de zayıflatıcı etki yarattığını göstermektedir. Ne yazık ki Reich, Marx'ı hem az tanıyor, hem de onu tam anlayamıyordu. Onu ortaya koy-

duğu tavır nedeniyle bir «cinsel anarşist» diye niteleyebiliriz.

Freud, bir diğer noktada daha kendi zamanının bir küçük çocuğu olarak kalmıştır. İçinde yaşadığı toplumda, zenginliklerin çoğunu kendi yanlarına çeken bir azınlık, güçlerini zorlama yolu ve sansürle korumaktaydı. Freud bu toplum biçimini değişmez ve gerçek sanarak ,ruh modelini de aynı şema üzerine oturtur: «Es» kültürsüz kütleleri sembolize ederken, «ben» ise kaliteli ve gelişmiş elit tabaka anlamına geliyordu. Tıpkı toplumsal modelde olduğu gibi «ben» yönetmek ve «es»e biçim vermek durumundadır. Eğer Freud sınıfsız ve özgür bir toplum yapısını tasarlayabilseydi, sanırım «ben» ve «es»i insan psişesinin iki evrensel kategorisi olarak almaktan da vazgeçerdi.

Psikanalizin reaksiyoner(*) bir hale gelmesi tehlikesine karşı alınabilecek en iyi önlem, politik ve dinsel ideolojilerin altındaki, hatta ardındaki bilinçsiz, bilince çıkmayan nedenleri bulup, ortaya koymaktır(1). Marx'ın burjuva ideolojisini eleştirirken toplum için ortaya koyduğu hizmeti, Freud kendi teorisi ile bireyler için gerçekleşmiştir.

(*) Reaksiyoner: Yeniliğe ve ilerlemeye karşı olan, tutucu (Çev.)

(1): Sovyet komünistleri Freud'u, hasta toplumsal özelliklere pek ilgi göstermemesi yüzünden eleştirirler. Bence bu rahat bir akılcılaştırmadan başka birşey değil. Vatandaşların sistemin nasıl oluşturulduğunu farketmemeleri için onların beyinlerini yıkayarak, gerçekleri görmelerini engelleyen ve onları insancıl umutlarından koparmayı amaçlayan bir sistemin psikanalize yapacağı eleştiri, onun toplumsal gerçeklere az önem vermesi değildir. Olsa olsa düşlerin ve aldatmacaların gerisindeki gerçekleri görmek konusunda insanlara yaptığı radikal hizmettir, onları korkutan ve eleştiriye sevkeden.

Ama çoğu kez atlanan ve unutulan bir nokta var: Marx bu arada kendi psikolojik görüşlerini ortaya koyarak, Freud'u aşmış ve toplumsal bir psikolojinin temellerini oluşturmuştur. Cinsellik, açlık v.b. gibi doğuştan getirilen içgüdüler ile ihtiras, nefret, istifçilik ve sömürü gibi yaşam deneyi içinde kazanılan, yani bir toplumun üretici güçlerince belirlenen, bu nedenle de tarihsel süreç içinde değişebilecek güdüler arasında bir ayırım yapmasını bilmiştir, Marx kendi psikolojik düşüncesinde (bak, K. Marx, İlk Yazılar).

Toplumsal duruma bağımlı bir özellik gösteren psikanalizin radikal bir teoriden, liberal ve toplumla uyumu amaçlayan bir teoriye dönüşmesi kaçınılmazdı. Çünkü yalnız doktorlar değil, hastaları da aynı düzeyden, burjuva denilen orta sınıftan geliyorlardı. Bir çok hasta daha insancıl, bağımsız ve özgür olmak yerine, yalnızca kendi sınıflarına özgü ortalama bir insanın çekeceği, çekmesi gerekli acılardan daha fazlasına katlanmak istemiyorlardı. Özgür bir insan olmayı değil, ki bu eleştirici ve devrimci olmalarına yol açar, başarılı vatandaş tipini kazanmak istiyorlar ve radikalizmin bedelini ödemek cesaretini gösteremiyorlardı. Çünkü böylesi bir seçim, sahip olmak yerine önce insan olmak, olgunlaşmak anlamına gelir. Neden istesinler bunu? Çevrelerinde hemen hemen hiç bir mutlu insan göremiyorlar ki, örnek alınacak ve imrenilecek. Rastlanılan kişilikler, kaderleri ile uyuma girmiş ve bundan hoşnut olan kimselerdir. Bunların o dışa yansıyan huzurları da genellikle yaşamlarında başarılı olup, başkalarınca hayran olunmalarının bir sonucudur, kendi olgunluklarının değil. İşte hastalar böylesi kişilikleri kendilerine hedef olarak alır-

larken, o amaca ulaştırıcı model rolünü takınan psikiyatristler de, bol bol konuşup, anlattıkça hastaların arzuladıkları yere erişebileceklerini vadediyorlardı onlara. Gerçekten de, yalnızca kendilerini dinleyen ve onlarla konuşmaya katılan bir insan bulmak bile, birçok hastaya olumlu yönde katkıda bulunuyordu. Ayrıca bunca deney ve yaşananlar, artık o ortalama insanlarda bile bir değişme ve iyileşme sağlamıştı yıllar geçtikçe. Yaşanılandan ve kendi deneylerinden öğrenemeyecek derece hasta olanlar dışında tabii.

Politik açıdan biraz saf olanlar, «madem ki psikanaliz radikal ve değiştirici bir yöntem, o halde en çok sosyalist ve komünist ülkelerde yaygın olması gerek» diye düşünebilirler. Nitekim, bu bilim dalı devrimin başlarında oldukça yaygınlık ve popülarite de kazanmıştı. (Troçki'nin psikanaliz ve hele Alfred Adler'in teorisi ile yakından ilgilendiği bilinmektedir). Ama bu, Sovyetler Birliği'nin devrimci sistemden bazı özellikler taşıdığı sürece devam etti. Stalin'ciliğin gelmesi ve devrimci toplum biçiminden tutucu ve reaksiyoner bir topluma dönüş gösterilmesi ile psikanalize gösterilen ilgi giderek söndü. Günümüzde de durum aynıdır. Sovyetler psikanalizi idealist olduğu, ekonomik-toplumsal faktörleri dikkate almadığı ve burjuva ideolojisini yansıttığı için eleştirirler. Bunların doğru olan yanları vardır. Ama Sovyet ideologların yaptıkları, boş bir ağız kalabalığından başka bir şey değildir. Onların psikanalizde beğenmedikleri yönler, bu sayılan eksiklikler değil, tüm dogma ve ideolojilere karşı gösterdiği güvensizlik ve eleştirel tavırdır. Ne yazık ki, psikanaliz bu «etteki bıçak» olmak özelliğini oldukça pahalıya ödemiştir. Te-

mel araştırma alanı bireylerin kaderleri olan psikanaliz, bu konuyla ilgili olarak dikkatini daha çok erken çocukluk döneminde toplamış ve sosyo-ekonomik faktörlere gereken önemi verememiştir.

Psikiyatristler de genellikle burjuva düşüncesini izlemişler ve onların felsefesi doğrultusunda, tüketim toplumlarının pratik gereklerini koruyan, bunlara destek olan bir tutum içine girmişlerdir. Freud öğretisi onun kendi inancına ters bir biçimde işlenmiş, nevrozların cinsel tatmindeki eksiklikten (bastırılma yoluyla) doğduğu ve ruhsal açıdan sağlıklı bir toplum için ön şartın, tam bir cinsel özgürlük olduğu ileri sürülmüştür. Bu, tüketim zihniyetinin her alanda zafer kazandığı anlamına gelir.

Freud'un tanımlamalarında son ve ciddi bir zayıflık gizlidir. «Gerçek» kavramının iki anlamlılığı. Kendi toplumsal sınıfından olan bir çok kimse gibi Freud da, kapitalist toplumun en gelişmiş ve en yüksek toplum biçimi olduğu kanısındaydı. Bu toplum biçimi «gerçek» sayılırken, diğer toplumsal sistemler ya ilkel ya da hayalci (ütopik) damgasını yiyorlardı. Günümüzde bu görüşü ancak kendi propagandalarını yapmakla görevli olan uzmanlar ile politikacılardan, ya da buna inanıyor görünmek zorunda olanlardan başkası taşımıyor pek. Hergün daha fazla sayıda insan, kapitalizmin bir çok toplumsal biçimden yalnızca biri olduğuna ve bu toplumsal yapının Orta Afrika'daki bir toplumsal yapıdan hiç de daha «gerçek» olmadığına inanmakta.

Düşünsel yapılar kurması açısından Freud bir dehaydı. Bu nedenle «düşünsel yapılar gerçeği yaratırlar» sözünü onun için kullanmak, hiç de abar-

tılı olmayacaktır. Bu açıdan Freud, kendinin pek tanımamasına ve bilmemesine rağmen, iki ayrı bilgi kaynağı ile yakınlık gösterir. Bunlardan biri Talmud, diğeri ise Hegel'in felsefesidir.

KAYNAKLAR

Anmacher, P. : On the Significance of Freud's Neurological Backround (Freud'un Nörolojik Temellerinin Önemi Üzerine). Psychological Issues, Seattle 1962 (University of Washington Press) içinde.

Benveniste, E. : Problèmes de Linguistique Général (Genel Dilbilimin Sorunları), Paris 1966 (Ed. Gallimard). Almanca: **Probleme der allgemeinen Sprachwissenschaft,** München 1974 (List Verlag).

Fenichel, O. : Die Kritik am Begriff des Todestriebes (Ölüm İçgüdüsü Kavramının Eleştirisi). **Psychoanalytische Neurosenlehre** (3 Cilt), 1. Cilt içinde, S. 90 - 92. Olten/Freiburg 1974 (Walter Verlag). İngilizce: **Critism of the Concept of a Death Instinct. The Psychoanalytic Theory of Neurosis, The Collected Papers of Otto Fenichel** (2 Cilt), 1. Cilt içinde, S. 59 - 61. New York 1945 (W. W. Norton and Co.).

Freud, S. : Gesammelte Werke (G. W.) (Tüm yapıtları). Ciltler 1 - 17, London 1940 - 1952 (Imago Publishing) ve Frankfurt 1960 (S. Fischer Verlag).

The Standard Edition of the Complete Psychologicial Works of Sigmund Freud (S. E.), Ciltler 1 - 24, London 1953 - 1974 (The Hogart Press).

Sigmund Freud. Studienausgabe (Stud.) (Sigmund Freud. Bir inceleme). Ciltler 1 - 10 ve Ergaenzungsband (Ek Cilt), Frankfurt 1969 - 1975 (S. Fischer Verlag).

— **1897 : Brief an Fliess vom 14. 11. 1897** (Fliess'e 14. 11. 1897 tarihli mektup). S. Freud, 1950 içinde, S. 224 - 249.

— **1898 b : Zum psychologischen Mechanismus der Vergesslichkeit** (Unutma Olayının Psikolojik Mekanizması). G. W. Cilt 1, S. 517 - 527 ve S. E. Cilt 3, S. 287 - 297.

— **1899 a : Über Deckerinnerungen** (Bastırılmış Anılar Üzerine). G. W. Cilt 1, S. 529 - 554 ve S. E. Cilt 3, S. 301 - 322.

— **1900 a : Die Traumdeutung** (Rüya Yorumu). G. W. Cilt 2 ve 3 ve S. E. Cilt 4 ve 5.

— **1901 b : Zur Psychopathologie des Alltagslebens** (Günlük Yaşamın Psikopatolojisi). G. W. Cilt 4, S. 5 - 310 ve S. E. Cilt 6, S. 1 - 279.

— **1905 d : Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie** (Cinsellik Teorisi Üzerine Üç Deneme). G. W. Cilt 5, S. 27 - 145 ve S. E. Cilt 7, S. 123 - 243.

— **1905 e : Bruchstücke einer Hysterie -Analyse** (Bir Histerik Olay Çözümlemesinden Bölümler). G. W. Cilt 5, S. 161 - 268 ve S. E. Cilt 7, S. 1 - 122.

— **1908 b : Charakter und Analerotik** (Karakter ve Anal Bölge Erotizmi). G. W. Cilt 7, S. 201 - 209 ve S. E. Cilt 9, S. 167 - 175.

— **1914 c : Zur Einführung des Narzissmus** (Narsizme Giriş). G. W. Cilt 10, S. 137 - 170 ve S. E. Cilt 14, S. 67 - 102.

— **1918 b : Aus der Geschichte einer infantilen Neurose** (Bir Çocukluk Nevrozunun Öyküsü). G. W. Cilt 12, S. 27 - 157 ve S. E. Cilt 17, S. 1 - 122.

— **1920 g : Jenseits des Lustprinzips** (Haz İlkesinin Ötesi). G. W. Cilt 13, S. 1 - 69 ve S. E. Cilt 18, S. 1 - 64.

— **1921 c : Massenpsychologie und Ich - Analyse** (Kitle Psikolojisi ve Ben'in Çözümlenmesi). G. W. Cilt 13, S. 71 - 161 ve S. E. Cilt 18, S. 65 - 143.

— **1923 b : Das Ich und das Es** (Ben ve O Şey). G. W. Cilt 13, S. 235 - 289 ve S. E. Cilt 13, S. 235 - 289.

— **1924 c : Das ökonomische Problem des Masochismus** (Mazoşizmin Ekonomik Sorunu). G. W. Cilt 13, S. 369 - 383 ve S. E. Cilt 19, S. 155 - 170.

— **1925 e : Die Wiederstaende gegen die Psychoanalyse** (Psikanalize Karşı Olan Görüşler). G. W. Cilt 14, S. 97 - 110 ve S. E. Cilt 19, S. 213 - 222.

— **1926 d : Hemmung, Symptom und Angst** (Engellenme, Belirtiler ve Korku). G. W. Cilt 14, S. 111 - 205 ve S. E. Cilt 20, S. 75 - 172.

— **1926 e : Die Frage der Laienanalyse** (Bilgisizlerin Çözümleme Yapması Sorunu). G. W. Cilt 14, S. 207 - 286 ve S. E. Cilt 20, S. 177 - 250.

— **1930 a : Das Unbehagen in der Kultur** (Uygarlık ve Rahatsızlıkları). G. W. Cilt 14, S. 419 - 506 ve S. E. Cilt 21, S. 57 - 145.

— **1933 a : Neue Folge der Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse** (Psikanalize Giriş Konferansları Yeni Dizisi). G. W. Cilt 15, S. 1 - 197 ve S. E. Cilt 22, S. 1 - 182.

— **1933 b : Warum Krieg?** (Neden Savaş?). G. W. Cilt 16, S. 11 - 27 ve S. E. Cilt 22, S. 195 - 215.

— **1937 c : Die endliche und die unendliche Analyse** (Sonlu ve Sonsuz Analiz). G. W. Cilt 16, S. 57 - 99 ve S. E. Cilt 23, S. 209 - 253.

— **1940 a : Abriss der Psychoanalyse** (Bir Psikanaliz Taslağı). G. W. Cilt 17, S. 63 - 138 ve S. E. Cilt 23, S. 139 - 207.

— **1950 : Aus den Anfaengen der Psychoanalyse** (Psikanalizin Başlangıcından). London 1950 (Imago Publishing Co.).

Fromm, E : Über Methode und Aufgabe einer Anaytischen Sozialpsychologie: Bemerkungen über Psychoanalyse und historischen Materialismus (Analitik Sosyal Psikolojinin Yöntemi ve İşlevi Üzerine: Psikanaliz ve Tarihsel Maddecilik Üzerine Notlar). Zeitschrift für Sozialforschung içerisinde, Leipzig, 1, 1932, S. 28 - 54 (Hirschfeld Verlag).

— **1941 a : Escape from Freedom** (Hürriyetten Kaçış). New York 1941 (Farrar and Rinehart). Almanca: **Die Furcht vor der Freiheit**, Frankfurt 1966 (Europaeische Verlagsanstalt).

— **1951 a : The Forgotten Language. An Introduction to the Understanding of Dreams, Fairy Tales and Myths** (Unutulmuş Dil. Rüyala-

rın, Masalların ve Mitosların Anlaşılmasına Giriş). New York 1951 (Rinehart and Co.). Almanca: **Maerchen, Mythen, Traeume. Eine Einführung zum Verstaendnis von Traeumen, Maerchen und Mythen,** Zürich 1957 (Diana Verlag).

— **1955 a : The Sane Society** (Aklı Başında Toplum). New York 1955 (Rinehart). Almanca: **Der moderne Mensch und seine Zukunft. Eine sozialpsychologische Untersuchung,** Frankfurt 1960 (Europaeische Verlagsanstalt).

— **1959 a : Sigmund Freud's Mission. An Analysis of His Personality and Influence** (Sigmund Freud'un İşlevi. Kişiliğinin ve Etkilerinin Çözümlenmesi). New York 1959 (Harper). Almanca: **Sigmund Freuds Sendung,** Frankfurt 1967 (Ullstein Verlag).

— **1963 e : C. G. Jung. Prophet of the Unconscious. A Discussion of «Memories, Dreams, Reflexions» by C. G. Jung** (C. G. Jung. Bilinçdışının Peygamberi. Anılar, Rüyalar ve Çağrışımlar Üzerine Bir Tartışma). Yayımlayan Aniella Jaffé. Scientific American içinde, New York 209 (1963), S. 283 - 290.

— **1968 h : Marx's Contribution to the Knowledge of Man** (Marx'ın İnsan Bilime Katkısı). Social Science Information içerisinde, Den Haag 7 (1968) No: 3, S. 7 - 17. Almanca: **Marx' Beitrag zur Wissenschaft vom Menschen.** E. Fromm'un 'Analytische Sozialpsychologie und Gesellschaftstheorie' adlı kitabından. Frankfurt 1970, S. 145 - 161 (Suhrkamp Taschenbuch Verlag).

— **1973 a : The Anatomy of Human Destructiveness** (İnsan Yıkıcılığının Anatomisi). New York 1937 (Holt, Rinehart and Winston). Almanca: **Anatomie der menschlichen Destruktivitaet,** Stuttgart 1976 (Deutsche Verlagsanstalt).

— **1976 a : To Have or To Be?** (Sahip Olmak ya da Olmak). New York/London 1976 (Harper and Row). Almanca: **Haben oder Sein. Die seelischen Grundlagen einer neuen Gesellschaft,** Stuttgart 1976 (Deutsche Verlagsanstalt).

Gardiner, M. (Yayımcı): **The Wolf-Man by the Wolf-Man** (Kurt Adam, Kurt Adam İle Birlikte). New York 1971 (Basic Books). Almanca: **Der Wolfsmann,** Frankfurt 1972 (S. Fischer Verlag).

Holt, R. R. : A Rewiew of Some of Freud's Biological Assumptions and Their Influence of His Theories (Freud'un Bazı Biyolojik Varsayımları ve Bunların Teorisine Etkileri Üzerine Bir Araştırma). N. S. Greenfield ve W. C. Lewis' in yayımladıkları, Psychoanalysis and Current Biological Thought içinde. Madison 1965, S. 93 - 124 (University of Wisconsin Press).

Jones, E. : The Life and Work of Sigmund Freud (Sigmund Freud'un Yaşamı ve Yapıtı). 3 Cilt, New York 1957 (Basic Books). Almanca: **Das Leben und Werk von Sigmund Freud,** 3 Cilt. Bern/Stuttgart 1960 - 1962 (Huber Verlag).

Pratt, J. : Epilegomena to the Study of Freudian Instinct Theory (Freud'un İçgüdü Teorisi Araştırmaları Üzerine). İnternational Journal of

Psychoanalysis içinde, London 39 (1958), S. 17 ve sonrası.

Robert, C. : Ödipus, Berlin 1915 (Weidmannsche Buchhandlung).

Schachtel, E. : Memory and Childhood Amnesia (Hafıza ve Çocukluk Dönemi Unutkanlığı). Psychiatry dergisi içinde, Washington 10 (1947) No: 1.

Schneidewin, F. W. : Die Sage vom Ödipus (Oidipus Efsanesi). Abhandlung der königlichen Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen içinde, Cilt 5, Göttingen 1852 (Dieterich Verlag).

Sophokles: The Complete Greek Drama (Toplu Yunan Dram Sanatı). Yayımlayanlar, Whitney J. Oates ve Eugene O'Neill, New York 1938 (Random House).

— **1957 : Die Tragödien** (Trajediler). Çeviren ve yayıma hazırlayan, Heinrich Weinstock, Stuttgart 1957 (Kröner Verlag).

— **1974 : Antigone.** Çeviren, hazırlayan ve yayımlayan, Wolfgang Schadewaldt, Frankfurt 1974 (Suhrkamp Taschenbuch Verlag).

KÜÇÜK SÖZLÜK

Anal dönem : Çocuktaki cinsel dönemlerden ikincisi. Önce oral (ağız) evresinden geçen çocuk, on sekizinci aydan sonra anal (anüs bölgesi) cinselliğine geçer. Üç yaşına kadar süren bu evreden sonra, genital (cinsel organlara bağlı olan) dönem ortaya çıkar.

Bastırma : Otomatik bir yasaklama işlemidir. Kişisel istekler, heyecanlar, acılar, bazı düşünceler ve es'ten kaynaklanan dengesiz güdüler ile itkiler, üst - ben aracılığıyla geri itilir, bilince çıkması önlenir.

Ben : Benlik diye de adlandırılabilecek olan bu bölüm, es ile üst-ben arasında kalır. Çalışması bilinçlidir ve dış gerçek ile içerden es ve üst-ben' in çelişik istekleri arasında bir uyum kurmaya yöneliktir. Görevi, organizmanın gerçeğe uydurulması, sınırsız içgüdülerin aşırılığının vicdan ve ahlâk açısından denetlenmesidir. (İngilizce: Ego, Almanca: Das Ich).

Bilinç : Kişinin kendi varlığı ve davranışları hakkındaki duygusu, bunların farkında oluşu. Dış varlıklar hakkındaki bilgi. Freud'a göre ben' in fonksiyonları bilinçlidir ve bilinç, ben'in dış dünya ile iç dünya arasındaki uyumu arayışdan oluşan psişik bir alandır. (İngilizce: Consciousness, Almanca: Das Bewusstsein).

Bilinçaltı : Bilincin dışındaki olay ve olgular. Genellikle içe itilmiş, bastırılmış ve bilince çıka-

mayacak derece zayıf algılar ile izlenimler bilinçaltının içeriğini oluştururlar. Buna bilinçdışı da denilebilir. Ama bilinçaltının bilinçdışından farkı, bilinç düzeyine çıkmadığı halde, bilinçli yaşamı etkileyebilmesidir. Nitekim birçok ruhsal hastalığın nedeni, bilinçaltı etkilerdir. (Almanca: Das Unterbewusstsein).

Bilinçdışı : Davranış üzerine etki yapan, ama pek farkına varılamayan süreçlere verilen ad. Eğilimler, otomatik alışkanlıklar gibi bilinci etkileyen ya da Jung'un tanımıyla doğa ötesi ile ilişkilerin kurulduğu alan. Bunlarda genellikle öznel yanın eksikliği görülür. Yani bu etkiler kişilere özgü değil, geneldir. Ama çoğu kez bilinçaltı sözü ile eşanlamlı olarak kullanılır. (Almanca: Das Unbewusste).

Ekonomik : Davranış biçimlerinin sayıca gözönüne alındığı psikanalitik görüş. Deneysel ve fizyolojik teknikle birlikte, ölçme işlemleri ile davranışların nedenleri hakkında bilgi edinilmek istenir.

Eros : Yunan mitolojisinde aşk Tanrı'sı. Freud psikanalizinde cinsel eğilimler ve bunlardan doğan isteklerin tümü anlamında kullanılır.

Es : Türkçe'de zamirler erkek ve dişi olarak ayrılmazlar. Ayrıca cinssiz (nötr) zamirler de yoktur. Almanca'daki cinssiz zamir olan «es»i İngiliz'ler Lâtince «id» (o şey), Fransız'lar ise «ça» (bu, şu) diye karşılamışlardır dillerinde. Bizde karşılığı olmayan bu sözcüğe «o şey» ya da «şu» demek en akla yakını.

Fetiş : Fetişizm içgüdüsel bir sapıklıktır. Burada cinsel tatmin belli bir nesneyi (fetişi) görmek veya ona dokunmakla sağlanabilir. Çorap, ayakkabı, kadın iç çamaşırı gibi şeylere yönelebilen bu eğilim, Nekrofili gibi sapıklıklarda ölülerle yapılan cinsel ilişkiyle tatmin olma gibi aşırı biçimlere de bürünebilir.

Genital dönem : Cinsel organlar ve bölgelerde yoğunlaşan cinsel istek duyma biçimi ve evresi. Oral (ağız), anal (anüs) dönemlerinden sonra, yaklaşık üç yaşlarında çocuklardaki cinsel istek genital bölgelerde duyulmaya başlanır.

Hadımlaştırılma kompleksi : İğdiş edilme kompleksi de denilen bu kompleks, yasak dürtülerin veya eylemlerin cezası olarak üreme organının ya da ona eşdeğerde bir bölümün zarara uğratılması, veya yok edilmesi korkusundan kaynaklanır.

Halüsinasyon : Gerçekte olmayan bir şeyi var farzetmek; hayal, sanrı.

Haz ilkesi : Bu ilkeye göre organizma, «es» aracılığı ile düzensiz ve dengesiz bir biçimde tatmin aramaya ve de acıdan kaçmaya çalışır. (İngilizce: Pleasure Principle, Almanca: Lustprinzip).

Histeri : Bedensel fonksiyonel belirtilerle (sinir buhranları, taşkınlıklar) dışa vuran nevroz, aşırı coşkunluk.

İncest : Aile içi cinsel ilişki yasağı. (Almanca: Inzest).

Libido : Dar anlamda cinsel tatmin aranması. Freud'a göre ben (narsizm Libido'su) ile nesneler (nesnel Libido) arasında bölüştürülen yaşam içgüdülerinin enerjisi. Geniş anlamda aşk. Cinsellikten doğan ve normal yetişkinlerde üreme amacıyla birleşen enerji.

Mani - depresif : Ahlâk ve toplum setlerini kırmaya yönelen şiddetli bir coşkunlukla kendini belli eden akıl hastalığı. Tersi kendini suçlamak ve içine kapanmak biçiminde beliren melankolidir.

Mazoşizm: Haz almanın manevî ve fiziksel acılarla elde edilmesi arzusu. Kişi kendini aşağılatıp, kırbaçlatarak tatmin bulur. Karşıtı sadizmdir.

Megolomani : İnsanın kendi fiziksel ve ruhsal özelliklerini olduğundan büyük ve değerli saması, büyüklenmek tutkusu.

Motivasyon: Bir kişinin davranışlarını belirleyen dinamik faktörlerin bütünü. Davranışlara yönelten iç ve dış etkiler.

Nevroz : Bir çeşit akıl hastalığı. Hasta ruhsal bir çatışmanın varlığını açıkça hisseder ve bundan acı duyar. Buna karşı bir savunma süreci geliştirir, kişiliğinde hafif bir bozulma olur. Freud'a göre nevroz, hastayı cinsel hayatın ilkel evrelerine geri götüren içgüdüsel itkilerden ve bunalıma karşı kişinin savunma araçlarını harekete getirmesinden sonra oluşur. İçgüdüler ile savunma mekânizmaları arasındaki çatışmaya dayanabilmek için, kişinin bir denge kurma çabasıdır nevroz.

Narsizm : Kendini sevmek, kendine aşık olmak. Libido denilen cinsel enerjinin, dış nesnelere yö-

nelmek yerine, öznenin kendisini sarması. Kişinin cinsel gelişmesinin geri bir döneminde kalması ya da oraya bir geri dönüş olarak tanımlanır narsizm.

Nekrofili : Ölülerle cinsel ilişki kurmak biçiminde ortaya çıkan bir cinsel sapıklık. Fetişizmin açıklaması ile karşılaştırınız.

Oral dönem : Freud'a göre çocuk cinselliğinin ilk aşamasıdır. Bu evrede ağız ve dudaklar haz verici, şehvet uyarıcı bölgedir. Erken ağız (oral) aşaması emme, sonraki aşama ise dişlerin çıkması ile nesneyi ısırıp, parçalama ve bedenin içine alma biçiminde görülür. Bilindiği gibi on sekizinci aydan sonra anal (anüs), üç yaşından sonra da genital dönem cinselliği başlar çocukta.

Paranoya : Olaylardan ve davranışlardan kötü anlam çıkartmak, vehimlere, korkulara, şüphelere kapılmak biçiminde ortaya çıkan akıl hastalığı. Sayıklama, kovalanma ve eziyete uğrama korkusu en yaygın görülen belirtileridir.

Post-hipnotik telkin : Hipnotik uyku içindeki bir kimseye uyandıktan sonra bazı şeyleri yapıp, yapmaması telkin edilebilir. O kimse uyandıktan sonra hiç bir şey hatırlamaz, ama yeri ve zamanı gelince emri yerine getirir. Bu mekanizmanın inceliği, ruhun hipnoz içinde canlı (uyanık) olması ve ona her türlü emri vermenin mümkün olmamasındadır. Örneğin uyku içinde verilmek istenen emri ruh kabul etmeyebilir. Yani kendi istek ve eğilimi olmadan

birisine bu yolla ve onun iradesi dışında cinayet işletemezsiniz.

Psikoz : Nevrozlar dışında kalan bütün akıl hastalıkları. Nevrozdan farklı olarak, hasta bu durumda düşüncelerinin gerçek ve normal olduğuna inanır.

Sadizm : Cinsel tatminin ilişkide bulunulan eşe acı vermek, eziyet etmek ile sağlanılması. Genel anlamıyla, saldırganlık yapan kimseye tatmin sağlamaya yönelik her türlü saldırganlık eylemidir ve mazoşizmin karşıtıdır.

Saldırganlık : Birine saldırmaya yatkınlık. Freud bunu Libido ile birleşen ve sadizmi oluşturan bir yıkma içgüdüsü (Destructiveness) olarak kabul etmiştir. (Almanca: Die Agression).

Sansür : Ben ve üst - ben'in tehlikeli dürtü ve iç güdülere karşı uyguladıkları baskı ve denetim yöntemi. Böylelikle bilinçdışı içgüdüler rüyalarda olduğu gibi, yer değiştirme, karşı anlama bürünme ve sembolleştirme gibi biçim değiştirip, maske takarak bilince çıkmak zorunda kalırlar. Yani sansür, bilince yalnızca istenilen içgüdülerin çıkmasına ya da istenmeyenlerin biçim değiştirerek yansımalarına izin verir.

Semptom : Belirti, araz. Hastalığın kendini belli etme biçimi.

Somatik : Bedenle ilgili olan, bedensel.

Şizofreni : Ruhsal fonksiyonların dağılıp, ayrışması ile beliren bir akıl hastalığı. Bir yandan dü-

şünce akışı duraklar, kesiklikler başlar ve davranışlar arasında bir bütünlük kalmazken, öte yandan da hasta dış dünya ile ilgisini keserek, içine kapanır.

Talmud : Yahudilik dininde dinsel yasaların yorumlarını ve bu yasalara göre yeni sorunların çözümlerini kapsayan derleme yapıt. İslâm dininde Kuran'ın daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve onu halkın anlayacağı düzeye, onların tanıdıkları olay ve örneklere indirgemek demek olan Hadis'lerle düzenleme yapılması gibi, Talmud da Tevrat'ın iyi anlaşılıp, uygulanmasını sağlamak için hazırlanmıştır.

Tekrarlama : Tamlaşmamış olan hoş veya acı, her tür heyecan verici yaşantının, sembolik eşdeğerler biçiminde tekrarlanması. Freud'a göre tekrarlama biyolojik temele oturtulmuş bir psikolojik ilkedir. Haz ilkesinden üstün olan bu ihtiyaç, zorlayıcı ve baskı yapıcı biçimlerde kendini belli eder.

Terapi : Tedavi.

Üst - ben : Ben'in üzerinde yer alır, onu denetler, eleştirir, es'den gelen içgüdülere karşı koymaya zorlar onu. Kısaca anne - baba ve toplumun içimizde yer etmiş bölümüdür. Vicdan da diyebiliriz üst - ben'e, daha iyi anlatmak için. (İngilizce: Super ego, Almanca: Das Überich).

Yansıtma : Psikanaliz tedavi süresince hastanın doktoruna karşı sevgi ve düşmanlık gibi, karşıt duygular geliştirmesi. Freud'a göre bu duygular o anda gerçekten doktorun kişiliğine kar-

şı yönelmez. Hasta anne ve babasına duyduğu duygularını, yeniden bir çocuk olduğu psikanaliz tedavi sırasında doktoruna yansıtarak, onu ebeveyni ile özdeşleştirir. Aktarma da denilir. (İngilizce: Transference, Almanca: Die Übertragung).

Yüceltme : Bencil ve maddesel içgüdüleri ve eğilimleri elcil ve manevî amaçlara yöneltmek. Ya da Libido'nun kaba enerjisini yüksek hedeflere, sanata, dine, çalışmaya dönüştürmek.

Ölümünden önce yazdığı son kitabında "ustası" Freud'u üstün ve eksik yanlarıyla değerlendiren Fromm, Freud'un önemli buluşları olan: Bilinçdışı, Oidipus kompleksi, yansıtma, narsizm, karakter bilimi, çocukluk döneminin önemi, rüya yorumu tekniği ve içgüdü teorisini tek tek ele alarak inceliyor.

"Özellikle bastırma ve bilinçdışı olgularını bulmasıyla, gerçeğe başka bir gözle bakmamızı sağlayan Freud, ne yazık ki kendisini çağının değer yargıları ve düşünce alışkanlıklarından kurtaramamıştı. Ayrıca dünyaya otoriter-ataerkil bir gözle bakması da, O'nun buluşlarının anlatımını daraltıp, sınırlamıştır."

ISBN 975-7582-02-6

Milli Eğitim Bakanlığı'nca Tüm okullar için yardımcı ders kitabı olarak tavsiye edilmiştir.

Çeviren: AYDIN ARITAN